

**Олександр Авраменко
Тамара Борисюк
Ольга Почтаренко**

УКРАЇНСЬКА МОВА

8

The image is a vibrant, abstract composition centered around the Russian alphabet. It features a variety of letters and diacritics in multiple colors (yellow, red, green, blue, purple) scattered across a blue and green gradient background. The letters are arranged in a non-linear, overlapping manner, creating a sense of depth and movement. A prominent yellow circle with a black outline is located in the upper right corner. The overall effect is dynamic and visually stimulating, emphasizing the beauty and complexity of the Russian script.

УДК 811.161.2(075.3)

A21

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 22. 02. 2021 № 243)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Авраменко О.

A21 Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. — 2-ге вид., перероб. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. — Київ : Грамота, 2021. — 192 с. : іл.

ISBN 978-966-349-863-8

Основу цього підручника становить матеріал із синтаксису словосполучення та простого речення, а також із розвитку мовлення (згідно з вимогами чинної програми для 8 класу).

У цій навчальній книжці більш спрощено подано теоретичні відомості, а дидактичний матеріал дібрано за тематичним принципом.

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-349-863-8

© Авраменко О. М., Борисюк Т. В., Почтаренко О. М., 2021

© Видавництво «Грамота», 2021

Дорогі друзі!

Цього року ви починаєте опановувати синтаксис і пунктуацію, тобто переходите на ще вищий рівень вивчення української мови, адже речення стоїть значно більше до мовної реальності, у якій ви живете. Звуки, слова та їхні особливості, котрі ви детально вивчали в попередніх класах, є будівельним матеріалом для речення, за допомогою якого ви вже можете передавати свої думки, інтонації та емоції. Ми дійшли до розділу науки про мову — синтаксису, який уже повною мірою вступає у взаємодію з реальним спілкуванням, необхідним, як повітря, у нашому житті.

Цей підручник допоможе вам у цікавій і сучасній формі опановувати крок за кроком знання із синтаксису словосполучення та речення, а також правильно ставити розділові знаки, від яких багато що залежить, коли нам доводиться висловлювати думки.

Особливістю цієї книжки є, з одного боку, більш спрощений і доступний підхід до вивчення граматичних явищ, а з іншого — новий формат підручника — той, який використовують у Німеччині, Великій Британії, США й інших країнах світу з високим рівнем життя та освіти. Такий варіант підручника дає широкі можливості для використання ілюстрацій, таблиць і схем.

Сподіваємося, що вам буде цікаво вивчати синтаксис і пунктуацію за тематичним принципом добору навчального матеріалу. Це означає, що кожну граматичну тему ви будете за-своювати, використовуючи мовний матеріал з якоїсь конкретної галузі життя: людина, вдача й поведінка людей, спорт, вода, страви, одяг, сучасна музика, вишívаний рушник, замки України, мультфільми та ін.

Грамотне мовлення — невід'ємна ознака успішної людини. Підвищити свій мовний рівень вам допоможе рубрика «Культура слова», у якій ви знайдете типові помилкові (часто суржикові) конструкції; проблемні наголоси, колоритні приказкі. Ми пропонуємо для вивчення мови й матеріали мережі «Інтернет». Це зробить вашу роботу на уроці чи вдома більш різноманітною і цікавою. Переглядайте експрес-уроки (у пошукове віконце досить увести тему конкретного уроку) — вони сприятимуть якнайкращому засвоєнню мовних нюансів.

У рубриці «Нове в правописі» подано доповнені правила написання загальних і власних назв українського й іншомовного походження.

Вправа для спостережень — правила — вправи для тренування — рубрика «Культура слова» — домашнє завдання — це типова будова кожного уроку. Сподіваємося, що такий формат сприятиме чіткості й організованості в опануванні української мови. Ознайомтеся з піктограмами, які, як маяки в морі, орієнтуватимуть вас на різні види роботи. Успіхів!

Автори

Умовні позначення:

— повторення;

— спостереження;

— творче завдання;

— ключ-відповідь;

— культура слова;

— словник;

— домашнє завдання.

§ 1. МОВА — НАЙВАЖЛИВІШІЙ ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ, ПІЗНАННЯ І ВПЛИВУ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

A. Проведіть дослідження, зробивши такі кроки.

Крок 1. Прочитайте речення та визначте, якою частиною мови є кожне слово.

Котажна мартинка пронутивила бунадцять стуранок.

- Усі слова цього речення вигадані, їх немає в словниках, проте вам, напевно, вдалося впоратися із завданням. Поміркуйте, за якими ознаками ви змогли визначити, до якої частини мови належать слова.

Крок 2. Прочитайте набір слів.

Урок, фізкультура, математика, о, а, закінчуватися, починатися, опівдні, десятий.

- Якби із цих слів ви утворили речення, то про що в ньому йшлося б?

Крок 3. Якої з трьох ілюстрацій стосується речення?

Нарешті ми знайшли Велику Ведмедицю!

Результат. Виконавши попередні три завдання, поміркуйте, які мовні знання треба мати, аби було легко висловлювати думки, спілкуватися, розуміти почуте й прочитане.

Б. Прочитайте текст і поміркуйте, чому мову називають *системою знаків*.

Цікаво, що українці й болгари тим самим жестом позначають абсолютно протилежні відповіді: ми, кивнувши головою, кажемо «так», а наші південні сусіди — «ні». На Мальті, висловлюючи заперечення «ні», злегка торкаються кінчиками пальців до підборіддя, повернувши кисть уперед, а у французів та італійців цей жест означає, що в людини щось болить. Так само буває зі словами: у різних мовах те саме слово може мати абсолютно різні значення. Порівняйте слова в таблиці.

укр. булка — хліб із пшеничного борошна	болг. наречена
укр. кава — ароматний тонізуючий напій	япон. ріка
укр. кабан — дика чи свійська тварина	фр. хатина

Отже, слова — це своєрідні знаки: француз, почувши слово *кабан*, уявляє хатину, українець — тварину, а японець — портфель.

Мова — вид знакової діяльності людини, який полягає в застосуванні усталених у певній спільноті слів для позначення предметів, понять і явищ дійсності з метою обміну інформацією та фіксації за допомогою звукозапису чи письма.

За допомогою мови ми *спілкуємося* та *пізнаємо* світ, можемо розчулити, порадувати й, навпаки, засмутити людину, тобто можемо на неї *впливати*.

- У попередніх класах ви вже навчилися розрізняти поняття «мова» і «мовлення». Як ви розумієте подане висловлення?

Мовлення — це мова в дії.

1. Прочитайте легенду й дайте відповідь на запитання.

Якось один вельможа, запросивши до себе гостей, поцікавився в мудреця, що на світі найкраще. Мудрець відповів:

— Найкраще у світі — це мова. За її допомогою будують міста, ми вивчаємо науки, здобуваємо знання, розуміємо одне одного, вирішуємо різні питання, висловлюємо радість, освідчуємося в коханні. Тому немає нічого кращого за мову.

Такі думки припали до душі присутнім. Тоді вельможа поцікавився в мудреця, що ж на світі найгірше. Мудрець відповів:

— Найгірше у світі — це мова.

Усі здивувалися такій відповіді, а мудрець пояснив:

— За допомогою мови люди засмучують і розчаровують одне одного, обманюють, хитрують, сваряться. Мова може зробити людей ворогами, призвести до війни, вона може приносити в наше життя горе й зло, принижувати, ображати. Чи може бути щось гірше за мову?!

Не всім було приємно слухати таку відповідь... (*Nar. тв.*).

- Які слова мудреця свідчать про те, що мова є засобом: а) спілкування; б) пізнання; в) впливу?

2. Випишіть народні вислови, у яких ідеться про мову як засіб впливу. Розкрийте зміст одного з них, навівши приклад із художнього твору, історії або власного життя (три-чотири речення).

1. Не кидай слова на вітер. 2. Байка байкою, а борщ стигне. 3. Шабля ранить тіло, а слово — душу. 4. Від теплого слова й лід розмерзається.

3. Прокоментуйте кожний пункт пам'ятки вправних ораторів.

Пам'ятка

Як стати вправним оратором

1. Короткі речення.
2. Чіткий план.
3. Факти або звернення до почуттів.
4. Оратор не енциклопедія: енциклопедія є в людини вдома.
5. Не шукайте ефектів, які не ведуть до головної мети.
6. Трибуна безжалільна: людина на ній більше оголена, ніж на пляжі.
7. Пам'ятайте: що коротша промова, то менше шансів «провалитися».

Навчіться переказувати текст про Демосфена так, щоб було цікаво його слухати.
Скористайтеся порадами вправи 3.

Мабуть, найбільш яскравим прикладом того, що може досягнути людина, є життя Демосфена. Його перша промова «провалилася». Природа наділила його якостями, що були не сумісні з ораторською діяльністю. Маленький зріст, слабкий голос, погана дикція, нервове посмикування плеча... Здавалося б, дорога до трибуни для нього закрита назавжди. Але Демосфен щодня приходив на берег моря і, набравши в рот камінців, відпрацьовував дикцію. Аби подолати смикання тіла, підвішував до стелі меч, який щоразу при надмірному рухові колов плече. Завдяки таким тренуванням Демосфен позбувся своїх недоліків і став одним із найбільш близкучих ораторів (*За Л. Зубенко*).

До речі...

Розрізняйте слова *книга* та *книжка*. Зброшувану в одне ціле й оправлену певну кількість друкованих або рукописних аркушів називаємо **книжкою**. **Книга** — це велика за обсягом або особливо важлива за змістом книжка. Наприклад: Серед стосів різних книжок явно вирізнялася енциклопедія — книга досвіду багатьох поколінь.

§ 2. ЛЕКСИКОЛОГІЯ

ПОВТОРЕННЯ

А. Поміркуйте, чи є зв'язок між визначенням поняття «лексикологія» і значенням цього слова в грецькій мові, з якої воно походить.

Лексикологія — розділ науки про мову, що вивчає наявні в ній слова.

Lexikos — словесний, словниковий і **logos** — учёння.

Б. Прочитайте речення. Який із поданих нижче розборів лексичний?

За переказами, апостол Андрій спочатку проповідував у Скіфії, а потім по Дніпру дійшов до місця, де згодом виник славний Київ.

1) славний — прикметник, поч. ф. — славний, якісн., ч. р., Н. в., одн., тв. гр., повна ф., означ.

2) славни́й

3) славни́й — прикметник, багатозн., вжитий у прям. зн.: «той, що має велику славу, знаменитий», загальнозвжив., власне українське слово.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Поміркуйте й розкажіть, за якими ознаками слова об'єднано у дві групи (за потреби скористайтесь довідкою). Випишіть невідомі слова в зошит.

А

Київ, минуле, пращури, Святослав, звичаї, вивчати, собор, пам'ятка	Мелітополь, історія, архітектура, Тарас, магістрат, ера, архаїчний, прогресувати
--	--

Б

десница, князь, печеніги, боярин, перст, раблено, ратний, есть	хмарошкряб, ясносоколово, гуглiti, юзер, забанити, хештег, блютуз, онлайн
--	---

В

околиця, будинок, непередбачений, чергувати, добірний, сонячний, човен, поважний	інфінітив, котяра, патякати, ведмежатко, асимілювати, суспільно-політичний, возвеличений
--	--

Г

стежка, господар, картопля, гарний, півень, парубок, вогнище	плай, газда, бараболя, файний, когут, легінь, ватра
--	---

Довідка: загальнонародні та діалектні слова; застарілі слова й неологізми; загальнозвживані й стилістично забарвлені слова; власне українські та запозичені слова.

1.

Прочитайте текст. Знайдіть у кожному реченні слова, вжиті в переносному значенні, назвіть їх.

Сонце сіло. Землю обняла тиха ніч. Небо розгорнуло намет свій — синій, широкий, глибокий. Зорі, мов малі діти, видивлялися з нього своїми бліскучими очима. Місяць плив по небу, розливаючи білуватий світ, котрий змішувався з вечірніми сутінками. Безжурно він дивився на гори, долини, на затихаюче місто (*За Панасом Мирним*).

- Поміркуйте, що втратив би текст, якби всі слова, вжиті в переносному значенні, замінили на їхні відповідники з прямим значенням.

2.

Прочитайте слова. Випишіть архаїзми й доберіть до них сучасні відповідники.

Поміщик, князь, перст, повіт, очіпок, гетьман, уста, глаголити, хорунжий, кріпак, ратуша, вельможа, аероплан, кожум'яка, печениги, чумак, чоло.

- Підкресліть першу букву кожного вписаного слова. Складіть із них назву птаха, що гніздиться на Поліссі та в інших регіонах України.

3.

Прочитайте два тексти з однаковим змістом, де не повторюється жодна з повнозначних частин мови, і виконайте завдання.

Текст 1. Ішов мисливець лісом. Побачив на гілці білку. Скинув із плеча рушницю та націливсь *у/вісъ*. Білка — скік! — і визирає здаля з віття. Він мерцій *у/слід* — звірятко ще далі. Мисливець поспішив навпростець через кущі, та тільки й бачив пустунку. Огледівся — навколо хаща. Раптом — гвалт! — угруз у яму. А білка *з/гори*: ках-ках (*За О. Пономаревим*).

Текст 2. Простував ловець гаєм. Уздрів на галузці вівірку. Зняв із рамена гвинтівку й направив *до/гори*. Вивірка — плиг! — і виглядає віддалік із гілля. Той хутчій слідом — тваринка знову *в/далеч*. Ловець поквапився прямцем крізь чагарі, а її, капосниці, і слід пропав. Подивився — кругом гущавина. Зненацька — ой, леле! — застрав у вибійні. А вивірка *з/верху*: ха-ха (*A. Матвієнко*).

- Доведіть, що синоніми можуть мати однакове значення, а можуть бути близькими за значенням (мати різні відтінки). Проілюструйте свої думки прикладами з наведених текстів.
- Який текст, на вашу думку, колоритніший? Чому ви так вважаєте?
- Яке з виділених слів треба написати окремо? Чому?

До речі...

1934 року в м. Парижі на лінгвістичному конгресі провідні фахівці світу визнали українську мову третьою з-поміж усіх мов світу (після французької та фарсі). Переможців визначали за різними критеріями: милозвучність, синтаксична гнучкість, лексичні можливості... Саме синонімічне багатство української мови є однією з її характерних ознак. Скажімо, дієслово *бити* має аж 45 синонімів! А скільки віршів побудовано на цьому мовному багатстві...

БАЛАКУНИ

Будував Базіка дім —
сім дверей і вікон сім.
Торохтій допомагав:
язиком дошки тесав.
Метушився Пустомеля:
— Скоро будуть стіни й стеля.
Говорун клав на словах
з жерсті цинкової дах.

І Патякало не плакав:
— Я усе покрию лаком.
Балакун все щебетав,
нахвалявся, обіцяв
для гостей спекти в печі
пиріжки та калачі.
В дім без вікон, без дверей
Лепетун скликав гостей.

О. Сенатович

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

4.

Згадайте, що таке *омоніми* й *багатозначні слова*. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Сьогодні футболісти покинули поле без *голів*.
У *полі* зору тепер було футбольне *поле*.

Ой піду я в чисте *поле*, там дівчина просо *поле*.

— У нашему лісі багато *лисичок*, — почав брат розмову.
— Коли маленькі, вони не хижі, навіть я їх не боюся, — заявила молодша сестричка.
— Та й коли великі, вони смачні! Чого їх боятися? — заперечив брат.

— Хлопче, що робиш?
— Ім.
— Усе *їм*. А собі?

A. У яких реченнях омоніми стали причиною непорозуміння, а в яких вони вжиті для створення суто комічного ефекту?

B. У якому реченні використано багатозначні слова?

5.

Згадайте, які слова називаємо *антонімами*. Заповніть пропуски потрібними за змістом словами й запишіть утворені вислови в зошит.

Хто вчиться змолоду, не знає ... голоду.

На чорній землі ... хліб родить.

Сумний грудень і в свято, і в

Скупий складає, а ... споживає.

Знаєш — кажи, не знаєш —

6.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

СВІТОВІ ВИНАХОДИ УКРАЇНЦІВ

Винахідником *гелікоптера* є київський авіаконструктор Ігор Сікорський. 1931 року він запатентував проект машини з двома пропелерами — горизонтальним на даху та вертикальним на хвості. Понад пів століття всі президенти США користуються послугами гелікоптерів Ігоря Сікорського.

Уродженець Житомира Сергій Корольов є конструктором ракетно-космічної техніки й засновником космонавтики. 1957 року він запустив на навколоземну орбіту перший в історії супутник Землі.

Харківський учений Анатолій Малихін придумав, як зробити аналіз крові безкровним. Він створив *прилад*, п'ять датчиків якого прикріплюють на певні ділянки тіла людини, після чого на екрані комп'ютера з'являється 131 показник здоров'я.

Мало хто знає, що прообраз компакт-диска наприкінці 1960-х років винайшов науковець Київського інституту кібернетики В'ячеслав Петров. Тодішній *винахід* не мав нічого спільного з музигою, його використовували для сутто наукових потреб.

На початку 1870-х років полтавець Федір Піроцький розробив технологію передавання електроенергії через залізний дріт, а 1880 року він представив проект застосування електрики для руху залізничних *потягів*. Через рік у Берліні поїхав перший трамвай, вироблений компанією «Siemens» за схемою українця (*З інтернету*).

A. Випишіть у зошит приклади таких груп лексики (по два-три слова).

Власне українські слова: _____.

Запозичені слова: _____.

Загальновживані слова: _____.

Стилістично забарвлени слова: _____.

Антоніми: _____.

B. Доберіть і запишіть синоніми до виділених слів.

7.

Напишіть невеликий роздум (*п'ять–сім речень*) для шкільного сайту на тему «Суржик і просторічні слова в телефонних повідомленнях ровесників — це не-знання мови, мовні лінощі чи підліткова хвороба?».

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Український, вибійна, гущавина, підлітковий, ученні.

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
являється пам'яткою
не знати історію
дякуючи знанням
жити на Україні
на протязі століть

ПРАВИЛЬНО
є пам'яткою
не знати історії
завдяки знанням
жити в Україні
протягом (упродовж) століть

1. Запишіть п'ять–сім діалектизмів вашого регіону або одного з прочитаних на уроках літератури художніх творів. Розкрийте лексичне значення цих слів.

2. Перегляньте в інтернеті експрес-уроки «Змерзнути й замерзнути — одне й те саме?», «Гривна чи гривня?», «Питання чи запитання?» (автор О. Авраменко) і підготуйте розповідь про ці пароніми (за бажанням).

Змерзнути й замерзнути — одне й те саме?

Гривна чи гривня?

Питання чи запитання?

§ 3. ФРАЗЕОЛОГІЯ

ПОВТОРЕННЯ

А. Поміркуйте, чи є зв'язок між визначенням поняття «фразеологія» і значенням цього слова в грецькій мові, з якої воно походить.

Фразеологія — розділ науки про мову, що вивчає стійкі сполучки слів.

Phrasis — зворот, вислів і
logos — учénня.

Б. За яким принципом записано сполучки слів у дві колонки?

кіт наплакав
крокодилячі сльози
жити чужим розумом
два чоботи — пара

кіт нашкодив
мамині сльози
жити з оптимізмом
батькові чоботи

В. Випишіть стійкі сполучки слів (фразеологізми).

Сидіти на шпії, боки відлежувати, товаришувати з ровесниками, плакати від побаченого, байдики бити, часто тренуватися, упертий хлопець, жити на широку ногу, робити з мухи слона, читати цікаву книжку.

Г. Установіть відповідність між фразеологізмами та джерелами походження.

Фразеологізм

- А** бути чи не бути
- Б** теревені правити
- В** нести свій хрест
- Г** ахіллесова п'ята

Джерело походження

- 1** Біблія
- 2** мова народу
- 3** антична міфологія
- 4** вислови письменників

Прислів'я та приказки вважаємо фразеологізмами: *Баба з воза — кобилі легше. Бережи честь змолоду.*

Стійкі сполучки слів, які в певних ситуаціях повторюємо без змін, — це **мовні клішé й склáдені найменування**. Від власне фразеологізмів вони відрізняються тим, що їхні складники зберігають своє пряме лексичне значення і їм не властиве емоційне забарвлення: *брать участь, відігравати роль, добрий день, на добранич, пленарне засідання* (мовні клішé); *волоський горіх, петрів батіг* (складені найменування).

1.

Поясніть значення фразеологізмів одним словом, скориставшись матеріалом із довідки.

Не із зячого пуху, хоч картину малюй, на съомуому небі, не видавиш і слова, стріляна птиця, голова варить, не всі вдома, мов у воду опущений.

Довідка: неговіркий, дурний, розумний, сміливий, пригнічений, щасливий, досвідчений, красицівий.

2.

Прочитайте прикметники, якими описують людську вдачу, і виконайте завдання.

привітний

хоробрий

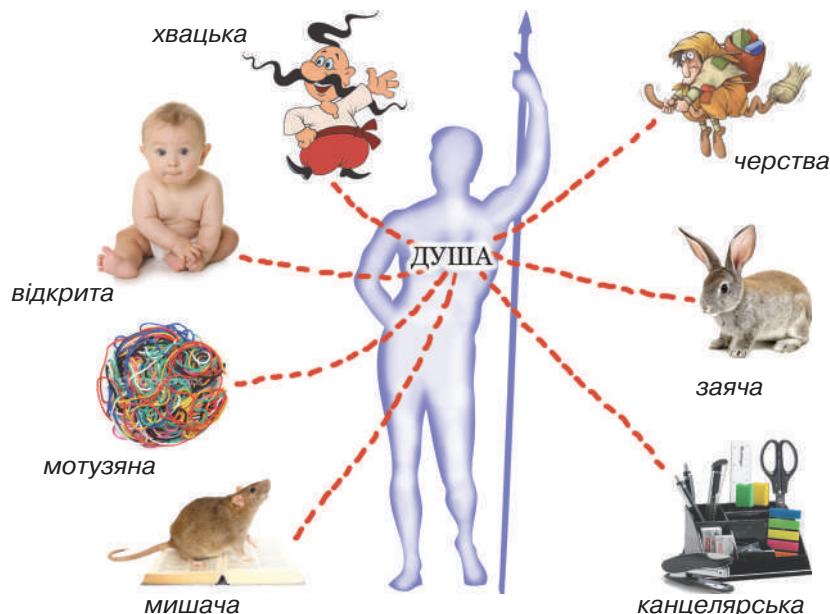
байдужий

бездушний

полохливий

дріб'язковий

непринциповий

A. Доберіть до кожного з прикметників фразеологізм (скориставшись малюнком) із таким самим значенням і запишіть.

B. Наділіть літературних персонажів, поданих на ілюстраціях, фразеологізмами зі словом душа.

Снігова королева

Гаррі Поттер

Федько-халамидник

Цар Плаксій

3.

Прочитайте твір вашого ровесника й випишіть фразеологізми. Розкрийте їхнє значення (усно).

ЯКИМ МАЄ БУТИ ТОВАРИШ?

Я так улаштований, що жити в самоті мені не цікаво й важко, тому я, як і більшість нормальних людей, шукаю собі товариша. А яким він має бути?

Ця людина повинна мати велике серце. Хлібом і сіллю в дружбі має стати приємне спілкування, а не одноманітні сірі будні. Хочу, щоб товариш був дотепним і не в тім'я битим, а ще — начитаним, щоб за словом не ліз у кишеню. Десь прочитав, що добре, коли друг гострий на язик... Так, це те, що треба. Важливо, щоб умів і язика за зубами тримати, бо язикатої Хвеськи я не витерплю. Не люблю тих, хто по життю пасе задніх і не вміє досягати поставленої мети, тому моє гасло: хай там як, але працюй до сьомого поту! Звичайно ж, спорт! А як же без нього?

А що ж має стати вишенкою на тортику в наших стосунках? Порядність і довіра! Тільки тоді ми будемо тими, кого називають не розлив води (З інтернету).

ЗАУВАЖТЕ!

Фразеологізми та сполучки слів, вжиті в переносному значенні, не одне й те саме. Часто плутають стійкі сполучки слів із художніми засобами (метафора, персоніфікація, епітет).

Порівняйте вислови: ховати голову в пісок і засипаний піском часу.

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Ховати голову в пісок — цю сполучку слів знають багато мовців, її часто можна почути в кіно, від друзів чи батьків.

Засипаний піском часу означає «забутий; такий, що давно минув». Це — метафора, зазвичай такі художні перлини придумують митці слова.

- 4.** Прочитайте сполучки слів. Випишіть лише фразеологізми та поясніть їхнє значення одним словом (за зразком).

Зразок. *Хоч око виколи — темно.*

Заколисаний звуками пісні, любо оком глянути, голова варить, оповитий серпанком загадковості, не всі вдома, оранжевий вечір, жовтодзьобе горобеня, два чоботи — пара, солодка таємниця, глянути гидко, гортати сторінки історії, сам не свій, сповідувати любов.

- 5.** Відновіть фразеологізми, уписавши на місці пропуску назви тварин із довідки. Розкрийте їхнє значення.

Пригріти ... за пазухою, де ... зимують, давати ... дулі, брати ... за роги, убити двох ... , як ... наплакав, і ... не їдять, як ... у воді, ... на сіні.

Довідка: собака, кіт, заєць, рак, риба, бик, горобець, гадюка, свиня.

- 6.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

СОБАЧА ФРАЗЕОЛОГІЯ

Багато фразеологізмів утворилося на основі спостережень за поведінкою, виглядом, життям тварин, за умовами полювання на них. Наша мова була б значно збіднена, коли б у ній не вживали зоофразеологізмів, наприклад: *гостріти зуби, скалити зуби, і вухом не веде, ходити на задніх лапках, лізти зі шкіри*.

Цікава й повчальна історія багатьох подібних зворотів, таких знайомих... і незнайомих. З-поміж тварин людина, мабуть, найбільше любить собачку. Здається, кинь палицю — і попадеш у фразеологізм із цим словом: *як собакі печена цибуля; як собакі п'ята нога; як собакі другий хвіст* Використовуючи їх, можна навіть побудувати твір-мініатюру. Хоча б такий: «*У собачий холод, коли добрий хазяїн і собаки не вижене* (правда, і в хаті *хоч собаки гони*), він вискочив на мороз у коротенькому, мов *собаки обгризли*, кожушку. *Голодний та злий мов собака*. Кругом ні душі — *і собака не гавкне*».

Ми ще не згадали висловів *і собаками не піймаєш; жити як собака з кішкою; присохне як на собакі; дражнити собак; собак ганяти; ось де собака заритий* Словом, цьому фразеологічному виводкові немає кінця, бо цих сполучок — *як нерізаних собак* (За В. Ужченком).

- A.** Кого характеризують використані в тексті фразеологізми — собак чи людей? Аргументуйте свою думку.
- B.** Випишіть фразеологізми, значення яких не пояснено в тексті. Розкрийте значення виписаних сполучок слів (*письмово*).

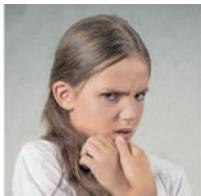
До речі...

Вдача й **удача** — пароніми.

Удача — це позитивний, бажаний результат чого-небудь, щасливий збіг обставин для когось; успіх. А **вдача** — це сукупність психічних особливостей, з яких складається особистість людини, які проявляються в її діях, поведінці; характер.

У кожного свій характер (вдача): хтось оптиміст, веселий, але не завжди приємний у спілкуванні, а хтось — пессиміст, трохи відлюдькуватий, але творча особистість. Кожний має свої переваги й недоліки.

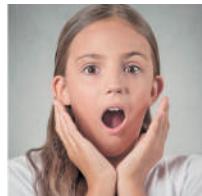
- Розгляньте на фото вирази обличчя, які передають внутрішній стан людини. Доберіть до кожного з них по два фразеологізми з довідки.

відраза

контрольований гнів

страх

сміх

Довідка: смішки справляти, важким духом дихати, вернути ніс, волосся стає дібки, душа не приймає, кров холоне, рвати й метати, скалити зуби.

- 7.** Опишіть двома-трьома реченнями зовнішність і вдачу артистів, фото яких подано на с. 10. Використайте у своїх описах по одному-два фразеологізми з довідки.

Довідка: з голочки, кров із молоком, очей не відірвати, світла голова, золоті руки, мало каші з'їсти, із чистим серцем, з відкритою душою, народитися під щасливою зіркою, бісики в очах грають, утерти носа, навіть брововою не поведе, залізна леді, у розквіті сил.

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Фаховий, кósий, уподóбання, обіця́нка, віднестí.

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
кидатися в очі
залишати в спокої
бути правим
моє діло сторона
перший млинець комом

ПРАВИЛЬНО
впадати в очі
давати спокій
мати рацію, ваша правда
моя хата скраю
перший млинець нанівець

B. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Приказки» (автор О. Авраменко) і перекажіть його.

Приказки

Прочитайте інтерв'ю із солістом гурту «Океан Ельзи» С. Вакарчуком і виконайте завдання.

- Яку якість Ви найбільше цінуєте в людях?
- Найбільше ціную думаючих людей. Слухаючи мої пісні, вони бачать мене наскрізь.
- Як проходять концерти нового туру?
- Якщо рахувати у відсотках, то «старих» пісень співаємо більше. Концерт проходить на одному диханні.
- Що Ви відчуваєте, коли на стадіоні з Вами в унісон співають десятки тисяч людей? Від такого визнання стріха не іде?
- Іноді обсипає жаром. Думаю, що з «Океаном Ельзи» цього ніколи не станеться. Як і двадцять років тому, я і зараз заплющую очі, це дуже допомагає, коли співаєш (З інтернету).

A. Знайдіть і випишіть фразеологізми, розкрийте їхнє значення.

B. Висловте міркування про те, як змінився б текст, якби на місці цих фразеологізмів були звичайні слова (письмово).

§ 4. ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ

ПОВТОРЕННЯ

- A.** Прокоментуйте зв'язок між визначенням поняття «орфографія» і значенням цього слова в грецькій мові, з якої воно походить.

Орфографія — це система правил про способи передавання усного мовлення на письмі; правила написання слів.

Orthos — правильний і
grapho — пишу.

- B.** Прокоментуйте зв'язок між визначенням поняття «пунктуація» і значенням цього слова в латинській мові, з якої воно походить.

Пунктуація — це система правил про вживання розділових знаків.

Punctuatio — крапка.

- B.** Правильне написання за конкретним правилом називаємо **орфограмою**, а вживання розділового знака за певним правилом — **пунктограмою**.

- Установіть відповідність між орфограмами та прикладами.

Орфограма

- 1 правопис префіксів
- 2 спрошення в групах приголосних
- 3 ненаголошенні голосні
- 4 правопис дієслівних закінчень

Приклад

- А печена, грибний, великий
- Б місити, спікши, замішано
- В неспроста, розтерти, зцідити
- Г пісний, тиснути, якісний
- Д варишся, товчено, миєш

- Установіть відповідність між пунктограмами та прикладами.

Пунктограма

- 1 відокремлення вставного слова
- 2 кома між частинами складного речення
- 3 відокремлення обставини
- 4 відокремлення звертання

Приклад (розділові знаки пропущено)

- А Піч варила а я солила.
- Б Гречана каша сама себе хвалить.
- В Кажуть хрін від редъкій не солодший.
- Г Споживай Хведьку то хрін то редъку.
- Д Не розбивши яйця не спечеш яєчні.

До речі...

Розрізняйте слова *їда* і *їжа*.

Їжа — це те, що їдять і п'ють; харчі, а **їда** — це процес споживання їжі.

Пам'ятайте, що, на відміну від російської мови, слово **блудо** позначає посуд, а не страву.

- Прочитайте речення, вибравши з дужок потрібне слово.

Зазвичай саме другі (блуда/страви) тверді, тому під час (*їди/їжі*) ретельно пережовуйте (*їду/їжу*).

Подвоєння літер

при збігові на межі — і ∕	беззахисний, відділити
при збігові на межі ∕ і ∙	ранній, вагонний
при збігові на межі ∙ і ∙	письменник, іменник
при збігові на межі частин складних слів	фіzzарядка, юннат
при збігові на межі дієслівної основи на -с і -ся	розрісся, нісся
у наголошених суфіксах прикметників -énn- , -ánn- (-ánn-), -ónn- зі значенням збільшення ознаки, можливості чи неможливості виконання дії	здоровінний, старанний, несказанний, невгомонний
у старослов'янізмах	блаженний, священний, священник, огнений, мерзенний, стражденний
у словах, написання яких треба запам'ятати	бовван, бовваніти, овва, ссавець, ввічливий

Подовження м'яких приголосних **ð**, **t**, **z**, **s**, **ц**, **л**, **н**, **ж**, **ч**, **ш** між голосними

в іменниках середнього роду (ІІ відміна) на -я	волосся, узбіччя, знання
в іменниках жіночого роду (ІІІ відміна)	маззю, люттю, сіллю
в орудному відмінку однини	
у словах, написання яких треба запам'ятати	ллєш, зрання, навмання, спросоння, попідвіконню

Подвоєння літер на позначення приголосних у словах іншомовного походження

у власних назвах і похідних від них	Голландія, голландець
при збігові на межі — і ∕	іммігрант, ірраціональний
у загальних назвах, написання яких треба запам'ятати	алло, аннали, білль, бонна, брутто, булла, ванна, вілла, дурра, мадонна, манна, міrrа, мотто, мулла, нетто, панна, панні, тонна

У вимові відбувається спрощення. Його позначаємо на письмі в групах приголосних

стн → сн	чесьт — чесний
стл → сл	щастя — щасливий
ждн → жн	тижденъ — тижневий
здн → зн	проїзд — проїзний
скн → сн	тиск — тиснути
зкн → зн	брізки — бризнути

Спрощення на письмі не позначаємо

у словах іншомовного походження	контраст — контрастний; агент — агентство
у групах приголосних сти , сти	невістці, невістчин, артистці, кістці
у словах, написання яких треба запам'ятати	кістлявий, пестливий, хвастливий, зап'ястний, хворостняк, випускний, шістнадцять

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

1.

Випишіть слова, у яких на місці пропуску не треба вставляти букву.

Хвас..нути, гіган..ський, студен..ство, цінніс..ний, хворос..няк, медаліс..ці, улес..ливий, кількіс..ний, очис..ний, фігурис..ці, невіс..чин, радіс..ний, турис..ці.

- Підкресліть першу букву кожного вписаного слова. Складіть із них назву харчового продукту.

2.

Перепишіть слова, уставивши на місці пропуску букву **е** або **и**.

П..трушка, р..дис, шп..нат, пер..ць, з..рно, л..мон, гр..йпфрут, ап..льсин, пш..ниця, смород..на, ч..решня, л..монад, с..тро, п..льмені, в..рмішель, смал..ць, пер..чиця, п..ч..риця, с..лера, ц..буля, ш..пшина, в..делка.

3.

Перепишіть слова, розкривши дужки.

Картопля(н/нн)ий, невблага(н/нн)ий, вівся(н/нн)ий, да(н/нн)ий, сі(л/лл)ю, пі(ч/чч)ю, кип'яче(н/нн)ий, зробле(н/нн)ий, варе(н/нн)ий, бездога(н/нн)ий, гра(м/мм), то(н/нн)а, студе(н/нн)ий, здорове(н/нн)ий, розміша(н/нн)ий, (л/лл)ється, смаже(н/нн)ий, пі(ц/ци)а, копче(н/нн)ий, ма(с/сс)а, якіс(т/тт)ю, зеле(н/нн)ю, спаге(т/тт)і, хо(б/бб)і, кмітливіс(т/тт)ю.

4.

Перепишіть речення, розкривши дужки й використавши лапки, де потрібно.

1. У багатьох ресторанах світу дуже популярна (К/к)отлета (П/п)о-
(К/к)иївськи. 2. Смаколики (Л/л)ьвівської (К/к)ондитерської
(Ф/ф)абрики (С/с)віточ любить не тільки малеча, а й дорослі. 3. Що-
суботи ми всією родиною п'ємо (К/к)акао й ласуємо (Н/н)аполеоном
у кав'яні неподалік (С/с)офії (К/к)иївської. 4. Для приготування
(Ш/ш)арлотки потрібні такі інгредієнти: (П/п)шеничне (Б/б)орош-
но, цукор, яйце (К/к)уряче, (В/в)ершковé масло, яблука й ванілін.
5. У подарунковому наборі були льодянки, печиво (Ш/ш)ахматне й
цукерки (П/п)ташине (М/м)олоко. 6. Щороку на (І/і)вана (К/к)упа-
ла наша родина влаштовує пікнік на (Д/д)ніпровому березі. 7. Ніхто
із хлопців нашого класу не записався на (К/к)улінарний (Г/г)урток
(П/п)ерепічка (*З інтернету*).

5.

Напишіть у зошиті рецепт приготування чаю, використавши подані слова та вставивши
в них, де потрібно, апостроф.

Духм..яний, м..ята (м..ятний), усухом..ятку, прив..ялий, закип..ятити, медв..яний, любов..ю,
об..ємний, трав..яний, пор..ядок.

6.

Перепишіть у зошит українську народну пісню, розставивши розділові знаки.

Іди іди дощiku
зварю тобі борщику
у новому горщику.
Винесу на дуба
покличу голуба.
Голуб буде пити
дощик буде лiti.
Поки голуб прилетить
то голубка відлєтить.
Тобі каша а нам борщ
щоб ішов густенький дощ!

7.

Перепишіть народні вислови, розставивши розділові знаки.

1. Калач прийстся а хліб ніколи. 2. Вари горщику борщ а я із хлопцями погомоню. 3. Гречана каша хвалилася ніби вона з коров'ячим маслом родилася. 4. Де сало шкварчить там людей кишишть. 5. Без солі без хліба немає обіда. 6. І я вченій на хліб печений бо їм хліб троякий чорний білий і ніякий. 7. Хліб і на ноги поставить і з ніг звалить. 8. Не хвали кашу коли просо не посіяне. 9. Паляниця хлібова сестриця. 10. Съорбайте хлопці юшку а риба насподі (*Harp. тв.*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Нáчинка, кулінáрія, фартúх, піалá, кúрятина.

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
жарити по рецепту	смажити за рецептром
яйце всмятку	рідке/некруте яйце
свіжий творог	свіжий сир
кофе зі сливками	кава з вершками
Приємного апетиту!	Смачного!

B. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Швидкий сніданок» (автор О. Авраменко) і під час повторного перегляду детально описаніть процес приготування омлету із сосисками.

Швидкий сніданок

Перепишіть текст, уставивши пропущені букви **e** та **i**. Розставте розділові знаки.

ПЕРШІЙ ПОЦІЛУНОК

Павло Петрович пр..був першим поїздом. Підгорецький палац Паскевичів пр..вітно пр..йняв пр..їжджого поета. Пр..н..сли п..чених поросяят пр..правл..них перцем півники паучі паяниці п..чінковий паштет пухкі пампушки під п..ч..ричною підливкою п..роги підсмажені пляцки полулистки полуниць порічок. Потім Павло Петрович подумав про прогулянку. Поліна Полікарпівна попросила прогулятися по Підгорецькому парку пом..луватися пр..родою послухати пташині переспіви.

Прадавній парк порослий папороттю подарував приємну прохолоду. Повітря п'янило пр..надними пахощами. Побродивши по парку пара пош..пталася під порослим плющем платаном. Потім пос..діли померіяли позітхали... (*За П. Столлярчуком*).

До речі...

Саме на букву **p** в українській мові найбільше слів — їх понад 30 тисяч, а найменше слів починається з літери **i**, їх у словнику всього 8 (*ийбéн, йкати, йкання, ир, їрій, їрод, іч, Ич-обá*). З буквою **й** 40 слів. Також мало слів із буквою **f**, її здебільшого вживаємо в словах іншомовного походження, яких у нашій мові майже 10 %.

§ 5. УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

ПОВТОРЕННЯ

A. Розгляніть таблицю та коротко охарактеризуйте ознаки кожного типу мовлення.

Тип мовлення		
розповідь	опис	роздум

B. Який із стилів мовлення (див. довідку) має подані ознаки?

- 1) *Сфера використання* — громадсько-політичне життя.
- 2) *Функція* — повідомлення, вплив на читача.
- 3) *Форма*: монолог, діалог.
- 4) *Мовні особливості*: суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, художні засоби, фразеологізми, риторичні запитання, тон мовлення пристрасний, оцінний.

Довідка: стилі мовлення: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, розмовний, художній.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

У підвалі будинку, що на вулиці Стельмаха, у вентиляційному отворі застряг кіт. Виручати бідолашного заходилися мешканці сусідніх будинків. Близько сьомої вечора в четвертій пожежній частині повідомили, що кіт засунув голову у вентиляційний отвір і самотужки не може звільнитися.

— Ми не зобов’язані їхати на такі виклики, це мають робити комунальні служби й природоохоронні організації, — каже інспекторка пресцентру служби «101» Ірина Курінна. — Порушуючи всі інструкції та норми, наша бригада з доброї волі допомогла тій тваринці. На місці події за допомогою електроперфоратора розширили отвір і звільнили кота (*Г. Хомуляк*).

A. У якому стилі написано текст? Який тип мовлення?

B. Перекажіть цей текст стисло, скориставшись способами ущільнення тексту.

- 1) Відкиньте другорядну інформацію;
- 2) визначте найважливіші факти;
- 3) за можливості передайте матеріал абзацу (*три-п’ять речень*) одним-двома реченнями.

B. Порівняйте ваш стислий переказ із поданим варіантом. Більш чи менш стислою була ваша розповідь? Зробіть висновки.

У вентиляційному отворі одного з будинків на вулиці Стельмаха застряг кіт. Лише ввечері його звільнили... пожежники.

Інспекторка пресцентру служби «101» Ірина Курінна повідомила, що їхнім працівникам довелося порушити всі інструкції, аби врятувати бідолашного кота, хоча це мають робити інші організації.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

РЯТІВНИКИ

Щороку 17 вересня українські рятувальники відзначають своє професійне свято. Ці люди гідні поваги, адже іноді вони ризикують здоров’ям і життям, виконуючи свої професійні обов’язки.

Рятувальникам часто допомагають спеціально навчені собаки. Їхня підготовка — досить непростий процес, який триває близько року. Але результати того варті. Здатність реагувати в не-

передбачуваних ситуаціях, коли на кону стоїть життя, властива багатьом чотирилапим героям. Вони діють усупереч своєму інстинкту самозбереження, не вимагаючи за свої подвиги ні похвали, ні нагород. А є такі собаки, які не проходили спеціального навчання для рятувальників, проте показали себе справжніми героями. Це вияв просто-таки фантастичної відданості людині.

Колись давно, ще в тринадцятому столітті, в Альпах монахи вивели породу собак спеціально для порятунку людей у гірських районах. Монастир був названий на честь святого Бернара. Тож не важко здогадатися, від чого походить назва великих благородних і добрих сенбернарів. Вони врятували життя тисячам людей.

Є легенда, яка оповідає про сенбернара, що врятував сорок людей, а сорок перший урятований завдав йому тяжкої травми.

Ніч в Альпах. Після снігового бурану собаки шукали людей у гірських снігових завалах, але нікого не знаходили й, знесилені, поверталися додому — у монастир. Тієї ночі не повернувся тільки Баррі. Він відчував, що під снігом є люди й вони потребують допомоги.

Чуття не підвело — Баррі знайшов людину. Він ліг поряд, аби зігріти чоловіка своїм тілом, і став лизати йому обличчя. Чоловік прийшов до тями й подумав, що біля нього вовк. У результаті Баррі був тяжко поранений.

Залишаючи криваві сліди й збираючи останні сили, Баррі дістався до монастиря, але через важке поранення він більше не міг рятувати людей. Він похований на одному з паризьких кладовищ. На його пам'ятнику напис: «Баррі, що врятував сорок осіб і був убитий сорок першою».

Таких історій безліч... Пес Мухтар у роки Другої світової війни витягнув з окопів понад чотириста поранених солдатів. Сибірський хаскі Болто врятував сотні життів від дифтерії! Глухий далматинець витягнув із річки дівчинку, якатонула. Пес із кличкою Роско врятував хлопчика під час пожежі, а сам при цьому дістав 30 % опіків шкіри.

Собаки рятують людину на суходолі, у воді, під землею і навіть у небі. Останнім часом рятувальникам на допомогу приходить найсучасніша техніка, але чуття та інтуїцію, якими володіють собаки, ніщо не здатне замінити. Їхні дії — це прояви відданості й любові до людини (За С. Бровченком).

- Що виражає заголовок — тему чи основну думку тексту? Хто адресат і яка мета висловлення? До якого стилю належить цей текст?
- Прочитайте текст іще раз і підготуйте до нього складний план. Стисло перекажіть прочитане вголос за цим планом. Скористайтеся планом роботи над стислим переказом.

План роботи над стислим переказом

- Прочитайте (прослухайте) текст.
- З'ясуйте стиль і тип мовлення, жанр тексту.
- Подумки визначте найважливішу інформацію.
- Прочитайте (прослухайте) текст удруге.
- Складіть план переказу.

3. Перекажіть текст за планом, не скорочуючи його надмірно й не перевантажуючи другорядною інформацією.

До речі...

Рятувальник і рятівник — ці слова розрізняють за значенням.

Рятівник — той, хто рятує чи врятував кого-або що-небудь. **Рятувальник** — той, хто професійно рятує кого-, що-небудь, тобто працює в рятувальній службі.

- Поміркуйте, чому текст вправи 2 названо словом **рятівники**, а не **рятувальники**.

4. Прослухайте в інтернеті фрагмент телепередачі «Як підготовувати птахів». Підграйте складний план почутого тексту. Перекажіть цей текст за планом (усно).

Як підготовувати птахів

§ 6. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

ПОВТОРЕНИЯ

- A.** Поміркуйте, чи є зв'язок між визначенням поняття «синтаксис» і значенням цього слова в грецькій мові, з якої воно походить.

Синтаксис — це розділ науки про мову, який вивчає будову й значення словосполучень і речень.

Syntaxis — поєднання, складання.

- Якщо основною одиницею фонетики є звук, лексикології — слово, то які ж одиниці синтаксису?
- B.** Чи є зв'язок між визначенням поняття «пунктуація» і значенням цього слова в латинській мові, з якої воно походить?

Пунктуація — це розділ науки про мову, який вивчає правильні вживання розділових знаків.

Punctum — крапка.

- Поміркуйте, чому важливо знати правила пунктуації. Використайте на підтвердження своїх думок розміщений під фото заклик без розділових знаків.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- A.** Згадайте, що таке словосполучення, вибравши для правила матеріал із довідки.

Довідка: кілька слів, не менше двох повнозначних слів; поєднання, протиставлення; одне з яких головне, а друге залежне.

- B.** Серед поданих сполучок слів є лише одне словосполучення. Виберіть і назвіть його.

Річки й озера, навколо озера, не замерзає, над струмком, Дніпро-ріка, чисте озеро, поблизу моря.

- B.** Перевірте за алгоритмом, чи правильно ви зробили вибір.

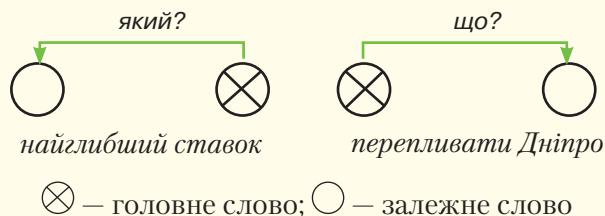
**! ОЗЕРО ЗАСМІЧУВАТИ НЕ МОЖНА
ОБЕРІГАТИ ПРИРОДУ**

Словосполучення поєднує два або більше повнозначних слів, одне з яких — головне, а інше — залежне.

Питання ставимо від головного до залежного слова, наприклад: *найглибший ставок, перепливати Дніпро*.

Схематично подані словосполучення мають такий вигляд.

Залежне слово поглилює значення головного.

Отже, слова в словосполученні поєднані **за змістом** (залежне слово поширює чи поглилює значення головного) і **граматично** (за допомогою закінчень і прийменників).

Слова в словосполученнях можуть бути поєднані **тільки за змістом**: *стрімко текти, бажання поплавати, вдихати пірнаючи*. Як видно, залежне слово в таких випадках не має закінчень, бо воно незмінне (*стрімко* — прислівник, *поплавати* — неозначена форма дієслова, *пірнаючи* — дієприслівник).

Не вважають словосполученнями:

- 1) підмет із присудком: *крига розтає, пливуть брижі*;
- 2) однорідні члени речення: *моря та озера, холодний і слизький*;
- 3) повнозначне слово зі службовим: *поблизу затоки, за нею; тут: поблизу, за* — прийменники;
- 4) стійкі сполучки слів — складні власні назви та фразеологізми: *Кривий Ріг, море по коліна*;
- 5) складені форми слів: *найменіш бурхливий, будемо занурюватися*.

1. Знайдіть і прочитайте вголос тільки словосполучення.

Чорне море, дуже глибоко, навпроти джерельця, швидко заливати, товкти воду в ступі, річки й канали, понад лиманом, стрибати квакаючи, будуть намивати, океан мрій, найбільш солоне, гірські річки, води в рота набрати, страшний торнадо, спадає вода, затоки й протоки, ті струмки.

2. Випишіть словосполучення у дві колонки: у першу — у яких слова пов'язані за змістом, і граматично, у другу — тільки за змістом.

Вода з криниці, глибоко пірнати, бажання пити, щедро зволожувати, кручі Дніпра, добре орошений, поема про море, океан мрій, дощова вода.

3. Випишіть із кожного речення по одному словосполученню, уставивши пропущені букви **е (e), и (i)**.

1. Море п..р..плівти — не кусок хліба з'їсти. 2. Ложкою не вич..рпа..ш води з моря. 3. Вода м'яка, а камінь проб..ває. 4. Кожна жаба своє болото хвал..ть. 5. Хоч річка й нев..личка, а б..р..ги ламає. 6. Без води й борщу не звар..ш. 7. Вив..ли його на чисту воду. 8. Реш..том воду не носять. 9. Не вил..вай каламутної води, доки чистої не знайд..ш (*Нар. тв.*).

4. Прочитайте сполучки слів. Виберіть із них лише ті, які не є словосполученнями. Складіть і запишіть по одному реченню з вибраними сполучками.

Наливати холодну воду, товкти воду в ступі, солодка вода, дути на холодну воду, напитися води, занурити у воду, водою не розлити.

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

5.

Прочитайте текст. Вишишіть по одному прикладу сполучок слів, які не є словосполученнями. Вибираючи їх, орієнтуйтесь на п'ять пунктів, що вміщені в теорії на с. 21. Перекладіть називу згаданого в тексті журналу.

СКІЛЬКИ ВОДИ МИ ПОВИННІ ВИПИВАТИ ЗА ДЕНЬ?

Як відомо, науковці весь час щось піддають сумніву. І щодо споживання води вони теж мають свою думку. Нещодавно вчені Гарвардського університету провели дослідження, які засвідчили, що протягом дня людина має випивати 5–6 склянок води. У цю дозу входять усі види рідини: просто вода, суп, борщ, і чай, і компот... Результати дослідження було опубліковано у відомому виданні «Clinical Journal of Sports Medicine». Експеримент довів, що надмірне споживання води призводить до нестачі натрію, унаслідок чого можуть з'явитися запаморочення, головний біль і навіть блювота. Аби такого не сталося, учени рекомендують більш уважно дослухатися до свого організму та фізіологічного відчуття спраги (С. Гужва).

6.

Прочитайте й перекажіть текст. Вишишіть виділені словосполучення та побудуйте до них схеми.

ЛЕГЕНДА ШАЦЬКИХ ОЗЕР

Усі, хто бували на мальовничих Шацьких озерах, чули легенду про великий *острів посеред озера* Свіязь. Його існування дивує тим, що саме в цій частині водойми глибина сягає п'ятдесяти метрів. Як же міг там утворитися остров? Коли наука «розводить руками», у свої права вступають легенди й міфи. Ось одна з таких оповідок.

Колись давно на місці озера Свіязь були розкішні поля та луки, десятки сіл і величезний замок, яким правила молода княгиня. Однак розпочалася війна, і фортеця була *оточена ворогами*. Не бажаючи здаватися в тяжку неволю, княгиня звернулася з *молитвою до Бога*, щоб той захистив її і вірних людей. Як тільки вона вимовила останні слова, замок пішов під землю, а *навколо нього розлилися* води, потопивши військо агресорів. *Відтоді з'явилося* озеро, а величні дерева острова нагадують фортечні мури (З інтернету).

7.

Виконайте одне із творчих завдань.

- A. Визначте за ілюстраціями художні твори, які ви читали на уроках української літератури в 6 класі. Опишіть у зошиті (три–п'ять речень) одну із зображених ситуацій, пов'язаних із водоймами. Підкрасіліть рискою по одному словосполученню в кожному реченні.

- Б.** Перегляньте в інтернеті ролик «Найвищий рівнинний водоспад України» і висловьте ваші враження від побаченого двома-трьома реченнями. Підкресліть у них по одному словосполученню.

Найвищий рівнинний водоспад України

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А.** Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Течі́й, кіломе́тр, руслó, посерéдині, джерелó.

- Б.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
у повній мірі
шириною два кілометра
мандрівка по Києву
уталити жажду
носити ім'я

ПРАВИЛЬНО
повною мірою
завширшки два кілометри
мандрівка Києвом
утамувати спрагу
мати ім'я

До речі...

Піти по воду чи за водою? Коли треба назвати мету дії, то вживаемо прийменник **по**:
піти по хліб, сходити по воду, поїхати по гриби.

Піти **за** водою — фразеологізм, який означає «пропасти, безслідно зникнути».

Прочитайте текст і доберіть до нього заголовок. Випишіть із тексту десять словосполучень і побудуйте до кожного з них схему.

Японець Масару Емото захопився чарівними властивостями води: він грав для неї різну музику, а потім миттєво її заморожував і фотографував. Красиві симетричні кристали формувалися під мелодії Баха, Шопена й Шумана, а хаотичні та потворні виникали під звуки важкого року. Дивні й по-особливому закручені народжувалися в переливах джазу. Так само вода сприймає і те, що ми кажемо: на лайку вона реагує безформними фігурами, а на добре слова — витонченими й ніжними малюнками.

Емото провів ще один кумедний експеримент: він поставив на полицю дві закриті банки з вареним рисом. Одній банці його учні регулярно протягом тижня казали: «Дякую!», а іншій: «Ти дурень!» Через тиждень у першій банці рис прокис, але залишився білим і набув приємного оцтового аромату, у другій — почорнів і згнив, а його сморід пробивався навіть крізь кришку.

Учений зробив висновок: добро сильніше за зло. Такі зміни відбуваються і з нами: усе гарне й добре нас омолажує і зміцнює, а зло завдає болю та страждань (За Г. Зайцевою).

ЗАУВАЖТЕ!

Водний, водяний, водянистий — різні за значенням слова.

Водний — який стосується води й використання її з певною метою: **водний басейн**, **водний спорт**, **водний режим**.

Водяний — який складається з води, а також живе чи росте в ній або на її поверхні: **водяний потік**, **водяний павук**.

Водянистий — той, що містить багато води: **водянистий виноград**, **водянисті очі**.

- Утворіть словосполучення, поєднавши слова з двох колонок.

водна
водяна
водяниста

лілія
пляма
проблема

§ 7. ВІДИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

ПОВТОРЕННЯ

A. У якій колонці записано словосполучення? Обґрунтуйте свій вибір.

жоржини й чорнобривці
будемо розпушувати
найбільш строкатий
Зелений Гай
бабине літо
пахнуть троянди

витривали чорнобривці
розпушувати ґрунт
найстрокатіший тюльпан
зелений гай
бабин пиріг
сильно пахнути

B. Поясніть значення виділених слів.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

A. Прочитайте словосполучення та поміркуйте, за якою ознакою їх згруповано у дві колонки.

стрибки із жердиною
систематично тренуватися
особливо ефективно

зірки українського спорту
пропливти велику відстань
унікати ризикованих рухів

B. Прочитайте словосполучення в колонках і визначте в кожному з них головне слово.

складне тренування
легка атлетика
пружні м'язи

грати в хокей
бити по воротах
подавати кутовий

доволі швидко
надзвичайно міцно
радісно через перемогу

B. Поміркуйте, за якою ознакою згруповано ці словосполучення.

За кількістю слів словосполучення поділяють на прості та складні.

Прості словосполучення утворені з двох повнозначних слів (самостійних частин мови): *опорний стрибок, виконувати вправи*.

Складні словосполучення утворені з трьох або більше повнозначних слів: *вправи на паралельних брусах, початок вільних вправ*.

За способом вираження головного слова словосполучення поділяють на:

- 1) **іменникові:** *порада тренера, абсолютна першість*;
- 2) **прикметникові:** *найкращий у веслуванні, готовий позмагатися*;
- 3) **числівникові:** *н'ятеро футболістів, один із найсильніших*;
- 4) **займенникові:** *хтось зі своїх, кожний з учасників*;
- 5) **дієслівні:** *нахиляти голову, опускаючи руки*;
- 6) **прислівникові:** *радісно від перемоги, надзвичайно швидко*.

1. Знайдіть лише складні словосполучення та прочитайте їх.

Кубок Європи з кікбоксингу, найбільш сильний боксер, вибороти перемогу, плавати в Чорному морі, будемо працювати щотижня, поступитися чеській фігуристці, перемога в юніорських змаганнях, плавання на короткій воді, бронзовий призер.

2. Випишіть у зошит словосполучення в поданій послідовності.

- а) іменникові;
- б) прикметникові;
- в) займенникові;
- г) дієслівні.

Вилучити двох гравців, спортивна форма, хтось із веслувальників, види східних єдиноборств, кожний із нас, найкращий у фехтуванні, заміна півзахисника, неймовірно сміливий, ніким не перевершений, пройдений за пів хвилини.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. *Стометрівка* стала своєрідним випробуванням для хлопців і дівчат. 2. У *вишиці* не залишилося команд, які б не знали смаку перемоги. 3. Граючи із середини другого тайму в меншості, «Барселона» раз у раз відпускала нападників *синіх*, і біля гостиних воріт стало спекотно. 4. Нещодавно в Україні з'явився ще один «бол» — аквабол. 5. Динамівці знову потішили своїх *фанів* на відкритому тренуванні. 6. Футболісти готуються до штурму в Баварії. 7. Турнір двоколовий, оскільки спочатку майже 70 шахістів із 16-ти країн виборюватимуть путівки до фіналу, а потім розпочнеться змагання за принципом «плей-оф» (*З газет*).

A. Випишіть із кожного речення по одному словосполученню та визначте його вид за:
1) кількістю слів; 2) способом вираження головного слова.

B. Розкрийте значення виділених слів. Поміркуйте, чому саме в спортивній галузі так багато неологізмів іншомовного походження.

4. Утворіть синонімічні словосполучення. Визначте засоби граматичного зв'язку. З'ясуйте, чи змінилися ці засоби після зміни словосполучення (*за зразком*).

Зразок. *Збірна України* — *українська збірна*.

Ольжині ковзани, вода з моря, кросівки тренера, вправи для ранку, життя без турбот, дерев'яні лижі, медаль із золота, першість континенту, збірна чоловіків, змагання взимку, куртка з пуху, гумові ласти.

5. Перетворіть прості словосполучення на складні (*за зразком*).

Зразок. *Швидко бігати* — *надзвичайно швидко бігати*.

Долати перешкоди, установити рекорд, робота над диханням, глибокий видих, прогнутися вперед, правильна постава, рух плечима, спиратися на сидіння, забити гол.

6. Прочитайте гумореску та виконайте завдання.

РЕКОРД

— Поздоров мене, браток! —
Каже Федір гордо. —
Я учора встановив
Справжнього рекорда.
Триста метрів прошмаляв

Десь за пів хвилини —
Мотоцикла перегнав
І автомашини.
Недовірливий Мусій
Скоса подивився:

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

— А чого ж у тебе ніс
Так перекосився?
— Як «чого»? Та я ж тому

І ушкварив кроса,
Що трамвайними дверима
Прищипнуло носа.

П. Глазовий

A. Вишишіть дієслівні словосполучення.

B. Згадайте, що *розмовну* (*просторічну*) лексику використовують у невимушенному й неофіційному спілкуванні. Знайдіть просторічні слова та доберіть до них нейтральні відповідники.

7.

Виконайте одне із творчих завдань.

A. Напишіть інструкцію з виконання ранкової вправи, використавши кілька поданих дієслів і прислівників. Підкресліть словосполучення.

Дієслова: згинати, знаходитися, зупинятися, кидати, ковзати, напружувати, натискати, підстрибувати, повертали, спиратися, рухати, махати, опускати, піднімати, присідати, стояти.

Прислівники: угору, горілиць, навідліг, навприсядки, навпіл, навшпиньки, обіруч.

B. Переглянувши в інтернеті експрес-урок «Префікс *най-*» (автор О. Авраменко), доберіть і запишіть десять словосполучень із прикметниками найвищого ступеня порівняння.

Префікс *най-*

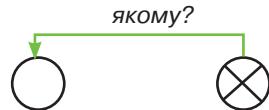
Схема синтаксичного розбору словосполучення

1. Визначте головне й залежне слово.
2. Поставте питання від головного слова до залежного.
3. Визначте вид за способом вираження головного слова.
4. Визначте вид словосполучення за будовою.
5. Накресліть схему.

Зразок письмового розбору

Хоча художня гімнастика є олімпійський вид спорту, проте не підрядковується олімпійському принципу «Швидше, вище, сильніше».

Олімпійському принципу — словосполучення, іменникове, просте.

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Дворазовий, стриба́ти, тұлуб, завдáння, занýття.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
відмінити тренування	скасувати тренування
заняття продовжується годину	заняття триває годину
бігати біля години	бігати близько години
тренуватися по графіку	тренуватися за графіком
давайте поплаваємо	поплаваймо

Прочитайте текст і виконайте завдання.

МАРАДОНА З НАШОГО КЛАСУ

Коли він уперше з'явився в класі, ми не знали, що це нам щастя з неба звалися. Ніхто не міг навіть запідозрити в тому тюхтійкуватому хлопцеві Марадону. Він був ніби сонний, і, здавалося, ніщо у світі не може розворушити його. Коли ми йшли грати у футбол, — це було після уроків, — нікому й на думку не спало запросити його, хоч у нас і бракувало одного гравця. Хто б міг подумати, що він перестає бути вайлом, тільки зачує гупання м'яча.

Уже не пригадаю, як він усе-таки потрапив із нами на стадіон. Зате добре пам'ятаю, що було далі. Він підхопив м'яч у центрі поля та, жонглюючи, проніс його до воріт. Обминув воротаря, як стовп, перекинув м'яч із ноги на ногу, потім — коліном його на голову й головою обережно закинув у сітку. Як на тренуванні, коли ніхто не заважає. Але ж це було не тренування, а двостороння гра. Навколо нього стояли, розявивши рота, троє захисників. Це був майже шок. Таке ми бачили тільки по телевізору, у репортажах чемпіонату світу.

Уважно придивившись до нього, я раптом зрозумів: це ж викапаний Марадона (*За М. Слабошицьким*).

A. Випишіть із перших трьох речень усі можливі словосполучення та визначте вид кожного з них за: 1) кількістю слів; 2) способом вираження головного слова.

Б. Навчіться стисло переказувати текст (*усно*).

До речі...

Про одного з героїв роману-есе М. Слабошицького «Марія Баширцева» сказано: «Живіт у нього зовсім не таїй хоча б уже тому, що він регулярно займається греблею». Можна подумати, що герой кожного дня ходить працювати на греблю (гідротехнічну споруду на річці). Певна річ, сумлінно працюючи на греблі, можна позбутися зайвих жирових відкладів, але згаданий чоловік не тягає каменів і землі на греблю — він займається веслуванням, тобто веслує на човні (О. Пономарів «Культура слова»).

- Поясніть, чим гребля відрізняється від веслування.

§ 8. РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

A. Прочитайте записи в обох колонках.

За вісімдесят вісім днів, хіт співачки, співачка Адель, британська співачка, у ресурсі «Ютуб», мільярд переглядів.

За вісімдесят вісім днів хіт «Hello» британської співачки Адель набрав у ресурсі «Ютуб» мільярд переглядів.

B. За допомогою словосполучення чи речення легше й точніше можна передати думку?

B. Прочитайте обидва записи.

чарівна мелодія

Чарівна мелодія?

- G.** Поміркуйте, чи можна за допомогою словосполучення запитати про щось. Зробіть відповідні висновки, давши відповіді на запитання.
1. Будівельним матеріалом чого є словосполучення?
 2. Чому важливо вміти будувати речення?

Речення – це одне або кілька слів, що виражають відносно закінчену думку. Наприклад: *Лунає в повітрі весела пісня жайворонка* (М. Коцюбинський). *Музика покликана народжувати полум'я душі* (Л. ван Бетховен).

Слова в реченні поєднані **за змістом і граматично** (за допомогою закінчень і службових слів). Речення треба вимовляти з певною інтонацією. Якщо слово **боляче** вимовити з окличною інтонацією, то воно перетвориться на речення: *Боляче!*

У кінці речень на письмі ставимо крапку, три крапки, знак питання або знак оклику.

Порівняйте ознаки словосполучення та речення.

Словосполучення	Речення
є поширеною назвою предмета або поняття	виражає закінчену думку
складається зі слів	складається зі слів і словосполучень
має головне й залежне слово	має граматичну основу й другорядні члени речення
не має інтонаційної завершеності	має інтонаційну завершеність

Види речень

За метою висловлювання

розповідні	питальні	спонукальні
розповідь, повідомлення про якісь факти, події чи явища	запитання, що спонукає співрозмовника до відповіді чи роздумів	спонукання до дії у формі прохання, поради, наказу

крапка (.), знак оклику (!), три крапки (...)	знак питання (?)	крапка (.), знак оклику (!)
Слухаю пісні Святослава Вакарчука.	Слухаєш пісні Святослава Вакарчука?	Слухай пісні Святослава Вакарчука!

Якщо розповідне, питальне чи спонукальне речення вимовити з підсиленою інтонацією, із сильним емоційним почуттям, то в кінці нього треба поставити **знак оклику**. Отже, за емоційним забарвленням речення бувають **неокличні** (*Ти любиш попмузику?*) та **окличні** (*Ти любиш попмузику?!*).

За складом граматичної основи	
односкладні	двосякладні
один головний член речення — у формі підмета або присудка: <u>Граєш на музичному інструменті?</u>	два головні члени речення — і підмет, і присудок: <u>Ти граєш на музичному інструменті?</u>

За наявністю другорядних членів речення	
непоширене	поширене
немає другорядних членів речення: <u>Концерт розпочинається.</u>	є один або більше другорядних членів речення: <u>Концерт розпочинається о сьомій.</u>

За кількістю граматичних основ	
просте	складнє
одна граматична основа: <u>Олег Скрипка завітав на гостину до «Світського життя».</u>	две або більше граматичних основ: <u>Артист зізнався, що він у дитинстві мріяв про скрипку, але довелося вчитися гри на баяні.</u>

1. Визначте вид кожного речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням (усно).

- Червону руту не шукай вечорами (*B. Івасюк*).
- Там, де для когось тільки лютий за вікном, на моїй вулиці давно вже весна (*C. Вакарчук*).
- Танцює радісно юрба, хмілє місяць, пахнуть квіти (*K. Гнатенко*).
- Не сумуй, моя зоре, на небі! (*I. Білик*).
- Нам танок не зупинити цей! (*O. Ксенофонтов*).
- І хто сказав, що щастя забагато не буває? (*O. Положинський*).
- Не дивись на мене, грай, музико, грай! (*B. Курівський*).
- Я піду до річенъки стрічати зірочки (*O. Скрипка*).
- Як назвати зорі вночі, що діамантами на небі сяють? (*I. Білик*).

ЗАУВАЖТЕ!

Запитання, які не потребують відповіді, називаємо **риторичними**. Їх часто використовують як художній прийом у ліричних творах. Ліричний герой (героїня) за допомогою риторичних запитань ділиться своїми емоціями й почуттями, наприклад:

За літнім сонцем іде злива.
І я дивуюсь сама часом:
Чому не віримо ми в диво?
Чому не віримо ми в щастя?
A. Матвійчук

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

2.

Перепишіть речення та підкресліть граматичні основи. Назвіть вид кожного речення за складом граматичної основи.

1. Старі фотографії на стіл розклади, дитячі історії смішні розкажи, і справжнім друзям, не забудь, подзвони.
2. А до берега тихо хвилі несуть поранені душі живих кораблів.
3. Лікує час, але не повертає дні в календарі на стіні.
4. За гроші не купити тільки час.
5. Відповів мені мудрий Бог вічним небом і золотом зірок.
6. Притулися тихенько й обійти мене ніжно (*Із тв. А. Кузьменка*).

3.

Перепишіть речення, поширивши їх другорядними членами.

1. Звучить римейк.
2. Постер здивував.
3. Розповідає кліпмейкер.
4. Техномузика вражає.
5. Ретрошоу триває.

Кліпмейкер — виробник кліпів.

Постер — яскравий плакат, що рекламиє виступ музичного гурту.

Ретрошоу — шоу в стилі давніх часів.

Римейк — новий варіант старого музичного запису, кінофільму.

Техномузика — музика, яку виконують у стилі техно.

ЗАУВАЖТЕ!

В українській мові порядок слів у реченні **вільний**. Він може бути прямим і непрямим. **Прямий порядок слів** є нейтральним: підмет стоїть перед присудком, додаток — після слова, від якого залежить, а означення — перед означуваним словом. Наприклад: Сучасні музиканти шукають нових ефектів.

У реченнях **із непрямим порядком слів (інверсія)** з'являються додаткові відтінки, посилюється увага на якомусь предметі чи означення. Наприклад: Ефектів нових шукають музиканти сучасні.

4.

Перебудуйте речення з виділеними словами, щоб у них був непрямий порядок слів. Мета — наголосити на виділених словах. Запишіть текст.

Від мого дитинства всі можуть бути *в шоці*. Пам'ятаю два ящики мандаринів від тітки з Києва. У шість років май дядько Славко дозволив керувати *величезним лісовозом*. Щоправда, я сидів у нього на колінах і крутив кермо. Страшно було, але крутив його (*Із спогадів А. Кузьменка*).

5.

Перегляньте в інтернеті кліп Тіни Кароль «Намалюю тобі зорі...». Знайдіть речення за такими ознаками: просте, спонукальне, односкладне. Запишіть це речення (за бажанням).

Намалюю тобі зорі... (зворушлива пісня)

6.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

ГОЛОС КРАЇНИ

«Голос країни» — телевізійне співоче талант-шоу на телеканалі «1+1». Основна відмінність проекту полягає в тому, що участь у конкурсі забезпечують вокальні здібності й талант. Зовнішність і вік учасників мають вторинне значення.

Як же проводять конкурсний відбір? На першому доефірному етапі найкращі голоси шукають по всій країні. На другому етапі проводять «сліпі прослуховування»: тренери роблять вибір, орієнтуючись лише на голос, бо слухають учасників шоу, сидячи спиною до сцени. Коли кожний із тренерів зібрав команду, розпочинаються змагання.

Цікаво, що шоу «Голос країни» не тільки знаходить таланти, а і єднає учасників у родини. Так, фіналісти першого сезону Антоніна Матвієнко й Арсен Мірзоян хоч і не стали переможцями, проте знайшли своє щастя: вони одружилися. У них народилася дівчинка, яку назвали Ніною, на честь бабусі — народної артистки України Ніни Матвієнко.

Можливо, ваш талант ще не оцінили? Тоді спробуйте свої сили! (*З інтернету*).

- A.** Випишіть прості речення та підкресліть граматичні основи.
- B.** Визначте й запишіть вид кожного речення (за зразком) за поданими ознаками.
- За складом граматичної основи;
 - за наявністю другорядних членів речення;
 - за метою висловлювання;
 - за емоційним забарвленням.

Зразок. Зовнішність і вік учасників мають вторинне значення (двоскл., пошир., розпов., неокл.).

7.

Напишіть про свого улюбленого співака (співачку) або музичний гурт, чим вони вам подобаються. Використайте розповідне, питальне й спонукальне речення (три—п'ять речень).

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A.** Як ви розумієте зміст приказок? Запам'ятайте їх.
- Де немає співця, послухаєш і горобця. • Співаєш добре, а перестанеш — ще краще.
- B.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
музикальна школа
розкрити каталог
давайте заспіваємо
у якості музиканта
прийняти участь

ПРАВИЛЬНО
музична школа
розгорнути каталог
заспіваймо
як музикант
узяти участь

Прочитайте фрагмент інтерв'ю та виконайте завдання.

За короткий період український гурт «Onuka» став над'яскравим явищем у музичному житті країни. Солістка гурту Ната Жижченко називає свої твори «симбіозом української електронної музики з українським етнокорінням». І це невипадково, бо Ната — онука майстра народних інструментів і музиканта Олександра Шльончика, завдяки якому проект дістав гучну назву «Onuka».

— У Ваших концертах задіяні різні народні інструменти, які «співпрацюють» з електронною музикою. Чи є інструменти, що «опираються»?

— Примусити звучати в електронній музиці можна все що завгодно. Щоправда, деякі народні інструменти в акустичному плані важко повноцінно відтворити на «живих» концертах. Наприклад, коли на першому концерті бандурист грав разом із нами, то його було важко відзвукити звичайним мікрофоном.

У нас грають і цимбали, і всі народні інструменти, підлаштовані під сучасне обладнання.

— Нато, шанувальникам відомо, що одним із важливих і навіть сакральних інструментів у Вашій творчості є сопілка. Ви з нею нерозлучні. Чи пам'ятаєте свою першу сопілку?

— Моя перша сопілочка шестидіркова. Її тональність можна було змінювати на пів тону, розкручувати, закручувати. На ній я вперше зіграла в чотири рочки. У дитинстві в мене були тільки дідусяеві сопілки, бо він мій головний наставник і майстер. Дідусь створював ці інструменти, налаштовував їх під мій об'єм легенів, під мої маленькі пальці... (За К. Константиновою).

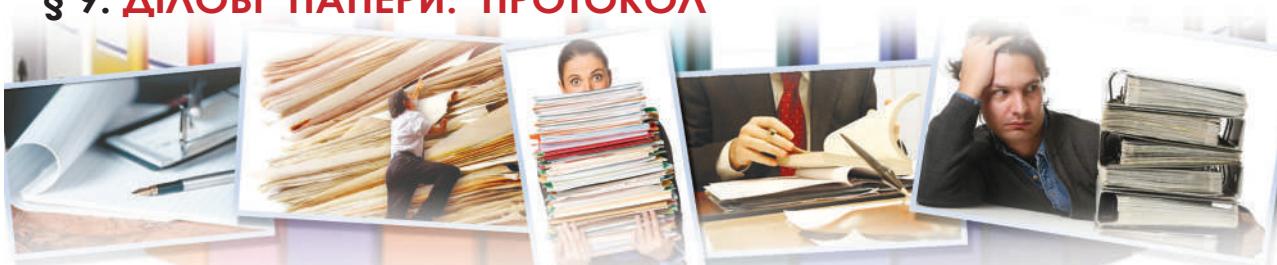

- A.** З'ясуйте за словником лексичне значення не зрозумілих вам слів.

- B.** Випишіть прості речення. Підкресліть підмети й присудки. Визначте й запишіть вид кожного речення за зразком вправи 6.

- B.** Доберіть заголовок, вибравши фразу з інтерв'ю.

§ 9. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ПРОТОКОЛ

ПОВТОРЕННЯ

- Який із стилів мовлення (див. довідку) має такі ознаки?
 - 1) Сфера використання — ділові стосунки.
 - 2) Функція — урегулювання службових стосунків.
 - 3) Форма: монолог, діалог.
 - 4) Мовні особливості — нейтральна лексика, мовні кліше, стисливість викладу, послідовність, повні речення.

Довідка: стилі мовлення: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, розмовний, художній.

Протокол — це документ, у якому фіксують хід і результати проведення нарад, засідань, зборів, конференцій. У протоколах відображають усі виступи з питань, що розглядаються, а також ухвалені в результаті обговорення рішення.

Цей документ складає секретар або інша спеціально призначена для цього особа. Підписують протокол голова зборів і секретар.

Реквізити протоколу:

- назва виду документа;
- порядковий номер;
- назва заходу (*збори, нарада, конференція тощо*);
- назва установи (*тідприємство, організація*), де відбувається захід;
- дата проведення;
- місце складання (*назва населеного пункту*);
- прізвища й ініціали присутніх (або кількість присутніх);
- посади, прізвища, ініціали голови зборів і секретаря;
- порядок денний (у називному відмінку) із зазначенням доповідачів із кожного питання;
- основний текст;
- перелік додатків до протоколу із зазначенням кількості аркушів і примірників;
- підписи голови й секретаря.

Основний текст протоколу ділять на розділи, які відповідають пунктам порядку денного. Кожний розділ нумерують (1, 2, 3 і т. д.).

Розділи протоколу містять такі складники.

Слухали	Виступили	Ухвалили
прізвище й ініціали доповідача та тема доповіді; зміст доповіді	прізвища й ініціали тих, хто виступає; зміст виступу	ухвалене рішення

Якщо присутніх на зборах (нараді, конференції тощо) багато, то треба зазначити тільки їхню кількість. Дата проведення заходу і є датою протоколу.

За обсягом інформації протоколи бувають трьох видів:

- *стислі* (у них записують лише обговорювані питання, прізвища доповідачів, ухвалені рішення);
- *повні* (вони відрізняються від стислих поданням виступів доповідачів та інших учасників);
- *стенографічні* (у них записують дослівно всі виступи, репліки, запитання, відповіді).

- 1.** Прочитайте зразок протоколу та виконайте завдання.

Зразок

ПРОТОКОЛ № 7

загальних зборів колективу Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

11. 10. 2021

м. Київ

Голова: Кравчук І. В.

Секретар: Хоменко В. А.

Присутні: працівники інституту – 79 осіб (спісок додано).

Порядок денний

1. Підготовка студентів до фольклорної практики.

2. Робота з підготовки щодо використання записувальних пристроїв.

СЛУХАЛИ:

Пашченко В. С. Інформація керівника фольклорної практики.

ВИСТУПИЛИ:

Метенко О. М. внесла пропозицію поділити студентів на групи, чітко визначити кожному завдання та години роботи на практиці.

Литвиненко Г. С. зазначив, що до початку практики треба підготувати анкети (опитувальники).

УХВАЛИЛИ:

1. Усім студентам першого курсу взяти участь у фольклорній практиці.

2. Доручити керівникові практики скласти графік робіт.

3. Поділити студентів на групи та визначити місце й час роботи на практиці.

Голова

(підпис)

І. В. Кравчук

Секретар

(підпис)

В. А. Хоменко

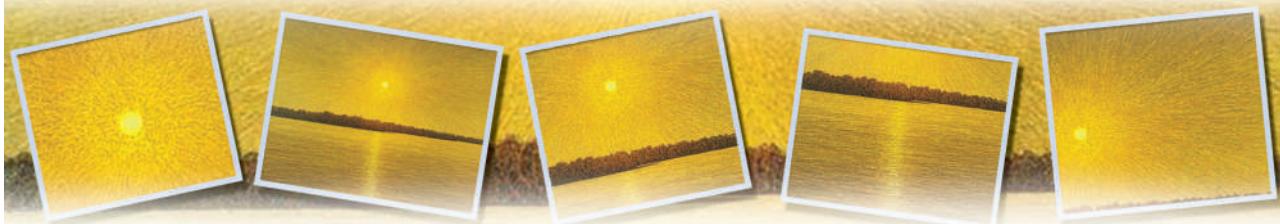
A. Зверніть увагу на оформлення протоколу, місце кожного реквізиту, використання великих літер, розділових знаків.

B. Визначте вступну й основну частини. З'ясуйте, який цей протокол за обсягом: стислий, повний чи стенографічний.

2. Складіть протокол до однієї із ситуацій: 1) батьківські збори вашого класу; 2) нарада з питань підготовки до тижневої екскурсії в м. Одесу; 3) засідання членів спортивної секції вашої школи.

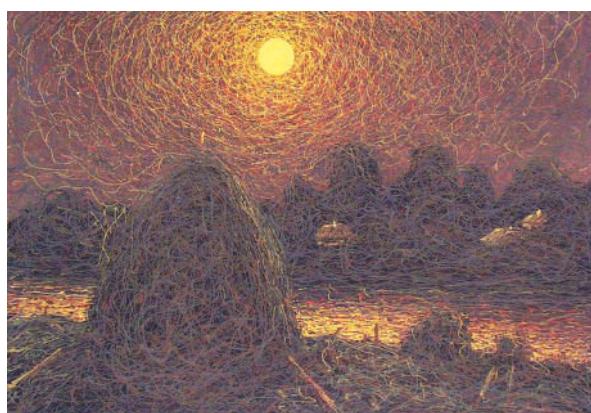
3. Ви знаєте, що ділові папери пишуть в офіційно-діловому стилі. Поміркуйте, чому саме в протоколі можуть бути вкраплення публіцистичного й навіть розмовного стилю.

§ 10. ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ПІДМЕТ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- A.** Прочитайте речення та назвіть головні члени.
1. Дивовижні пейзажі Івана Марчука.
 2. Вони вражають технікою виконання.
 3. Висловте свої враження від цих картин.
- B.** Пригадайте, якими бувають речення за складом граматичної основи. Визначте тип кожного наведеного вище речення.
- C.** Чи можна сказати, що одне з простих речень — односкладне чи двоскладне — не завершене?

I. Марчук. Із циклу «Пейзажі»

Повнозначні слова в реченні поєднані **граматичним зв'язком** і **за змістом**. Другорядні члени речення залежать від головних або від інших другорядних.

Між підметом і присудком існує певний граматичний зв'язок: присудок потребує підмета у формі називного відмінка, а підмет, у свою чергу, підпорядковує присудок, визначаючи його форми особи, числа й роду. Отже, підмет і присудок перебувають у взаємозв'язку.

Підмет — головний член двоскладного речення, який означає особу, предмет, опредмечену дію чи абстрактне поняття та відповідає на питання **хто? що?**

Наприклад: Натюрморти Катерини Білокур вражаютъ філософським осмисленням життя. Малювання квітів захоплювало її змалку. У другому реченні підмет означає опредмечену дію (пор.: малювати — малювання, читати — читання).

За способом вираження підмети поділяють на прості та складені.

Простий підмет виражений одним словом — іменником або займенником (рідше — іншими частинами мови в значенні іменника). Наприклад: Її полотна глибоко розкривають навколошню дійсність. Багатьом людям вони нагадують рідний дім. Одні викличуть із глибин пам'яті заквітчану галевину в лісі, інші — мамин садок. Після споглядань робіт Катерини Білокур «барвисто» уже звучить і сприймається інакше, якось яскравіше й рельєфніше (З інтернету).

Склáдений підмет виражений двома й більше повнозначними словами.

Способи вираження складеного підмета

сполучення двох іменників (конструкція «хтось із кимось»)	<u>Жінка з дитиною притягують до себе погляд на картині К. Моне «Поле маків».</u> Пор.: <u>Батько з дочкою пішли до ставка і Батько з дочкою пішов до ставка.</u>
сполучення числівника з іменником (словосполучення з кількісним значенням)	<u>Багато художників оспівують природу у своїх творах.</u>
сполучення двох займенників	<u>Кожний із нас захоплюється роботами французьких художників початку двадцятого століття.</u>
складна власна назва	<u>«Запорожці пишуть листа турецькому султану» експонується в Харківському художньому музеї. <u>Ілля Рєпін створив</u> дві версії цього полотна.</u>
фразеологізм	<u>Працювати до сьомого поту</u> — <u>звичка</u> багатьох залюблених у свою справу митців.

Підмет разом із залежними від нього другорядними членами речення становить групу підмета, а присудок із залежними від нього другорядними членами — групу присудка. Наприклад: Пастельні барви Івана Марчука / додають спокою і легкості.

ЗАУВАЖТЕ!

Щоб перевірити, чи правильно ви визначили підмет, замініть його відповідними займенниками **він**, **вона**, **воно**, **вони** (у називному відмінку). Якщо така заміна в реченні можлива, то ви не помилилися: це — підмет. Наприклад: Протягом усього життя художниця малювала квіти. Пор.: Протягом усього життя вона малювала квіти і Протягом усього життя вона малювала вони (?). Ні, вона малювала **їх**. Отже, висновок: підмет не **квіти**, а **художниця**.

1. Прочитайте речення. Знайдіть у них підмети та розкажіть, якими частинами мови вони виражені.

1. Коли настав час писати конкурсну роботу в Академії мистецтв, Кричевський звернувся до весільного обряду. 2. Його «Наречена» розповідає саме про кульмінаційний момент цього свята — прибирання подругами молодої до вінця. 3. Усе оповив золотавий серпанок вечірньої пори. 4. Він надає простому за змістом мотиву особливої значущості (Ю. Белічко). 5. Два кольори домінують на картині Олександра Мурашка «Дівчина в червоному капелюсі». 6. Червоний відразу впадає в око, а чорний контрастує з лицем дівчини й головним убором. 7. Вражати — завдання будь-якого художника (О. Травнєвий).

2. Перепишіть речення. Уставте пропущені букви **е**, **и** та підкресліть підмети.

1. «Ворожіння на вінках» — одне з найкращих полотен Івана Соколова. 2. Він зобразив сцену на березі річки, розділивши пірсонажів на дві групи. 3. Ліворуч три дівчата, освітлені теплим

сяйвом річки, пускають на воду вінки. 4. Праворуч ще кілька дівчат відчалують від берега на човні. 5. «Оч..рет на Дніпрі поблизу Олешок» Івана Айвазовського вперше був представл..ний на академічній виставці в Петербурзі (*Ю. Белічко*). 6. Марія Примаченко створила у своїх роботах власний фантастичний світ. 7. Супутниками її творчого життя були акварель із гуашшю. 8. «Гороховий звір» став справжнім ш..девром серії про тварин. 9. На картині зображен..ний в..ликий помаранч..во-рожевий звір. 10. Коли народилася ця по-д..тчому наївна істота, художн..ці було майже сімдесят років! 11. Багато творів Марії Примаченко експонуються в Парижі, Празі, Монреалі, Києві (*M. Шинкарук*).

До речі...

Картини пишуть чи малюють?

Слова **писати** та **малювати** — синоніми в значенні «створювати твір живопису». Хоча в середовищі професійних художників частіше послуговуються словом **писати**.

Між іншим, **рисувати** — не росіянізм, це слово означає «відтворювати на площині лінійні образи зображеніх предметів, робити їхній контурний рисунок».

3.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

КОМАХИ-БЕГЕМОТИ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

Особливе місце серед сучасних українських митців посідає незвичайна письменниця та художниця Емма Андієвська. Чому незвичайна? Зверніть увагу на її картини, вони й справді не такі, які ви звикли бачити. Комахи-богемоти з великими очима (за визначенням самої художниці) літають у космосі. В одній істоті живуть малюсін'я комаха й величезний бегемот! Таке поєднання здивує будь-кого. Незмінні герої картин Емми Андієвської живуть у Всесвіті, а може, у вигаданій художницею країні (*З інтернету*).

Е. Андієвська. Південь

- A.** Пригадайте, які казки Е. Андієвської ви читали в 6 класі. Про що вони?
- B.** Випишіть із речень граматичні основи й перекажіть за ними текст.

4.

Прочитайте уривок із вірша та виконайте завдання.

Візьмуся малювати я картину
Не пензлем на полотнах, а словами,
Про хмарну млу, мов осені хустину,
Що вогкий сум ятрить над головами...

А з ним зітхнуть із дощового неба
Повівом вітру дум прадавніх злети:
— Коли метелика створити треба,
То значить мусиши стати ним, поете!..

T. Чорновіл

- A.** Знайдіть і назвіть підмети. Визначте, якими частинами мови вони виражені.
- B.** Пригадайте, що таке *непрямий порядок слів*. Знайдіть і прочитайте приклади інверсії.

5.

Складіть і запишіть речення, увівши в них сполучки слів у ролі підмета. Підкресліть граматичні основи. З'ясуйте спосіб вираження кожного підмета.

Усі ми, кілька днів, Карпатські гори, Західна Україна, Вікторія Андріївна, бити байдики, Чорний Черемош (річка в Карпатах), кожний із нас, фарба з пензлями.

6.

Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Картини пишуть маслом чи олією?» (автор *O. Авраменко*) і запишіть одним реченням відповідь. Підкресліть граматичну основу.

Картини пишуть маслом чи олією?

7.

Розкрийте значення приказки «На колір і смак товариш не всяк». Як ви вважаєте, шедеври світового мистецтва мають подобатися кожній людині? Запишіть свої роздуми трьома–п'ятьма реченнями. Підкресліть у них граматичні основи.

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Живопис, нанесті, пізнання, середина, даніна.

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
біля ста відтінків	близько ста відтінків
фарби осіннього парку	барви осіннього парку
сто років тому назад	сто років тому
ви праві	ви маєте рацію, ваша правда
люба тема	будь-яка тема

Прочитайте текст і виконайте завдання.

У Великій Британії українського художника Івана Марчука визнали одним із ста живих геніїв світу. Який він, гений з України?

— Іван Марчук коли-небудь хотів проводити майстер-класи? Ви передаєте свої вміння наступним поколінням?

— Ні, я секретний. Уміння не передають, передають одержимість. Якщо ти можеш подружитися з одержимістю — буде з тебе художник. Технологію свою я не передам, бо мушу бути в одному екземплярі.

— У дитинстві Ви любили погуляти?

— Я виріс у селі, був страшним шибеником, лазив на дерева, крав у ворон яйця і в дівчат кидав. Коли ж я приїхав на перші канікули з училища, усі були шоковані: нікому дороги не загородив, нікого не обізвав, лише сидів і малював, бо мусив привезти найбільше робіт. Коли ж робили згодом виставки, то я всіх дуже критикував, хоча потім в Америці розучився це робити. Там ніхто собі цього не дозволяє. Кажуть, критикувати не етично.

— Маєте рецепт, як збудувати рай на землі?

— Я знаю, що таке добро, любов і щедрість. Якби кожний працював хоч на 20 %, як я все життя, ми б уже давно жили в раю... (Б. Городницька).

A. Доберіть заголовок до фрагмента інтерв'ю, використавши для цього слова з тексту.

B. Випишіть прості речення та підкресліть у них граматичні основи.

B. Надпишіть над простими підметами, якими частинами мови вони виражені.

§ 11. ПРИСУДОК

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

A. Прочитайте речення. Поміркуйте, чому виділене в другому реченні слово є присудком, як і підкреслене слово в першому реченні.

1. Андрій Шевченко мешкає в Києві. 2. Андрій Шевченко — мешканець Києва.

B. Зробіть висновок, на які питання може відповідати присудок.

Присудок — головний член двоскладного речення, який означає дію, стан або ознаку предмета, названого підметом, і відповідає на питання **що робить підмет?** **хто він є?** **ким він є?** **що він є?** **чим він є?** **який він є?** **яким він є?**

Наприклад: Запоріжжя славиться своєю історією. Енергодар — місто. Воно доволі молоде.

За будовою присудки бувають прості та складені.

Простий присудок виражається особовим дієсловом: Парк зустрічає нас прохолодою. Кам'яні діріжки кривуляють до водограю.

Присудок, виражений дієсловом у складеній формі майбутнього часу чи фразеологізмом, також вважаємо простим. Наприклад: Ми будемо відпочивати в Трускавці.

Складений дієслівний присудок складається з допоміжного дієслова й інфінітива.

Складений дієслівний присудок

допоміжне слово	інфінітив	приклад
1) початок, продовження чи кінець дії: <i>починати, продовжувати, закінчувати, стати, перестати</i> і под.;	інфінітив із будь-яким значенням	<u>Уранці місто починає оживати.</u>
2) волевиявлення (бажання, прагнення, необхідність): <i>можти, мусити, бажати, намагатися, треба</i> і под.;		<u>Пішоходи можуть переходити вулицю Хрештатик лише під землею.</u>
3) прикметники типу згодний, ладен, радий, здатний.		<u>Ми ради поїхати до Чернівців.</u>

Складений іменний присудок складається з дієслова-зв'язки й іменної частини.

Складений іменний присудок

дієслово-зв'язка	іменна частина	приклад
бути (є)	іменник	<u>Київ — столиця України.</u>
ставати	прикметник	<u>Вулиці Львова романтичні.</u>
робитися	числівник	<u>На відстані майдан здається меншим.</u>
здаватися	займенник	<u>Харків із самого ранку запорошений.</u>
вважатися	дієприкметник	<u>Людина на Хрецькому здається краплею в морі.</u>
називатися і под.	фразеологізм	

Дієслово-зв'язка виконує граматичну функцію, а іменна частина — змістову (лексичне значення присудка). Іменна частина може бути у формі називного або орудного відмінка.

ЗАУВАЖТЕ!

Не вважаємо складеним дієслівним присудком два граматично пов'язаних дієслова, якщо кожне з них означає окрему дію і ці дії відбуваються в різний час. Наприклад: *Брат поїхав змагатися в Бердянськ*. Брат спочатку *поїхав*, а лише потім почне виконувати наступну дію — *змагатися*. Отже, слово *поїхав* у цьому реченні — простий присудок, а *змагатися* — обставина мети (з якою метою?). Порівняйте з реченням *Брат почав змагатися*.

- 1.** Прочитайте речення та визначте в них граматичну основу. Назвіть вид кожного присудка й спосіб його вираження.

1. Назва міста Чернігова оповита легендою. 2. З третього століття Ужгород називали Унгваром, що означає «фортеця на річці Унг». 3. Назва міста Полтави походить від річки Лтава. Вона є притокою Ворскли. 4. Існує припущення, що Чернівці й Чернігів є якоюсь мірою тезками. Ім'я Чорний покладене в основу обох назв. 5. Припускають, що місто Рівне було закладене на рівнині, обрамленій височиною (З інтернету).

- 2.** Прочитайте текст. Перетворіть прості присудки на складені дієслівні, дібравши допоміжні слова з довідки. Запишіть утворені речення, уставивши, де потрібно, пропущені м'який знак чи апостроф.

Андріївський узвіз радує і киян, і гостей столиці своєю аурою загадковості. Ця стара київська вулиця затягує у вир сувенірів уже від пам'ятника Проні Прокопівні Голохвастову. Тепер ми побачили цей дует у бронзі наживо. Ми йдемо посередині, а все одно тісно від перехожих і сувенірних яток. У кінці вулиці запахло кавою, тож вип..ємо духм..яного напою, а потім гулятимемо містом (Т. Усик).

Довідка: намагатися, починати, продовжувати, не переставати, зможти.

Андріївський узвіз. м. Київ

Узвіз — крутий підйом; вулиця або дорога, що мають крутий підйом.

Ятка — легка будівля для тимчасового користування (торгівлі, виставки та ін.).

- 3.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

ТРАС..А ЗДОРОВ'Я

Одес..а — рай для туристів. Сьогодні ми вирішили прогулятися Трас..ою здоров'я. Ініціатива моя, хоча мама каже, що вона цей захід почала планувати ще вдома, у Рівному. Хай там як, але сонце сьогодні яскраве й ми готові до прогулянки. Щоб потрапити сюди, треба спуститися від Парку імені Тараса Шевченка до пляжу.

Сама назва маршруту говорить про його призначен..я: тут улітку насолоджуються їздою та морським повітрям велосипедисти, рол..ери, любителі спортивного бігу й піших прогулянок. Уздовж усієї трас..и ми натрапляємо на спортивні майданчики, гірки для велоспорту й просто дики схили. Тут по-справжньому можна насолодитися морськими пейзажами. Одес..ити розповідають, що час від часу Трас..а здоров'я стає яблуком розбратау через бажан..я підприємливих скоробагатьків її забудувати. Ми впевнен..і, що цей рай здоров'я завжди буде служити мешканцям і гостям Півден..ої Пальміри (З інтернету).

- A.** Перепишіть текст і вставте, де потрібно, пропущені літери.
- B.** Підкресліть підмети й присудки. Надпишіть над кожним присудком його вид.

Узгодження головних членів речення

Здебільшого форми роду й числа присудка залежать від підмета. Наприклад: Харків залишив про себе приємні враження. І підмет, і присудок — одн., ч. р.

Якщо підмет виражений сполученням **числівника з іменником**, то узгодження залежить від того, на чому зосереджено увагу: а) **в однині**, якщо треба наголосити на **кількості виконавців**; б) **у множині**, якщо звертаємо увагу на **дію**. Наприклад: Троє учнів відбилося від гурту. Тут важлива кількість учнів. Троє учнів відбилися від гурту. У цьому реченні наголошено на тому, що учні відстали.

Якщо складений підмет виражений **сполученням двох іменників** або **займенників** (конструкція «хтось із кимось»), то присудок треба ставити **в множині**: Хрешчатик із Володимирським узвозом зустрічаються на Європейській площі. Ми з тобою там і побачимося. Якщо конструкція «хтось із кимось» поєднана з присудком в однині, то в такому реченні підмет простий: З журбою радість обнялась (Олександр Олесь).

При **однорідних підметах** присудок здебільшого ставимо у форму **множини**. Наприклад: Антон і Сергій порадили з'їздити в Кам'янець-Подільський. Перед однорідними підметами іноді присудок ставимо у форму однини (за бажанням автора): Триває прогулянка й екскурсія із самого ранку.

Тире між підметом і присудком

Між групою підмета й групою присудка на місці пропущеного дієслова-зв'язки ставимо **тире**, якщо головні члени речення виражені іменниками (числівниками) у формі називного відмінка або інфінітивами. Наприклад: Львів — столиця Галичини. Два та два — чотири. Подорожувати — нові світи відкривати (Нар. тв.). Також треба ставити **тире**, якщо перед присудком стоять слова **це, то, ось, значить**: Хрешчатик — це вулиця.

Не ставимо **тире**, якщо:

- один із головних членів речення виражено займенником. Наприклад: Ми харків'яни. Цей будинок мій.
- присудок виражено прикметником, дієприкметником або порядковим числівником. Наприклад: Цей сквер затишний. Вулиці вже прибрані. Ця подорож перша.
- перед присудком стоїть заперечна частка **не**. Наприклад: Слово не горобець (Нар. тв.).

За бажанням автора **тире** можна поставити перед присудком, який порівнюємо з підметом. Наприклад: Собор — як свіча (Олесь Гончар). Самотність — як обірвана струна, вона ніколи не буває в парі (В. Беля).

ЗАУВАЖТЕ!

Між групою підмета й групою присудка кому ніколи не ставимо.

4.

Перепишіть речення, вибравши з дужок потрібну форму присудка. Обґрунтуйте свій вибір (усно).

- Багато ялтинців (неходить, не ходять) на пляж.
- Тато з мамою (поїхала, поїхали) до Миргорода.
- Семеро переможців першості міста (поїде, поїдуть) на чемпіонат України.
- До кінця вистави (залишилося, залишилися) десять хвилин.
- Закупи, ресторан, прогулянка (не входить, не входять) у мої плани — тільки кіно!
- Класний керівник із старостою (чекатиме, чекатимуть) на розі бульвару Лесі Українки й вулиці Басейної.
- Збараж і Тернопіль (подарував, подарували) незабутні враження (O. Травнєвий).

5.

Перепишіть речення. Підкресліть головні члени й поставте, де потрібно, тире.

1. Від Львова до Krakova біда однакова. 2. Ніжин більший від Носівки на одну хату. 3. Коломия не помия, Коломия місто. 4. У Відні люди біdnі. 5. Золотоноша кругом хороша. 6. У Кутині всі наче поплутані. 7. Хто не пив полтавської води, той нічого не вартий. 8. Тростянець Полісся кінець. 9. Київ велике село (*Nar. тв.*). 10. Є міста, чиє минуле більше, значущіше за сучасність. 11. Київ це не Афіни, Рим чи Стамбул, він не такий стародавній, але в нього свій чар і своя історія, що дає право назвати це місто великим. 12. Історичні міста велиki тому, що змінювалися, оновлювалися, зростали, навіть умираючи, знову воскресали й возносилися з руїн і попелу. 13. Київ одне з найчарівніших міст світу (*За П. Загребельним*).

6.

Прочитайте пісню та виконайте завдання (усно).

НАЙКРАЩЕ МІСТО НА ЗЕМЛІ

Під замком, на горbach, в долині
Зеленогривий гордий Львів.
Вже восьмий вік іде, як сину
Данило-князь тут місто звів.
Цей град краси суцвіття храмів —
Моя колиска золота.
Тут я зростала поміж львами
З піснями в серці й на вустах.

Приспів

Найкраще місто на землі
Для мене ти, мій Львове.
Ти мій Париж, маленький Рим,
О рідний мій, чудовий.
Найкраще місто на землі
Ти, мій Львове.

З твоїх долонь твердих спиваю
Наснагу й силу в тяжкі дні.
Твоїми болями страждаю,
Твій спів відлуноє в мені.
Коли ж, як сніг, в тобі розтану,
Злечу хмариною увись,
Я піснею твоєю стану,
Зігрію камінь, як колись.

Приспів

O. Білозір

- A.** Знайдіть і назвіть головні члени речення.
- B.** З'ясуйте вид присудків і способи їхнього вираження.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A.** Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Кóлія, котрýй, кіломéтр, новýй, уподóбання.

- B.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
бувшa назва	колишня назва
вулиця довжиною два кілометра	вулиця завдовжки два кілометри
знак на углу будинка	знак на розi будинку
уязвиме місце	вразливe (слабke) місце
цікаві міроприємства	цікаві заходи

НОВЕ В ПРАВОПИСІ

Правопис складних слів

Разом пишемо слова з першими регулярно вживаними іншомовними компонентами на голосний та приголосний: *абро-, аеро-, аква-, арт-, астро-, аудіо-, боди-, боді-* (*перед голосним*), *веб-, дендро-, еко-, економ-, етно-, евро-, онко-, пан-, пара-, поп-, прес-, фіто-, фолк- (фольк-)* та ін.: *акватехніка, артринок, аудіоальбом, бодібілдинг, бодіарт, вебсторінка, дендропарк, екопродукти, економклас, етногурт, еврозона, онколікарня, параолімпієць, попмузика, пресконференція, фітотерапія, фолкгурт, фолькмузика*. Так само пишемо слова з питомими (власне українськими) компонентами *іно- (іншо-, інако-), лже-*: *іновірець, іншовірець, інакодумець, іншодумець, лжепророк*.

Примітка. Якщо такі іншомовні компоненти приєднані до власного імені, то їх пишемо з дефісом: *пан-Європа, псеудо-Фауст*.

Разом пишемо слова з першим іншомовним компонентом, що визначає кількісний (вищий від звичайного, дуже високий або слабкий, швидкий і т. ін.) вияв чого-небудь: *архи-, архі-, бліц-, гіпер-, екстра-, макро-, максі-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-*: *архіскладний, архідіякон, бліцновини, гіпермаркет, екстраклас, макромолекула, максіодяг, мідіодяг, мікрохвілі, мінідиск, мультимільйонер, нанокомп'ютер, полісахариди, преміумклас, супермаркет, топмодель, ультразвук, флешінтерв'ю* (стисла енергійна розмова з джерелом інформації, переважно з місця події; мінінтерв'ю).

Примітка 1. У компонентах *максі-, міді-* кінцевий *i* в позиції перед приголосним наступного слова не переходить в *u*: *максімода, мідіспідніца*.

Примітка 2. Компонент *топ-* із числівниками не поєднуваний.

Разом пишемо слова з першим іншомовним компонентом *анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-*: *антивірус, віцепрем'єр, експрезидент, контрадмірал, лейбмедик* (придворний лікар), *обермайстер* (старший майстер у доменних, сталеплавильних і прокатних цехах), *штабскапітан, унтерофіцер*.

Примітка 1. З власною назвою (прізвищем) такі компоненти пишемо з дефісом: «*Анти-Дюринг*», *екс-Югославія*.

Примітка 2. У компонента *анти-* кінцевий *u* в позиції перед голосним наступного слова не переходить в *i*: *антиелектрон, антиурядовий*.

Слова *Святвечір, людинодень, тоннокілометр* пишемо разом.

Перепишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Надпишіть над кожним присудком його вид.

1. Під небом оцим хмурочолим знов буду я ждати весни (*В. Сосюра*). 2. Буду я в морі коня напувати, буду край моря доленьки шукати (*Л. Боровиковський*). 3. З ніччю я миритися не хочу (*П. Перебийніс*). 4. Птиці зелені у пізню пору спати злетілись на свіжий поруб (*Л. Костенко*). 5. Куди зникає щебет малюка, коли дорослою стає людина? (*А. Малишко*). 6. Я стаю ніби меншим, а навколо більшає увесь світ (*М. Стельмах*). 7. Мені осіння ніч короткою здається (*Леся Українка*). 8. Які щасливі очі у казок! (*Л. Костенко*).

§ 12. ОЗНАЧЕННЯ

ПОВТОРЕННЯ

А. Пригадайте, яке речення називають *поширеним*.

Б. Установіть відповідність.

Другорядний член речення

- 1 додаток
- 2 обставина
- 3 означення

Питання

- А який? чий? котрій?
- Б що робить? хто він є?
- В кого? чого? кому? чому?
- Г як? де? коли? з якою метою?

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Яке питання (*який?* / *чий?*) треба поставити над кожною стрілкою?

Квітковий пилок має лікувальні властивості.
Пилок квітки має лікувальні властивості.

Властивість лікувати має не кожна квітка.
Лікувальні властивості має не кожна квітка.

Б. Якою частиною мови виражене кожне з означень у цих реченнях?

Означення – це другорядний член речення, який називає ознаку предмета (**якість, колір, матеріал, належність та ін.**) і відповідає на питання **який? чий? котрій?**

Означення, виражене одним словом, називаємо *непоширеним*, а дієприкметниковим або прикметниковим зворотом – *поширеним*.

Означення бувають узгоджені й неузгоджені.

Узгódжені означення стоять у тому самому роді, числі й відмінку, що їх означуване слово. Наприклад: *Жовтий тюльпан вважають квіткою розлуки*. Означуване слово (*тюльпан*) та означення (*жовтий*) мають однакові характеристики: знахідний відмінок, одна, чоловічий рід. Отже, це означення узгоджене.

Способи вираження узгоджених означень

прикметник	<i>Давні греки</i> створили оригінальні скульптури.
дієприкметник	<i>Зів'яді квіти</i> сумно пахнуть.
числівник	<i>Перше побачення</i> і квіти – це вже синоніми.
займенник	<i>Їхні хризантеми</i> пахнуть ніжністю.

Дієприкметникóві звороти також належать до узгоджених означень: *Виблискують маки, умиті дощами*.

Способи вираження неузгоджених означення

іменник	Японці здебільшого люблять квіти без запаху .
займенник	Хоч яка гарна троянда, а колоночки її гострі.
прислівник	Клуumba ліворуч вражає рясним цвітом.
інфінітив	Настала пора поливати .
словосполучення	Квіти червоного кольору виражают пристрасті.

Зміна форми означуваного слова не впливає на форму неузгодженого означення. Пор.: Я люблю **квіти із жовтими пелюстками** і Я не люблю **квітів із жовтими пелюстками**.

ЗАУВАЖТЕ!

Розгляньте схему та запам'ятайте, що означення може залежати від підмета, додатка й обставини.

Наприклад: Білі троянди урочисто стоять у білій вазі й чекають свого адресата.

Означення може залежати від складеного іменного присудка. Наприклад: Лілія – запашна квітка.

1. Прочитайте речення. Знайдіть означення та визначте, якими частинами мови вони виражені (усно).

1. Кульбабки, кульбабки на ніжках тонких! Пошив би я шапку з кульбабок м'яких (*П. Ребро*).
2. Під віконцем гладіолус у багряному цвіту, подає він ніжний голос: «Я на радість всім цвіту» (*В. Кравчук*).
3. Росла в гаю конвалія під дубом високим, захищалась від негоди під віттям широким (*Леся Українка*).
4. В ромашковім полі жайвори співають, і росу пахучу ночі сповивають (*Н. Воронюк*).
5. Ось волошки, сонні трошки, синім шовком шиті, ясноокі, чисто вміті, розбрелись по житі (*Г. Черінь*).

2. Перепишіть речення. Підкресліть означення та визначте, узгоджені вони чи не-узгоджені.

1. Ромашка здавна символізує інтимний вибір «любить – не любить». 2. Барвінок уособлює невмирущу пам'ять про покійних. 3. Душевну красу та святість символізують волошки. 4. Особливу силу вони мають для молодих: пучком васильків кроплять наречених на весіллі (*«Словник символів»*). 5. І марили айстри в розкішнім півні про трави шовкові, про сонячні дні... (*Олександр Олесь*). 6. Чорнобривці чорноброві квітнуть в тиші вечоровій (*В. Семенко*). 7. Краса троянди душу чарує, її усмішка серце хвилює (*Б. Пісний*).

3. Прочитайте речення. Випишіть означення у дві колонки: у першу – узгоджені; у другу – неузгоджені.

1. Першими почали вирощувати квіти давні єгиптяни понад чотири тисячі років тому. 2. Здавна мовою квітів люди передавали свої думки. 3. Давні греки прикрашали фіалками власні житла й статуй богів. 4. Олія троянди входить до складу парфумів. 5. Властивість виділяти аромат мають не всі квіти (*М. Шевчук*).

ЗАУВАЖТЕ!

Відрізняйте означення від іменної частини складеного присудка. Пор.: Гарні троянди. Колючі квіти. Троянди колючі, але вони гарні.

У перших двох реченнях означення стоять на своєму місці — перед підметом (означуваним словом). У третьому реченні пропущено дієслово-зв'язку **є** (є колючі, є гарні).

4.

Перепишіть вислови. Підкресліть означення та складені іменні присудки, іменна частина яких виражена прикметником. Поясніть, як ви відрізняєте названі члени речення.

1. Усяку троянду нюхають у свій час.
2. Красиві квіти соромляться, коли їх устромляють у волосся літнім жінкам.
3. Улеслива людина — гадюка під квітами.
4. Квітки колючі найбільш живучі.
5. Мальовані квіти не дають запаху.
6. На добрий цвіт бджола летить.
7. Хороша квітка, але гострий шипок (*Nar. тв.*).

5.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

У нашому житті дуже багато свят, неодмінним атрибутом яких є подарунки. Скажімо, на Новий рік і Різдво — цукерки, невеличкі корисні речі, на Великдень заведено дарувати писанкі, крашанкі.

Однак є і такі подарунки, що не вимагають святкового дня. Звичайно ж, це — квіти, їх, за незначними винятками, можете запропонувати будь-кому, не побоюючись порушити правила хорошої поведінки.

Споконвіків квіти для людини були символом почуттів і думок. Справді, де ми ще знайдемо такого ніжного, гарного, поетичного тлумача своїх найпотаємніших мрій і почуттів? На Сході здавна існує наука про значення квітів і мову цих чарівних творінь природи.

На жаль, у сучасному метушливому світі дуже мало людей, які по-справжньому розуміють і відчувають мову квітів. Можливо, фантазії бракує, а можливо, часу, а швидше за все — бажання жити красиво. Уряди-годи хапаємо, виходячи з метро, кілька гвоздичок — і то вже радість. Мало хто замислюється, вітаючи ветеранів червоними гвоздиками, що цими квітами висловлюють колишньому бійцеві гарячу вдячність. До речі, гвоздикам ще в давнину надавали саме такого змісту.

Тож обов'язково навчіться ще однієї мови спілкування — мови квітів (*За О. Когут*).

Врядді-годі — зрідка, нечасто, деколи.

- A. Перекажіть текст. Доберіть до нього заголовок.
- B. Перепишіть третій абзац тексту. Підкресліть означення та над кожним із них надпишіть, яке воно — поширене чи непоширене.

6.

Прочитайте загадки та виконайте завдання.

1. У зеленім зіллі виросло дівчатко.
В нього вії білі й золоті очатка.
2. Синьоока ця заброва в полі водить хороводи.
Де вона вінки спліта, пшениці рідкі й житá.
3. Білі горошини на зеленій стеблині.
4. Стоять красуні на воді,
Вінки в них білі й золоті.

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

- Запишіть загадки під диктовку. Напишіть у дужках відгадку в кінці кожної з них.
- Уважно звірте ваш текст із тим, що в підручнику.
- Підкресліть означення та складені іменні присудки, іменна частина яких виражена прикметником.
- Розкажіть, яку роль відіграють означення в загадках.

7.

Складіть і запишіть невеликий текст (*три–п'ять речень*) про те, як хлопець вибирає букет і збирається його подарувати разом із вітальною листівкою своїй дівчині. Використайте неузгоджені означення *дарувати, із тюльпанів, з побажаннями, кохати*.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- Поясніть значення приказок і запам'ятайте їх.
 - Без шипів троянди не буває.
 - Де волошки, там хліба трошки.
 - Троянда червона — і та блідне.
- Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
набільш ароматніша квітка
тисячу років тому назад
дякуючи старанню
радує око
поливати по суботам

ПРАВИЛЬНО
найбільш ароматна квітка
тисяча років тому
завдяки старанню
тішить око
поливати по суботах (щосуботи)

- Перегляньте в інтернеті експрес-урок «*Зручний чи зручний?*» (автор О. Авраменко). Складіть речення, використавши прикметники з проблемним наголосом у ролі означення (*усно*).

Зручний чи зручний?

Перепишіть текст і виконайте завдання.

Бувають юстівні квіти. Салат із кульбаб дуже корисний. Із квітів хризантеми також готують салати. А з кореня лотоса варять суп і виготовляють борошно.

Усі знають країну тюльпанів, але не всім відомо, що в Голландію завезли ці квіти з Туреччини в шістнадцятому столітті. До того тюльпанів там і близько не було.

У Японії цінують дерева передусім за їхні квітки, а не за плоди. А яка ж рослина найбільша? Листя гігантської водяної лілії з Амазонки досягає двох метрів і може витримати на собі дитину (М. Шевчук).

- Підкресліть граматичні основи й означення.
- Надпишіть над кожним означенням, узгоджене воно чи неузгоджене та якою частиною мови виражене.

До речі...

Троянду вважають королевою квітів. А ще цю витончену й вишукану квітку іноді називають рожею. Проте в словнику слово рожа має два значення. А яке ж друге? Рожею також називають дику мальву. Між іншим, у дикої мальви є ще два «псевдоніми»: *прокурник і калачики*.

§ 13. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПОВІДАННЯ НА ОСНОВІ ПОЧУТОГО (з обрамленням)

ПОВТОРЕННЯ

- A.** Пригадайте, що таке оповідання як літературний жанр.
B. Розгляньте таблицю та розкажіть, який термін ви ще не вивчали.

Композиція оповідання

Сюжетні елементи	Позасюжетні елементи
експозиція — зав'язка — розвиток подій — кульмінація — розв'язка	пейзаж, портрет, інтер'єр, обрамлення, авторські відступи, епіграф

Прочитайте оповідання та виконайте завдання.

ПРАВДА МОЗОЛІВ

Початок розхристано-тривожних 1990-х. Ритмічно погойдуючись, біжить зеленим тунелем поїзд. Тернопіль залишився позаду, тож пасажири, зайнявши місця, поринули у свої думки. Де-что дрімає, то тут, то там спалахують вогники розмов.

Переді мною дві жінки-пенсіонерки з дещо зарозумілими, зі слідами колишньої вроди обличчями. Крізь дрімоту до вух долітають окремі фрази. Про городи, дітей, онуків.

- Я ще з квітня пенсії не отримувала.
- А я що? — підхоплює сусідка. — Таки колись ліпше було.
- І то все та Україна наробила, — аж сичить жінка.

Я вже готовий був утрутитися в розмову, але тут підняла голову старенька бабуся в білій хустині. Поправивши маленький клуничок, який тримала в руках, заговорила:

— Краще було, жіночки? А знаєте, на чому воно трималося? На ось цих колгоспних мозолях, — показала старечі долоні з покрученими пальцями, — і нагайці бригадира. І не гнівіть бога, шановні, Україна — то не начальство, а наша чорна земля, і вона не винна, що носить на собі всяку погань.

Настало напруженатиша.

Поїзд тим часом мчав, борючись із простором і часом.

На обрії забілів Збараж (*I. Коваль*).

- A.** Яка тема й головна думка оповідання? Який стиль мовлення?
- B.** Визначте зав'язку, кульмінацію та розв'язку цього оповідання.
- B.** Що є спільнотою між початком і кінцем оповідання «Правда мозолів»?

Обрамлення — це початкова й завершальна частини в композиції твору, що нагадують рамку, у яку вкладено розповідь про події. Оповідач у творі І. Кovalя «Правда мозолів» їде в потязді, про це він говорить на початку, а потім і в кінці оповідання (це і є обрамлення), а всередині відбуваються події — розгортається сюжет.

Обрамлення не має безпосереднього зв'язку з розвитком сюжету, проте підпорядковується основній думці оповідання.

Саме з обрамлення читач здебільшого дізнається про те, хто й за яких обставин розповів про події.

2. Прочитайте оповідання та виконайте завдання.

КІШКА ПОВЕРНУЛАСЯ НА СВІТАНКУ

У приблудної кішки на колгоспній фермі народилися кошенята. Якось один чолов'яга, побачивши їх, крикнув: «Виб'ю до ноги!» Цієї ж ночі кішка-мама перенесла діток на горище. Згодом одне з маленьких оселилося в нашому домі...

На диво жвавою виявилася Мурка. Коли на всій вулиці не залишилося, здається, жодної миші, узялася за пацюків. Але цим, на жаль, не обмежила-ся. Наступним об'єктом полювання стали... сусідські голуби — породисті, дорогі. Один за одним зникали символи миру — хто б таке стерпів? Тому було проголошено вирок — вивезти шкідничку. Виконати його зголосився скривдженій сусід.

Раннього весняного ранку кішка була посаджена в сумку, і через мить на подвір'ї залишилася лише синя хмаринка від двигуна мотоцикла. А замок-«бліскавка» сусідської сумки був розстіб-нутий аж ген за Тернополем.

Минуло пів року. Перший несміливий сніжок притрусив примерзлу землю. Якось серед ночі почувся плач — пронизливий, сповнений страждання та туги. Тривога охопила домашніх.

Батько, ухопивши ліхтарик, вилетів на вулицю. Нікого не було. Але жалібний стогін, який долітав із-під сараю, не вщухав. Нахилився, присвітив.

Зіщулившись від холоду, замучена, худа, нещасна, плакала від щастя наша Мурка. З її очей текли слози. Вона ридала, бо, здолавши сорокакілометрову відстань, витерпівши й голод, і холод, повернулася в найдорожче місце на землі — додому.

У це важко було повірити. Як і неможливо було стримати слози. Як змогло маленьке беззахисне створіння знайти домівку? Неймовірно. Але хіба ми, люди, пройшовши сто доріг, завершивши тисячу справ, не прагнемо до отчого порога, до калини, що росте на розі хати?

«Хай ловить, що хоче, карати кицю більше не будемо», — рішення про реабілітацію тваринки родина прийняла одноголосно.

...Я знову й знову милуюся двома маленькими грайликами. І знаю напевне: історія не повториться, кошенята потраплять до хороших людей (*За І. Ковалем*).

- A.** Визначте стиль мовлення, тему й головну думку оповідання.
- B.** Визначте зав'язку, кульмінацію і розв'язку твору.
- C.** Придумайте до тексту обрамлення та запишіть його.

3. Пригадайте цікаву історію, яку ви почули від znajомих, по телебаченню чи радіо, і виконайте завдання.

- A.** Згадайте, як розгортається сюжет у ній (зав'язка — розвиток дії — кульмінація — розв'язка).
- B.** Придумайте до цієї історії обрамлення.
- C.** Доберіть заголовок.
- D.** Уведіть позасюжетний елемент.
- E.** Побудуйте складний план оповідання.
- F.** Напишіть твір-оповідання.

4. Візьміть участь у конкурсі на найкращий твір-оповідання на основі почутого (з обрамленням).

§ 14. ПРИКЛАДКА ЯК РІЗНОВИД ОЗНАЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

A. Прочитайте речення та з'ясуйте, якими частинами мови виражені підкреслені слова.

Легендарна співачка починає свій виступ.
Красива дівчина із фіалками в руках.
Казкове місто на березі моря.
Українська дівчина вийшла у фінал.

Співачка-легенда починає свій виступ.
Красуня дівчина із фіалками в руках.
Місто-казка на березі моря.
Дівчина-українка вийшла у фінал.

B. За якою ознакою речення записано у дві колонки? Чим особливі означення, вжиті в реченнях правої колонки?

Прикладка — це означення, виражене іменником, що стоїть у тому самому числі та відмінку, що й означуване слово. Наприклад: *річка Конка*, *хлопець-спортсмен*, *мати-героїня*, *газета «Спорт»*.

Прикладка вказує на ознаку предмета й водночас дає іншу назву означуваному слову.

Значення прикладки

професія	<i>співачка Мадонна, таксист Андрій</i>
рід заняття	<i>практикант Микита, жінка-стажер</i>
національність	<i>білорус Віталій, дівчинка-болгарка</i>
назва населеного пункту	<i>місто Вінниця, село Вітряне</i>
назва річки, гори, озера та ін.	<i>річка Тиса, гора Арагат, озеро Світязь</i>
назва твору	<i>повість «Климко», картина «Незнайомка»</i>
назва закладу, установи та ін.	<i>готель «Славутич», фабрика «Світоч»</i>

З двох іменників — загальної і власної назви — прикладкою є власна назва. Наприклад: *озero Тельбін, універмаг «Україна»*. Виняток становлять імена людей: вони відіграють роль означуваного слова, а загальні назви при них — прикладки. Наприклад: *професор Пономарів, учениця Світлана*.

За своїм значенням прикладка конкретніша, аніж означуване слово. Наприклад: *гора Еверест* — гір багато, а прикладкою *Еверест* ми конкретизуємо означуване слово (яка ж саме *гора*).

Прикладка стоїть у тому самому відмінку, що й означуване слово. Наприклад: *місто Київ — у місті Києві, інженер Савенко — інженером Савенком*.

Форму називного відмінка зберігають лише назви озер, островів, гір, планет, підприємств, кораблів, журналів, художніх творів та ін. Наприклад: *станція Знам'янка — на станції Знам'янка, озеро Байкал — в озері Байкал*.

Написання прикладок

Окремо	З дефісом
прикладка є видовою або власною назвою і стоїть після родової назви — означуваного слова: <i>річка Дністер, гора Говерла, місто Полтава, риба окунь, трава звіробій</i>	a) прикладка є видовою або власною назвою і стоїть перед родовою назвою — означуваним словом: <i>Дністер-ріка, Говерла-гора, Полтава-місто, окунь-риба, звіробій-трава</i> ; б) прикладки в складі термінів: <i>жук-короїд, льон-довгунець, гриб-паразит</i>
близька до прикметника прикладка стоїть перед означуваним словом: <i>красуня</i> (= красива) Ольга, <i>жаднуга</i> (= жадібний) вовк	близька до прикметника прикладка стоїть після означуваного слова: <i>Ольга-красуня, вовк-жаднуга</i>
	прикладки, що характеризують предмет за віком, національністю, місцем проживання, фахом: <i>учений-фізик, фізик-учений, дівчина-естонка, естонка-дівчина</i>

Прикладки — назви газет, журналів, художніх творів, наукових праць, установ, фірм, пароплавів та ін. — пишемо **з великої літери й у лапках**. Наприклад: журнал «*Viva*», літак «*Руслан*», повість «*Сіроманець*», перукарня «*Олівія*».

Прикладки, приєднані за допомогою слів **імені, на ім'я, у лапки** не беремо. Наприклад: *пароплав імені Тараса Шевченка; пес, на ім'я Джой*.

1. Прочитайте речення. Знайдіть і назвіть прикладки. Поясніть їхнє написання.

1. Картину «Таємна вече́ря» художник Леонардо да Вінчі уявляв собі як зіткнення добра і зла (*M. Шевчук*). 2. Початок космічної ери в історії людства світ пов'язує з ім'ям академіка Сергія Корольова. Загалом він розробив багато проектів керованих ракет, геофізичних ракет, ракет-носіїв (*B. Горбунов*). 3. Жовта груша, мов дinya, від удару аж тріснула, соком-медом іскристим так і бризнуло з неї, на те іскріння відразу й бджола прилетіла (*Олесь Гончар*). 4. Управління лісового господарства області затвердило спеціальну програму «Діброва», мета якої — розширення дубових лісів на Прикарпатті (*H. Дичка*).

2. Перепишіть речення, знявши риску. Поясніть написання прикладок окремо й через дефіс.

1. Виступає круглий місяць з сестрою/зорею (*T. Шевченко*). 2. Їх було тільки двоє: у чистому полі — красуня/Валя, військовий фельдшер 71-го полку, і в небі — пілот/фашист (*M. Машенко*). 3. Це і є найулюбленніша в наших краях груша/скороспілка! (*Олесь Гончар*). 4. Є зимові стежки/одиначки, а є стежки/стрічки, що по них, рівно протоптаних, проходять чимало людей до церкви чи до магазину (*M. Грищенко*). 5. Ще з-під столу я дізнався про страшне гріхопадіння Адама та Єви, їхніх синів/опонентів Каїна й Авеля. 6. Ріку/Латорицю, що несла нашу карпатську воду до Угорщини, я, звісно, охрестив Йордан/рікою (*D. Кешеля*). 7. Сосни/щогли стогнути не менше за інших (*Ю. Яновський*).

3. Запишіть сполучки слів у дві колонки: у першу — ті, що пишемо окремо; у другу — ті, що пишемо разом.

Поет/романтик, споруда/символ, Коцюбинський/письменник, філософ/Сковорода, Дністер/ріка, космонавт/Каденюк, замок/фортеця, учений/біолог, льон/довгунець, красень/хло-

пець, дослідник/Патон, співачка/Руслана, будинок/музей, хімік/учений, очі/волошки, звіробій/трава, друзі/земляки, дівчина/чешка, Сапун/гора, озеро/Балатон, драма/казка, хлопець/богатир, гриб/паразит, карась/риба.

ЗАУВАЖТЕ!

Прикладка може бути введена в речення за допомогою слова **як**. Наприклад: *Віталій Кличко як боксер відомий в усьому світі*. У таких випадках прикладка відповідає на питання *у ролі кого?* — у ролі боксера. Уникайте суржикової конструкції «у якості когось». Наприклад: *Антон допоміг мені як друг (не в якості друга)*.

4. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Навіть під час дієти можна вживати печиво Марія.
2. Озеро Синевир ховається в Карпатських горах.
3. В Ірпінському районі відкрили господарство Екзотика, яке вирощує страусів.
4. Яхта Адріатика причалила в порту Одеси.
5. Своїми традиціями славиться Національний академічний театр опери і балету імені Тараса Шевченка.
6. Теплохід Тарас Шевченко запізнюється на пів години.
7. В Оболонському районі Києва відкрили дитячий садок Метелик.
8. Моїй донці не подобається журнал Київ, бо в ньому немає малюнків.
9. Мій молодший брат почав відвідувати танцювальний гурток Промінчик (*O. Травневий*).

A. Уставте, де потрібно, м'який знак і лапки.

B. Підкресліть граматичні основи та прикладки. Поясніть вживання дефіса і лапок при прикладці.

5. Прочитайте гуморески та виконайте завдання.

АВТОБІОЛІРИКА

Садівник під деревину
Гній кладе і воду ллє,
А вона в ясну годину
Золоті плоди дає.
У поета-гумориста
Все виходить навпаки:
Він плоди дає, а критик
Збоку кида кізяки.

П. Глазовий

Ж.-Л. Жером. Діоген

КРУГЛА ХАТА

Прочитав школяр Євген
У серйозній книжці,
Що філософ Діоген
Жив колись у діжці.
І дивується хлопчак:
— Як це можна, тату,
Щоб філософ і не зміг
Збудувати хату?
Батько каже:
— Хто ж, синок,
Лізے в бочку з жиру?
То він хохму відколов,
Щоб дали квартиру.

П. Глазовий

A. Випишіть із гуморесок прикладки, поясніть їхнє написання.

B. Напишіть короткий відгук про твори П. Глазового, назвавши проблеми, які в них порушенні.

6. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Бутик чи бутік?» (автор О. Авраменко) і запишіть називу торговельного закладу, про правопис якої ішлося.

Бутик чи бутік?

7.

Складіть і запишіть речення з поданими словами так, щоб вони виступали в ролі прикладки й у ролі іншого члена речення (за зразком).

Зразок. Дніпро-ріка впадає в Чорне море. Чи плавав ти в Дніпрі?

Легенда, Чернівці, гімнастка, Ай-Петрі, сом.

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Листопáд, чорнózem, обрúч, фаховíй, вáги.

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
нам не повезло
любою ціною
підняти крик
бути на хорошому рахунку
через пару хвилин

ПРАВИЛЬНО
нам не пощастило
за всяку ціну
здійняти галас
мати добру репутацію
через (за) кілька хвилин

Прочитайте етюд і виконайте завдання.

САМОТНЯ ВЕРБА

Уздовж річки Росі з'юрмилася мальовнича, здавалося, дружна й весела родина верб. А одна вербичка побігла за течією. Зупинилася далеко від гурту, розсирнулася там, а навколо ні кущика, лише низенька трава шепочеться своєю мовою. Хотіла повернутися назад, але коріння до берега приросло. Опустила вона віти у воду та й просить річку принести вісточку від сестер-подружок. І хвилі приносять їй листочки-привіти. А вербичці також хочеться обізватися до рідні, надто ж коли сонце перестає гріти й віддаляються птахи. Та її листя не може пливти проти течії, воно жовтіє від тузи, опадає, і вода відносить його в єдиному напрямку — до моря.

Коли з гілок злітає останній листок, верба шукає забуття й покори в холодах, у снігах, але ці речі для життя неприйнятні. Тож тільки-но повітря запахне натяком про весну — знову оживають бруньки, а згодом так само тягнуться до води зелені довгі віти.

За ту постійну тугу-зажуру люди прозвали вербу плачуючою. А хто бачить, як вона знемагає в самотині, той ще й подумає: «І ворогові не побажаєш вікувати на чужині!» (В. Думанський).

A. Випишіть речення, у яких є прикладки. Підкресліть у них головні й другорядні члени.

B. До якого стилю належить текст? Випишіть два-три епітети й персоніфікації.

§ 15. ДОДАТОК

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- А. Прочитайте речення та розкажіть, у якій колонці на підкresлені додатки спрямована дія присудка.

Тато вдягає рукавиці.

Я зняла й поклада рукавички в комод.

У рукавицях зручніше розгрібати сніг.

Рукавичками я нарешті зігріла руки.

- Б. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Чим відрізняються рукавиці від рукавичок?» (автор О. Авраменко) і запишіть у зошит відповідь на це питання. Підкresліть додатки.

Чим відрізняються рукавиці від рукавичок?

Додаток – це другорядний член речення, що означає предмет або стан, на який спрямовано дію або щодо якого ця дія відбувається, і відповідає на питання непрямих відмінків.

Непрямі відмінки – усі, крім називного й клічного: **Р. в. (кого? чого?), Д. в. (кому? чому?), Зн. в. (кого? що?), Ор. в. (ким? чим?), М. в. (на кому? на чому?).** Наприклад: Повноту може приховати правильно дібраний одяг.

Додаток найчастіше виражений іменником і займенником, рідше – іншою частиною мови в значенні іменника.

Способи вираження додатка

іменник	Моя сестра <u>не боїться</u> яскравих кольорів.
займенник	<u>Тебе</u> в цьому капелюсі я <u>не впізнав</u> .
прикметник	Ти давно <u>не носила</u> чорного, а я – білого.
числівник	<u>Передайте</u> першій, що її вихід на подіум за хвилину.
інфінітив	Ефектний маєш вигляд... Хто тебе <u>навчив</u> одягатися?
словосполучення	<u>Треба</u> пришити два гудзики – і все готово!
фразеологізм	<u>Залізний леді</u> <u>личати</u> сірий і чорний кольори.

Здебільшого додаток залежить від присудка **й** лише іноді – від підмета. Додатки бувають **прямі** й **непрямі**.

Прямий додаток	Непрямий додаток
<u>дія</u> (присудок) прямо спрямована на <u>предмет</u> (додаток)	<u>дія</u> (присудок) безпосередньо не спрямована на <u>предмет</u> (додаток)
1) знахідний відмінок без прийменника: Як <u>прати</u> <u>и сушити</u> джинси?	Я <u>ніколи не ходжу</u> з батьками по магазинах. <u>Щодо одягу</u> <u>раджуся</u> з друзями.

2) родовий відмінок (якщо перед присудком стоїть заперечна частка **не**): Не застібайте верхнього гудзика.

3) родовий відмінок (якщо дія переходить не на весь предмет, а на його частину): *Може, ми вип'ємо кави?*

ЗАУВАЖТЕ!

- Властивий **спортсменам** (не для спортсменів).
- Запізнюються **через затори** (не із-за заторів).
- Знущаються **з недругів** (не над недругами).
- Характерний **для українців** (не українцям).
- Зраджувати **коханого** (не коханому).
- Глузують **із диваків** (не над диваками).
- Сповнений **радощів** (не радощами).
- Навчаються **музикі** (не музиці).
- Опановують **мову** (не мовою).
- Ходять **по хліб** (не за хлібом).
- Дякують **комусь** (не когось).

1. Прочитайте текст. Знайдіть і назвіть додатки.

У літературних пам'ятках слово «сукня» почали вживати із чотирнадцятого століття. Тоді вона вже мала відкладний комір або великий виріз для шиї. Сукні здавна вишивали шовком або оздоблювали барвистими стрічками. На Поліссі шили короткі сукні, бо з-під них мала визирати вовняна спідниця. Сорочку чоловіки вдягали безпосередньо на тіло й завжди поверх штанів на випуск. Традиційні чоловічі сорочки мають вишиту маніжку та комір. Здавна чоловіки носили або вузькі штани, або шаровари (*O. Воропай*).

2. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Сьогодні варто віддавати перевагу строгим лініям і геометричності. 2. Модний дім «Dolce & Gabbana» культывує життерадісні мотиви: ми знову бачимо на модницях золото та квіткові орнаменти. 3. Рукав-ліхтарик повернула в моду Айна Гассе, коли пошила колекцію ділового одягу для Юлії Тимошенко. 4. Chanel оздоблює високі чоботи шнурівкою. 5. Лілія Пустовіт вважає, що в м'яких натуральних тканинах будь-яка жінка матиме чарівний вигляд (3 інтернету).

- A.** Підкресліть головні й другорядні члени речення.
- B.** Надпишіть над кожним додатком його вид і частину мови, якою він виражений.
- C.** Запишіть іншомовні власні назви кириличними літерами.

3. Перепишіть вірш. Підкресліть додатки, надпишіть над кожним із них, прямий він чи непрямий.

В хаті сміття аж по вуха...
Хто живе тут? Чепуруха!
Перед дзеркалом з годину
чепуриться без упину.
З шафи платтячко взяла,
порошинки всі змела,

рівно кіски розчесала,
білий бантик пов'язала.
Гарно вбралася, одяглася —
і гуляти подалась.
В хаті сміття аж по вуха...
Хто живе тут? Чепуруха!

M. Пономаренко

- 4.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ВЗУТТЯ

У Стародавньому Єгипті взуття було показником статусу його власника. Тривалий час єдиним видом взуття в єгиптян були сандалі. Дуже прості за формою, вони складалися лише з підошви та ремінців. Виготовляли сандалі зі шкіри або листя папірусу.

Перше взуття для краси з'явилося в Стародавній Греції. Воно мало величезний попит серед жінок. Але найбільш важливою подією в історії створення взуття став винахід греками взуттєвої пари. Доти не було різниці між лівим і правим черевиком, їх шили за однаковими лекалами (*З інтернету*).

- Знайдіть у тексті словосполучення з додатками й випишіть їх у дві колонки: у першу — з прямими додатками; у другу — з непрямими.
- Знайдіть і назвіть складені присудки, іменна частина яких виражена іменником у формі орудного відмінка.

- 5.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Саме Коко Шанель (1883–1971) майже сто років тому ввела в моду жіночі брюки. До того це був предмет лише чоловічого гардеробу. Ця сміливіша жінка залишила нам не тільки свій особливий стиль, а й цікаві думки...

- Справжнє щастя коштує недорого: якщо за нього доводиться платити високу ціну, тоді це фальшивка.
- Якщо ви хочете мати те, чого ніколи не мали, вам доведеться зробити те, чого ви ніколи не робили.
- Слабким людям властиво хвалитися перевагами, які може дати їм лише випадок.
- Потрібно уникати розумних людей, позбавлених здорового глузду.
- Нішо так не старити жінку, як надто дорогий костюм.
- Щодня я щось спрошую, бо щодня чогось навчаюся.
- Жінка не може бути щасливою, якщо її не люблять.
- Життя не костюм, його не можна перекроїти (*З інтернету*).

- Випишіть п'ять найцікавіших для вас речень. Підкресліть у них лише прямі додатки.
- Прочитайте ті речення, зміст яких вам не зрозумілий або ви з ними не згодні. Обговоріть ці речення в класі.
- Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Брюки чи штаны?» (автор О. Авраменко) і знайдіть помилку в тексті з порадами від Коко Шанель.

Брюки чи штаны?

До речі...

Бренд і **тренд** — пароніми, їх розрізняємо за значенням.

Бренд — торгова марка: «Чумак», «Світоч», «Mercedes-Benz», «Zara» та ін.

Тренд — це одяг або стиль, що нині в моді; модна тенденція сезону: засукані штани-ни джинсів, шуба без рукавів та ін.

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

6.

Перепишіть речення. Розкрійте дужки, поставивши додаток у потрібному відмінку (у разі потреби додайте прийменник).

1. Уміння зі смаком добирати одяг властивий (дизайнери).
2. Я не можу дорікнути (ти) за вибір кольорової гами.
3. Я буду опановувати (англійська) в Лондоні на курсах стилістів.
4. Вибір одягу з прямыми лініями й стриманими кольорами характерний (чоловіки).
5. Моя сестра сповнена (повага) до таланту Лагерфельда.
6. Оволодівати (техніка) вишивання ми будемо в Рівному (*O. Травнєвий*).

7.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Штучне хутро стає особливо популярним трендом, адже дедалі більше людей у світі усвідомлюють, що в такий спосіб можна уникнути вбивства тварин. Модні дизайнери пропонують приголомшливо красиві шуби, накидки, жилети зі штучного хутра. Актуальним у цьому сезоні стане «хутряний» одяг яскравих відтінків: рожевого, жовтого, смарагдового, бордового й синього.

У цьому сезоні «хутро» переважає не лише в жіночих нарядах, а й у чоловічих. У прадавні часи саме чоловіки першими з гордістю вдягали на себе шкури вбитих тварин. Усе повертається, і цей сезон ознаменований «хутряним» бумом у чоловічій моді (*З інтернету*).

- Знайдіть і назвіть додатки. Укажіть, які з них прямі, а які — непрямі (*усно*).
- Поміркуйте, чому в перших двох реченнях слово **хутро** написано без лапок, а в наступних — у лапках.
- Яку проблему, окрім модних тенденцій, порушено в тексті? З огляду на це, напишіть невелику замітку для шкільного сайту (*три-четири речення*) про хутряний одяг. Використайте різні види додатків, підкресліть їх.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Рукáва (або рукавí), зáстібка, рóзпíрка, у́стíлка, réмінь.

- Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
не носити джинси
навчатися музиці
опанувати собою
зрадити товаришу
стати в нагоді

ПРАВИЛЬНО
не носити джинсів
навчатися музикі
опанувати себе
зрадити товариша
стати в пригоді

Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Невсипущі павуки тчуть серпанки і шовки (*Л. Костенко*).
2. Семero одного не ждуть (*Нар. тв.*).
3. Коханий любить не захоче тебе, коли ти не любиш Вкраїну (*В. Сосюра*).
4. Любити людей мене навчила мати.
5. Мені поля задумливо шептали свої ніким не співані пісні (*В. Симоненко*).
6. Пасатний вітер нам вітрило рве (*М. Зеров*).
7. Усі ми знаємо його ахіллесову п'яту (*Олесь Гончар*).
8. Вечірні сутінки на землю раптом сіли й засмутили воду голубу (*С. Жуковський*).

- Підкресліть головні та другорядні члени речення.

- Надпишіть над кожним додатком, поширений він чи непоширений та якою частиною мови виражений.

§ 16. ОБСТАВИНА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте текст і виконайте завдання.

УЖГОРОДСЬКИЙ ЗАМОК

Ужгородському замку понад тисячу років. Здавна розповідають про загадкові підземні ходи, якими до замку-фортеці під час облоги постачали їжу й боеприпаси. А ще начебто цими ходами захисники замку, коли їм загрожувала небезпека, тікали з *оточення* в густі навколишні ліси. У *дев'ятнадцятому столітті* дослідники намагалися пройти в чорні підземні нетрі, проте загроза обвалу *щоразу* зупиняла їх на шляху до незвіданого.

У всіх старовинних замках, кажуть, мають бути привиди. Й Ужгородський, звичайно, не виняток. За легендою, у *сімнадцятому столітті* володарем замку був капітан Другет — шанований лицар. Він мав прегарну доньку. Один воєвода-шляхтич забажав завоювати Ужгород, переодягся та подався *туди* в розвідку. А донька Другета, *закохавшись у нього*, розповіла, скільки військової сили в замку і як краще його захопити. Батько дізнався про зраду та живою замурував свою кровинку в кріпосній стіні. Перед великою бурею лунає плач: донька проситься на волю (*За В. Зубачем*).

A. Прочитайте текст спочатку з виділеними словами, а потім без них.

B. Розкажіть, що втратив текст без обставин. Яку роль вони відіграють у мовленні?

Обставина — другорядний член речення, який означає спосіб дії, її інтенсивність, місце, час, мету, причину, умову дії і відповідає на питання **як?** **де?** **коли?** **з якою метою?** **з якої причини?** **за якої умови?** Наприклад: *Олеський замок височить на пагорбі*. Його розпочали будувати в *четирнадцятому столітті*.

Обставина найчастіше виражається прислівником, дієприслівником та іменником у непрямих відмінках і залежить від присудка.

Способи вираження обставини

прислівник	<i>Лицарський фестиваль розпочався вранці.</i>
дієприслівник	<i>Відпочивши, ти зможеш продовжити подорож.</i>
дієприслівниковий зворот	<i>Піднявшись на вежу, усі почали знімати краєвиди.</i>
іменник у непрямих відмінках	<i>Біля муру стоять старовинний храм.</i>
інфінітив	<i>Друзі сіли перепочити.</i>
словосполучення	<i>Кілька днів лле дощ.</i>
фразеологізм	<i>Ми знайомі без тижня день.</i>

Порівняльний зворот характеризує дію чи ознаку предметів не прямо, а вказуючи на їхню подібність до чогось більш знайомого чи відомого всім. Наприклад: *I дивиться, неначе з-під землі*, з-під брів камінна баба половецька (Д. Кремінь).

Порівняльні звороти вводимо в речення за допомогою сполучників **як, мов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немов, немовбіто, буцім** і на письмі відокремлюємо з обох боків **комами**, а в усному мовленні виділяємо **паузою**.

Порівняльні звороти здебільшого виступають обставиною, рідше — іменною частиною складеного присудка.

Порівняльні звороти в ролі іменної частини складеного присудка, а також фразеологічного типу **комами** не відокремлюємо: *Вежа як свіча. Власники замку жили як сир у маслі.*

Види обставин за значенням

Вид обставини	Що означає	Питання	Приклад
способу дії	спосіб або якість дії	як? яким способом?	<i>Ми уважно слухаємо розповідь про фортецю.</i>
міри і ступеня	інтенсивність дії чи ознаки, міру їхнього вияву	як часто? якою мірою? скільки?	<i>Я щороку відвідую замок Шенборнів.</i>
місця	місце дії, напрямок руху	де? куди? звідки?	<i>Мукачівський замок стоїть на вулкані.</i>
часу	час дії	коли? доки? як довго? відколи?	<i>Давно ми не подорожували.</i>
причини	причину дії чи стану	з якої причини? через що? чому?	<i>Фортецю зачинено через реставрацію.</i>
мети	мету дії	навіщо? з якою метою? для чого?	<i>Наша родина поїхала відпочивати.</i>
умови	умову, за якої відбувається або може відбутися дія	за якої умови?	<i>Не зоравши, не посієш.</i>
допусту	дію, що відбувається всупереч чомусь	незважаючи на що?	<i>Ми поїхали на екскурсію, незважаючи на труднощі.</i>

Обставини можуть мати залежні слова, тобто бути **поширеними**. Наприклад: *Ми сіли трохи відпочити. Оглянувшись фортечні мури, я помітив, що відстав від гурту.*

Обставини, виражені одиничним дієприслівником або дієприслівниковим зворотом, на письмі відокремлюємо **комами**. Наприклад: *Пообідавши, ми продовжили подорож.*

1. Прочитайте речення. Знайдіть і назвіть обставини. Визначте вид обставин за значенням.

1. Кам'янець-Подільський і Хотинський замки конкурентам не наздогнати: тут було знято найбільше історичних фільмів. 2. У тихих водах Івки відображається замковий палац міста Дубна, тут щороку проводять рок-фестиваль «Тарас Бульба». 3. Найбільша з українських фортець розташована на скелястому березі Дністровського лиману. 4. Будували білгород-дністровські форпости для оборони протягом двохсот років молдавани, генуезці й турки. 5. Незважаючи на час, Судацька фортеця має презентабельний вигляд, вона стоїть на горі, яка мільйони років тому була кораловим рифом (*I. Пустиннікова*).

2. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Сьогодні Підгорецький замок належить до пам'яток, які треба реставрувати. 2. У шістнадцятому столітті польський шляхтич Миколай Синявський розпочав будувати Меджибізький

замок. 3. Простоявши сотні років, Хотинська фортеця залишається такою, якою була завжди. 4. Злочівський замок має цікаву історію, адже протягом свого існування він був фортецею, королівською резиденцією, панською садибою, тюрмою та навчальним закладом. 5. І нині Акерманська фортеця тішить око своїм монументальним виглядом (Ж. Гунчевська).

- A.** Підкресліть головні й другорядні члени речення.
- B.** Надпишіть над кожною обставиною її вид за значенням і спосіб вираження.

ЗАУВАЖТЕ!

До обставини, вираженої іменником із прийменником, іноді можна поставити й питання додатка. Наприклад: *Замок стоїть біля озера*. Від присудка стоїть ставимо питання *де?* (біля озера) або *біля чого?* (біля озера). У таких випадках обидва варіанти вважають правильними.

- Поміркуйте, у якому з двох речень виділений іменник виступає тільки обставиною, а в якому — і обставиною, і додатком.

1. *На полиці стоїть старовинний порцеляновий посуд.* 2. *Мій тато працює на фірмі.*

- 3.** Перепишіть текст, поширивши його обставинами різних видів.

Маріїнський палац у Києві — пам'ятка історії, містобудування та архітектури.

Палац споруджено за проектом архітектора Растреллі. Споруда вражає багатством орнаментів, масок і ваз. Ще більшої виразності надає їй поєднання білого декору з бірюзовим кольором стін. Це нагадує своєю пишністю палаці Петербурга.

Маріїнський палац є одним із найкращих прикладів поєднання палацової та паркової архітектури. Пам'ятка зберегла первинні ознаки архітектури стилю бароко (За О. Ламоновою).

- 4.** Перегляньте в інтернеті експрес-урок «*Прийменники в і на*» (автор О. Авраменко). Сформулюйте висновок щодо розрізнення цих прийменників і запишіть його в зошит (одне-два речення). Підкресліть обставини.

Прийменники в і на

- 5.** Прочитайте речення та виконайте завдання.

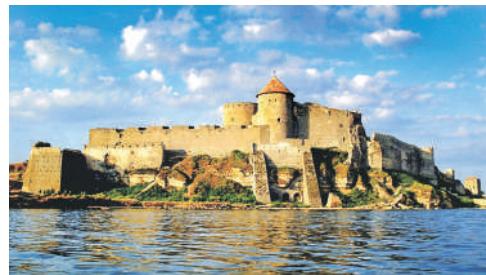
1. Андріївська церква ніби канделябр зі свічками стоїть на київських пагорбах. 2. Собор як свіча. 3. Уже біля Таврійської садиби дощ полив як із відра. 4. П'ятикутна вежа ніби гранчастий стовп височіє на річковій скелі. 5. З вікон Підгорецького замку як із спостережної вежі ми могли споглядати дивовижні пейзажі. 6. Представники шляхти розкошували у величних палацах як сир у маслі. 7. Густа як руно трава доходить до мурів твердині. 8. Струмочки в затишному парку мов діти розбігаються в різні боки. 9. А навколо поле наче море (З інтернету).

- A.** Перепишіть речення. Відокремте комами, де потрібно, порівняльні звороти.
- B.** Поясніть, яку роль вони відіграють у мові (усно).

- 6.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

ПІДГОРЕЦЬКИЙ ЗАМОК

Підгорецький замок — один із найкращих у Європі зразків поєднання ренесансного палацу з бастіонними укріпленнями. Він збудований у першій половині сімнадцятого століття за вказів-

Акерманська фортеця. Фото

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

кою коронного гетьмана Станіслава Конецпольського. Палац розташований на висоті 399 метрів над рівнем моря, а біля підніжжя цього горба починається долина річки Стир. 1720 року замок разом із багатьма селами перейшов до Жевуських.

Граф Жевуський зібрав у Підгорецькому замку велику колекцію картин, зброї, старовинних книжок і меблів. На святкування та забави сюди з'їжджалася шляхта з усіх околиць. Ці гулянки іноді тривали тижнями. У Підгірцях навіть зупинявся французький письменник Оноре де Бальзак. У часи розквіту замок прикрашали найкращі скульптори та художники Європи. Раніше перед ним був чудовий італійський парк. Але, на жаль, до наших днів він не зберігся.

На долю унікальної історичної споруди випало ѹ чимало бід. У 1787 році Підгірці придбав Северин Жевуський. Він улаштував у замку алхімічну лабораторію. Саме тоді зникли найцінніші картини замкової колекції. З того часу будівля стала занепадати, її неодноразово грабували й руйнували. У літку 1915 року вона була місцем дислокації 5-го австро-угорського корпусу. Замок опинився під загрозою знищення російською армією. Однак завдяки наказу генерала Брусилова замок зберегли, але пограбували недограбоване раніше (*З інтернету*).

- A.** Знайдіть і назвіть обставини, визначте їхній вид за значенням і способом вираження.
- B.** Яких видів обставин найбільше в тексті? Чи пов'язано це з типом мовлення та змістом тексту?

7. Проведіть дослідження речень за планом і зразком.

План дослідження

1. Підкресліть головні й другорядні члени речення.
2. Надпишіть над кожним словом, якою частиною мови воно є.
3. Визначте й запишіть вид простого речення за такими ознаками:
 - a) за складом граматичної основи (*односкладне, двоскладне*);
 - b) за наявністю другорядних членів речення (*поширене, непоширене*);
 - c) за метою висловлювання (*розвідне, питальне, спонукальне*);
 - d) за емоційним забарвленням (*окличне, неокличне*).

Зразок. Червоний замок був збудований в одинадцятому столітті (двоскл., пошир., розпов., неокл.).

1. Де розташований цей таємничий замок? 2. Він височіє в урочищі Червоному. 3. Бажання відвідати його виникає відразу. 4. Хай ваша подорож у Тернопільську область буде цікавою!

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A.** Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Визвольний, довідник, довестій, пізнання, кóсий.

- B.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
чекати біля години
подорожувати по маршруту
привести приклад
відповідно вимогам
вірна відповідь

ПРАВИЛЬНО
чекати близько години
подорожувати за маршрутом
навести приклад
відповідно до вимог
правильна відповідь

НОВЕ В ПРАВОПИСІ

Правопис власних назв

У назвах історичних подій, епох, календарних періодів і свят із великої букви пишемо перше (або єдине) слово та власні назви: *епоха Бароко* [вилучено *Свято Перемоги і Вітчизняна війна*].

Примітка. У назвах свят *День Незалежності України*, *День Соборності України*, *День Конституції України* пишемо всі слова з великої букви.

В усталених сполучках слів, які використовуємо в розмовній мові, слова *Бог*, *Господь* та ін. не вживаємо як їхнє найменування, їх пишемо з малої букви: *бог зна що* (невідомо що), *бог зна коли* (невідомо коли), *господь із тобою* (із вами) (вживаємо як здивування, заперечення, докір), *бог із ним* (з тобою) (вживаємо на знак згоди, примирення, прощення та ін.). З малої букви пишемо вигуки боже, господи, господи боже мій, боже збав, крім випадків, коли слова *Боже, Господи* є звертанням до Бога.

Назви сайтів без родового слова пишемо з малої букви (*твіттер*, *гугл*), назви сайтів із родовим словом пишемо з великої букви та в лапках (*мережа «Фейсбук»*, *енциклопедія «Вікіпедія»*); назви сайтів, вжиті як назви юридичних осіб, пишемо з великої букви та без лапок (*РНБО ввела санкції проти Яндекса*).

Назви спортивних нагород пишемо з малої букви: *золота* (*срібна, бронзова*) медаль, олімпійська медаль. Так само: *закінчили школу із золотою* (*срібною*) медаллю.

Назви виробничих марок, технічних виробів (машин, приладів і т. ін.) беремо в лапки й пишемо з великої букви: автомобілі *«Тойота»* (*«Вольво», «Фольксваген»*), літак *«Боїнг-777»*, трактор *«Слобожанець»*.

Але назви виробів беремо в лапки й пишемо з малої букви: *«тойота», «вольво», «фольксваген»* (автомобілі), *«боїнг»* (літак), *«слобожанець»* (трактор).

Прочитайте текст і виконайте завдання.

ПАЛАЦ ШЕНБОРНА

Найбільш казковий замок України — палац Шенборна. Він височіє в селі Карпати Закарпатської області. Тут і залізнична станція подібна до мініатюрного замку. Сам палац ховається в розкішному парку. Спочатку із-за крон дерев з'являється висока башта, прикрашена годинником і родинними гербами, а потім — і весь замок.

Усе розпочалося в 1840 році з дерев'яної хатинки, куди графи Шенборни приїжджали полювати. 1890 року вони звели мурований замок сuto для мисливських потреб. Казковий вигляд споруди — дарина модному наприкінці дев'ятнадцятого століття стилю неоромантизму. Архітектори ніби справді прагнули відтворити в реальності казкові палаци, поєднуючи елементи готичної та романської архітектури.

Тут сприймаєш усе в рожевих барвах, бо й парк, й озеро, і сам палац казкові. За ним можна вивчати календар: 365 вікон, 52 кімнати, 12 входів. За формуою озеро нагадує контури Австро-Угорської імперії. Усередині можна помилуватися вітражами, камінною залою, старими дерев'яними сходами, які охороняє лев (*М. Попов*).

A. Визначте вид виділених обставин і спосіб їхнього вираження (усно).

B. Опишіть палац (с. 57), використавши обставини способу дії, місця та допусту (два-три речення). Запишіть речення в зошит.

§ 17. ОПИС МІСЦЕВОСТІ. СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

ПОВТОРЕННЯ

- A.** Пригадайте, чим опис відрізняється від роздуму й розповіді.
B. Назвіть, яка з наведених ознак властива опису.

подія — **що відбувається?**

теза—докази—висновок — **чому?**

характеристика — **де? що? який?**

Прочитайте тексти та виконайте завдання.

Текст 1. Широкий, як Дніпро, Хрещатик. Попід берегом, на тротуарах, — люди; посередині, на бруківці, — машини... Праворуч — будинки, подібні до величезних, кахлею обкладених груб, один на одного громадяться, угому на Печерськ лізучи. Ліворуч ЦУМ склом на сонці виблискує. Далі — здоровенна десятиповерхова міськрада. (Скільки ж то в ній людей радиться!) Десь за міськрадою — телевізійна вежа небо аж у космос проштрикує. Оце висота! На тлі неба круглі із хрестами бані вимальовуються — то костел.

Після міськради, за вулицею Прорізною, Хрещатик завертає праворуч і, порозсувавши будинки далі від себе (наче збирається крикнути: «Пустіть мене, я хочу пірнути в Дніпро!»), утикається на Європейській площині філармонію. І через ту філармонію в Дніпро не пірнає...

Та після вулиці Прорізної ми по Хрещатику далі не пішли, бо праворуч була станція метро. А метро, як ви самі знаєте, — це метро! І я хотів би глянути на того, хто, приїхавши до Києва з Васюківки, байдуже пройшов би повз метро! (*За. Вс. Нестайком*).

Текст 2. Зачарувало Юлькá місто. Любив його якось дивно, не по-хлоп'ячому, і любив не стільки рух, барвистість людської течії, а затаєну думку, закам'янілість м'язів каріатид та атлантів, різкі переходи від сучасної архітектури до старовини. Столітній сторож-ліхтар на площині біля оперного театру. Пляма світла на тротуарі, перекреслена вузькою тінню. І більше ані штриха, лише якийсь трохи сумний настрій угадувався за тим (*Н. Бічуя*).

Текст 3. На південь від Могильова, за два гони від Дністра, на високій скелі лівого узбережжя притулилося містечко Буша із замком, що панував над околицею. На вузькому стрімчаку, немов орлине гніздо, повис отий замок і на синьому небі далеко білів своїми зубчастими мурами та бійницями-баштами. Біля тієї скелі розсыпалися, мов курчата біля квочки, манесенькі селянські й міщанські хатки, окутані вітами зелених садочків; між критими соломою стріхами піднімалися де-не-де й високі черепичні дахи, що червоніли між яриною здалеку. Саме місто Буша, тобто торговий майдан, з одного боку тулилося до стрімчастої скелі, а зокола було обмежоване високим земляним валом і добротним дубовим гостроколом. За містом уже посувався пригород аж до

Ю. Совинський. Метро «Хрещатик»

узбіччя; з двох боків його огортало провалля, з третього — вали, а із четвертого — великий ставок, який набравсь із річки Бушки й тримався кам'яною загатою (*За М. Старицьким*).

- A.** З'ясуйте тему й головну думку текстів, до якого типу мовлення вони належать.
- B.** Визначте стиль кожного тексту.
- C.** Назвіть деталі, яким автори й авторка найбільше приділяють увагу.
- D.** Стисло перекажіть кожний опис місцевості.

ЗАУВАЖТЕ!

Описуючи місцевість, звертайте увагу не тільки на потрібний об'єкт та його деталі, колір, матеріал, а й на погоду, частину доби, пору року.

У художніх творах в опис місцевості автор може вводити елементи роздуму, висловлюючи своє ставлення до зображеного.

- 2.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Був туманий ранок, над будинками висіла сіро-коричнева пелена. Мій компаньйон перебував у найкращому гуморі, без угаву говорив про кремонські скрипки та різницю між скрипками Страдіварі й Аматі. Я мовчав, бо похмура погода та сумна справа неабияк мене пригнічували.

- Ви наче й не дуже думаєте про роботу, яку взяли на себе, — не витримав я.
- Я ще не маю фактів, — відповів він. — А теоретизувати, не знаючи всіх обставин справи, — величезна помилка. Це впливає на безпомилковість висновків.
- Скоро Ви матимете факти, — мовив я. — Ось Брікстон-роуд, а це — той будинок.
- Правильно. Стій, *кучере*, стій!

Ми не доїхали до будинку ярдів сто, але за наполяганням Холмса решту шляху пройшли пішки.

Будинок № 3 по Лорістон-гарденс мав лиховісний і загрозливий вигляд. Це був один із чотирьох будинків, що стояли поряд, трохи відступивши від проїзджої частини вулиці; у двох із них хтось жив, ще два стояли порожніми. Останні світили трьома рядами сумних і понурих вікон, але за шибками, наче більма, де-не-де виднілися оголошення: «Здамо в найми». Маленькі палісадники із чахлою рослинністю відокремлювали ці будинки від вулиці; кожний із них перетинала вузька, жовтуватого кольору доріжка. Уночі пройшов дощ, і все було мокре. Палісадник перед будинком № 3 було обгороджено цегляним муром із дерев'яним парканчиком зверху; біля муру стояв дебелій *констебль*, оточений невеличким гуртом ґаволовів, які витягували шиї та напружуvali очі в марній надії хоча б мигцем побачити, що саме відбувається в палісаднику.

Мені здавалося, що Шерлок Холмс негайно побіжить у будинок і порине у вивчення таємничої події. Та такого в його намірах і близько не було. З безтурботним виглядом він неквапливо прогулявся туди й назад по бруківці, байдужим поглядом ковзаючи по небу, по землі, по будинках навпроти й по дерев'яному парканчику. Повільно пройшовши до будинку доріжкою, він пильно дивився на землю. Двічі зупинявся, й один раз я побачив, як він усміхнувся та задоволено щось вигукнув. На мокрій глиняній доріжці було чимало слідів, адже полісмени багато по ній по-походили, і я не уявляв собі, як може мій компаньйон сподіватися щось на ній прочитати. Проте я вже мав докази його дивовижної спостережливості й був переконаний, що він побачить багато такого, що сховано від мене *за сімома печатками*.

Біля дверей будинку нас зустрів високий на зріст, із блідим обличчям і волоссям кольору соломи чоловік; кинувшись нам назустріч, він гаряче потиснув руку Холмсові.

— Як добре, що ви приїхали, — сказав він, — я залишив усе так, як було, ніхто нічого не чіпав (*За А. Конаном Дойлом*).

- A.** Визначте тему й головну думку тексту.
- B.** Поясніть лексичне значення виділених слів.
- C.** Складіть і запишіть план стислого переказу.
- D.** Перекажіть стисло текст за складеним планом (*письмово*).

§ 18. ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

A. Прочитайте речення. Поміркуйте, чи однакові вони за змістом. Від чого залежать відтінки в змісті речень?

1. Іти легко. 2. Ідеться легко. 3. Ідемо легко. 4. Ми їдемо легко.

B. Поміркуйте, за якою ознакою речення розподілено на дві колонки.

Прокидаюся.

Ранок.

У вагоні ще сплять.

Із самого ранку в серці лоскоче.

Я прокидаюся.

Настав ранок.

У вагоні люди ще сплять.

Із самого ранку в серці щось лоскоче.

B. Порівняйте речення в поданих вище колонках. Чим відрізняється їхній зміст? Речення якої колонки частіше використовують у живому, невимушенному спілкуванні?

Залежно від способу вираження та значення головного члена односкладні прості речення поділяють на такі види.

З головним членом у формі				
присудка				підмета
означенено-особове	неозначенено-особове	узагальнено-особове	безособове	називне
дію виконує конкретна особа (<i>я, ми, ти, ви</i>)	дію виконує невизначена особа (<i>вони, якісь люди</i>)	дія стосується як усіх осіб, так і кожного	дія не має виконавця, не залежить від особи	стверджує наявність предмета, явища
<u>Гляну</u> <u>навколо.</u> <u>Не сумуйте.</u>	<u>Прокладутъ</u> <u>нову дорогу.</u>	<u>Чесне</u> <u>діло</u> <u>роби</u> <u>сміло.</u>	<u>У горах</u> <u>легко</u> <u>дихається.</u>	<u>Срібний</u> <u>ліс.</u> <u>Тиша.</u>

Речення, у якому граматична основа складається з одного головного члена, називаємо **односкладним**. Другий головний член односкладному реченню не потрібний, бо його зміст і так зрозумілий.

Наприклад: *Летимо над горами*. У реченні можна ввести підмет, але потреби в цьому немає. Особове закінчення **-имо** вказує, що дію виконує 1-ша особа множини (*ми летимо*). Тому це речення повне.

Односкладні речення, як і двоскладні, можуть бути **непоширеними** й **поширеними, повними** й **неповними**. Вони можуть бути частинами складного речення.

Односкладні речення збагачують та урізноманітнюють мовлення. Вони можуть передавати такі відтінки думки й почуття, які неможливо відтворити двоскладними реченнями. Пор.: *Я не сиджу на місці. Мені не сидиться на місці.*

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Море... Море побачу. Почую волю, відчулу силу ще не знану. *Не-
знану, незвичайну.*

Ось і Одеса. Іду на море з товаришем. Мол, мур. Не видно моря. А чуємо, як воно шумить. Робітники залізо б'ють. Повертаємо у ворота. На човнах рибу ловлять. Свистять їм двома пучками — великий байдак спускають (*П. Тичина*).

- A.** Користуючись таблицею, визначте види односкладних речень. Якого виду односкладних речень немає в тексті?
- B.** Чому у виділеному реченні немає ні підмета, ні присудка? Чи є воно повним?

В означені-особових реченнях головний член у формі присудка називає дію, яку виконує конкретна особа. На цю особу (*я, ми, ти, ви*) указує закінчення дієслова-присудка:

- 1) теперішнього або майбутнього часу дійсного способу: Знаємо правду (1-ша ос. мн.). Див-
люся в очі (1-ша ос. одн.). Знайдете потім (2-га ос. мн.).
- 2) наказового способу: Ходімо з нами (1-ша ос. мн.). Не сумуй (2-га ос. одн.). Вірте друзям (2-га ос. мн.).

Означені-особові речення часто виражают спонукання: накази, прохання, побажання та заклики. Наприклад: Перевірте роботи. Їх вживаємо в розмовному (діалоги) і художньому стилях мовлення, вони є синонімічними до двоскладних.

2. Прочитайте речення. Випишіть те, у якому йдеться про спосіб життя, що най-
більше вам імпонує. Підкресліть присудки, запишіть у дужках після них особу,
число та спосіб дієслів-присудків.

1. Кружляю між домом і службою очманіло, як вивірка в колесі. 2. У безвольному колі інерції переймаюсь якимись дрібницями (*Б. Олійник*). 3. Піду блукати по Всесвіту широкім, незваним гостем побуваю скрізь (*В. Симоненко*). 4. Біля тихих причалів свого щастя боюсь (*Г. Чуба*). 5. Йдемо крізь ніч, крізь бурю у степу, крізь дощ і сніг, дебати і дебюти (*Л. Костенко*).

ЗАУВАЖТЕ!

Двоскладним (але неповним) є речення, у якому присудок — дієслово у формі 3-ї особи однини теперішнього, майбутнього часу або у формі однини минулого часу: Дістане, дістасе до вікна (він, вона, воно — кущ, тато, дерево, дівчина, ворона, гілка...). Дістала до вікна (дівчина, ворона, гілка, я, ти, вона).

3. Перепишіть речення, поставивши в клічному відмінку слова, що в дужках. Розставте розділові знаки.

1. Тебе я (земля) всю сходив до краю... (*M. Вороний*). 2. Пиши, не розгинайся (повістя)! (*H. Тихий*). 3. Не плач не журися молодий (козак)! (*Nар. тв*). 4. Співай в простір весни веселій (вітер)! (*Є. Маланюк*). 5. (Настя) замов квитки. А ти (Нестор) забереш їх після тренування (*O. Травнєвий*).

- A.** Поміркуйте, у якому з останніх двох речень є відтінок дружньої настирності. Як треба змінити форму головного члена речення, аби уникнути цього відтінку?
- B.** Підкресліть в односкладних реченнях усі члени. Чому серед речень із звертанням багато означені-особових?

4. Прочитайте та випишіть означені-особові речення.

1. Спотикнешся не раз. 2. Хробаків обминайте. 3. Стрічають по одягу. 4. Ворогів не боюся. 5. Дивилася навсібіч. 6. Скоро станемо дорослими. 7. Пливіть до берега. 8. Заховалися ми за де-

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

ревами. 9. Там напнemo намети. 10. Ідемо знайомою дорогою. 11. Дивлюсь я на небо. 12. Загадай бажання. 13. Не варто так відставати. 14. Люблю шум діброви. 15. Зшиймо тоншими нитками. 16. Вибрati треба щось своє. 17. Хтось приїде рейсовим автобусом. 18. Кличте всіх подивитися. 19. Усе менi цікаво. 20. Ляклivих не братимемо. 21. Сховаюся мiж дерев. 22. Так пiзнають себе i свою землю (З інтернету).

- Складiть iз других букв перших слiв вiписаних речень продовження рядка поезiї Л. Костенко: «Терплю i мовчки...»

5. Прочитайте назви поезiї Л. Костенко та виконайте завдання.

«Двори стоять у хуртовинi айстр...»
«Люблю чернiгiвську дорогу...»
«Гроза проходила десь поруч...»
«Буває, часом слiпну вiд краси...»
«Iду в полях. Нiкого i нiде...»
«Вечiрне сонце, дякую за день...»
«Готичнi смереки над банями букiв...»
«Чоловiче мiй, запрягай коня...»
«Заворожи менi, волхве...»
«Життя — як вокзал...»
«Пишiть листи i надсилайte вчасно...»

A. Випишiть назви вiршiв, якi є означенo-особовими реченнями.

B. Помiркуйте, чи залежить поетичний стиль вiд видiв речень за складом граматичної основи (усно). Аргументуйте свою думку.

6. Прочитайте текст i виконайте завдання.

Я не люблю сидiти у вiльний час у дома. У вихiднi я намагаюся хоч трохи помандрувати. Звичайно, менi ще не дозволяють їздити кудисьдалеко без дорослих. Але до бабусi в село електричкою я їжджу вже й сам. Усе потрiбне в дорогу я готую ще звечора. I ось настає субота. Я встаю о п'ятiй ранку. Зазвичай я їду першою електричкою. I вже о восьмiй годинi я пiдхожду до бабусиного обiйстя. За снiданком ми з нею погомонимо (люблю це бабусине слово!), обговоримо новини, хоча ми й спiлкуємося мало не щодня телефоном. Мине година-двi, i я зустрiнуся з друзями. Ми домовимося з ними пiти наступного дня ще вдосвiта по грибi в лiс чи порибалити на рiчку. Там, ясна рiч, не обiйтесь без пригод. А поки що я допомагаю бабусi поратися по господарству. Я щасливий, що я навчився щось путнe робити (З інтернету).

A. Перебудуйте двоскладнi речення на односкладнi означенo-особовi, опустивши займенники я i мi (усно).

B. Помiркуйте, уповiльнився чи пришивdився темп читання тексту пiслia перебудови речень на односкладнi означенo-особовi.

7.

Прочитайте різні розповіді про подорожі та виконайте завдання.

1. Морськими шляхами. Як саме можна яхтою (а раптом у вас така буде?) пройти від Києва до Марокко? До Польщі? До Британії? Виберіть один маршрут.

- Запишіть назви річок, морів, проток, океанів, якими ви подорожуватимете. Поясніть вживання великої літери й інші орфограми в цих власних назвах. Передайте враження від плавання.

2. Карпатськими стежками. Горгани. Там каміння рухливе. І стежки теж рухливі. А отже, можете легко втратити дорогу. Але торік туристські маршрути Горганами промаркували. Це зробили прекрасні люди з ГО «Карпатські стежки». Тягне в гори? Сміливо їдьте в Горгани. Тепер там навіть без GPS-навігатора не заблукаете.

3. Гірськими річками. Наберіться гуцульського адреналіну. Подолайте пороги Чорного Черемошу: Дземброню, Дідів Лікоть, Білу Кобилу, Гучок, Гук. А потім підніміться на вершину. Рафтинг на Черемоші й сходження на гору Піп Іван — це круто, прекрасно! (З інтернету).

Рафтинг — швидкісне плавання гірською річкою через пороги на надувному човні, плоті або на байдарці.

- Розкажіть про свою уявну (віртуальну) мандрівку за одним із цих зразків (*письмово*). Використовуйте в розповіді означенено-особові речення.
- Розповідаючи, надавайте перевагу теперішньому часу. Вживайте слова *бачу, чую, відчуваю* (або *бачиш, чуєш, відчуваєш*), які властиві означенено-особовим реченням.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.
Кóлесо, вантажíвка, причíп, приýтель, корóмисло, руслó.
- Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
довжиною три кілометра
вулиці пересікаються
під відкритим небом
проїзний білет
приїхали на поїзді

ПРАВИЛЬНО
завдовжки три кілометри
вулиці перетинаються
просто неба
проїзний квиток
приїхали поїздом (потягом)

Які типові SMS-повідомлення, що містять означенено-особові речення, ви отримували чи надсилали? Запишіть свої SMS-повідомлення за поданим зразком (*сім–вісім речень*) і підкресліть у них головний член речення.

Запізнююся. Їду в метро. Скоро буду. Стою в заторі. Зачекайте, будь ласка. Зустріч переношу на завтра. Зустрічайте. Не можу говорити. Зателефоную пізніше.

§ 19. НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- A.** Прочитайте речення. Визначте, у якій колонці речення двоскладні, а в якій — односкладні. Обґрунтуйте свою думку.

Українці завжди будували власний дім із любов'ю.

Хазяїн для хати вибирав щасливе місце.

Власний дім завжди будували з любов'ю.

Для хати вибирали щасливе місце.

- B.** Чи можна визначити особу, що виконує дію, у реченнях правої колонки?

Неозначеного-особової речення — це односкладні речення з головним членом у формі **при-
судка**, який означає дію, що виконує або виконувала невизначена особа: *У нашому районі
будують лише котеджі.*

Способи вираження головного члена неозначеного-особового речення:

- 1) дієслово у формі 3-ї особи множини: *У нас пихатих не люблять.*
- 2) дієслово минулого часу у формі множини: *Мені написали листа.*

ЗАУВАЖТЕ!

У неозначеного-особових реченнях основна увага зосереджена на факті, події, а не на виконавцеві дії.

Наприклад: *У селі розпочинають працювати рано.*

- 1.** Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Чиєсь дитя приходить. Беруть його на руки. А потім довго-довго на призьбі ще сидять (*Л. Костенко*). 2. Поступово ставали млявіші, в'яли, як рослини в спеку (*Є. Гуцало*). 3. Бо мене хоч били, добре били, а багато дечому навчили (*Т. Шевченко*). 4. Вже закінчили жати жито (*Є. Маланюк*). 5. Над лиманом білять синім, білять білим над лиманом (*М. Вінграновський*). 6. Той монастир недавно збудували (*Л. Костенко*). 7. Одробились у полі, справили обжинки (*Марко Вовчок*). 8. Скільки цвіту з мене обтрусили... Скільки яблук з мене продали!.. (*Л. Костенко*).

- A.** Підкресліть головний член у неозначеного-особових реченнях.

- B.** Надпишіть спосіб вираження головного члена (час, особу й число дієслова).

- 2.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Щоб у хаті жилося добре, для неї вибирали щасливе місце. Оселю не будували на колишній дорозі, у заплаві або руслі пересохлої річки, а також там, де вже раз стояла хата, особливо спалені близнаками. Не будували на роздоріжжі, на межі, на току, на могилі й на тому місці, де росла бузина, вільха, осика, верба, де колись стався якийсь злочин.

Облюбовували місце для майбутньої хати потай від чужого ока вже після заходу сонця. На самперед визначали чотири кути, робили на їхньому місці заглиблення. У кожне з них насыпали по пригорщі жита. Спочатку — де мала бути покуть, потім — де піч, а далі — де припічок і постіль. Рано-вранці, ще до сходу сонця, обстежували ті купки зерна. Так робили три ночі підряд. Якщо

купки не пошкоджені, то на цьому місці можна ставити хату. А потім, заготовивши все потрібне для будівництва, кликали людей на закладчини.

По українських селах ще й сьогодні не забувають давньої доброї традиції — будувати житлоб, клуню чи комору гуртом, толокою.

Просяль на толоку й друзів, і сусідів, і родичів. Часто сходиться майже все село, бо тут же ледь не кожний один брат, чи сват, чи кум.

Починають рано. Робота йде швидко й весело. За день «виливають» стіни хати: між дошки кладуть солому, заливають її розколоченою глиною і добре втоптують.

Толока — справжнє свято спілкування, людської приязні та щирості. Пісні, жарти, приказкі так і сиплються, особливо за вечерею, якою господар пригощає всіх за совісну працю (*За М. Дмитренком*).

Толока — 1. Одноразова праця гуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку скликають сусідів, родичів, товаришів (без оплати, а за частування); 2. Люди, скликані для такої роботи; 3. перен. Про скучення людей, які щось роблять.

- Випишіть усі прості неозначено-особові речення.
- Підкресліть головний член неозначено-особових речень. Надпишіть спосіб вираження головного члена речення.

3.

Прочитайте вірш і виконайте завдання.

ТОЛОКА

Тіло Толоці виліпили із глини,
яку накопали у давньому глинищі за селом,
а потім привезли вантажівкою
(ходок десять, мабуть, зробили).
Замісили глину
посеред вулиці,
щоб усі люди бачили
та й сходилися ліпити Толоку.
Волосся Толоці заплели із соломи,
із русявої торішньої соломи.
На очі Толоці блакиті із річки
хлопчаки навозили
бочкою на співучих колесах.
На засмаглу шию Толоці
повісили веселе намисто із коней
з дітлахами на їхніх спинах.
А коли виліпили Толоку,
то вона сама
поставила столи під вишнями,
застелила скатертями вишиваними
і наставляла на них
щедре частування.

B. Голобородько

- Випишіть неозначено-особові речення, зокрема ті, що є частиною складного речення.
- Підкресліть головні члени односкладних речень. Укажіть у дужках особу, число та спосіб дієслів, якими вони виражені.

4.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Ви не помічали, що робити щось разом не лише швидше, а й веселіше? Коли кожний знає, чим саме він зможе допомогти, і допомагає.

Унікальну тортрент-толоку започаткували на сайті «Гуртом» (hurtom.com). Тут вирішили ознайомити українців із найкращими зразками світового кіно. А для цього разом обговорюють новинки з усього світу, знаходять справді вартісні кінострічки, перекладають їх українською мовою, створюють релізи, обробляють відео, беруть участь в озвученні фільмів, фінансують проекти тощо. Усього в толоці взяли участь 750 000 небайдужих. Так перекладено й озвучено майже 150 фільмів (*З інтернету*).

A. Визначте односкладні неозначенено-особові речення та запишіть їх.

B. Перебудуйте їх на двоскладні (*усно*).

5.

Прочитайте повір'я. Складіть із ними текст, використавши неозначенено-особові речення (*усно*).

- Коли закладали фундамент хати, то клали на покуття гроші, щоб були в хаті завжди.
- Після закінчення будівництва хати обов'язково роблять вінок (або букет) із квітів і ставлять на дах.
- Якщо людина заходить у новозбудовану хату вперше, то вона обов'язково має щось принести; кладуть на стіл хліб, гроші (хоч копійку), аби в цій хаті були гроші й до грошей усе.
- Не можна залишати хату на ніч не метену, бо вночі по хаті ходять янголи.
- Не можна виносити сміття з хати, коли зайшло сонце (бо кусатимуть собаки, хата згорить, настануть злидні).
- Не можна, зайшовши в хату, стояти, якщо в хаті дівчина, а треба сісти, щоб старости сідали.
- Не обмітай кругом себе, бо не вийдеш заміж (не оженишся).
- Не треба замітати хату від столу до порогу, а треба — від порогу до столу, бо не заходитимуть старости.
- Не треба вимітати з-під ніг, бо танцювати не вмітимеш (*Нар. тв.*).

До речі...

За уявленнями давніх українців, про благополуччя родини дбав і домовик. Це хатнє божество мешкало переважно на горищі (на лежаку) і мало вигляд дідка, зарослого густою шерстю. Домовик опікувався родинним вогнищем. Тому, коли сім'я переїхала в нову хату, господиня топила востаннє піч у старій хаті, вигрібала весь жар у чистий горщик і промовляла: «Ласкато просимо, дідусю, до нового житла». І в новій хаті висипала цей жар у піч.

6.

Прочитайте речення. Перебудуйте кожне складне речення на два простих, одне з яких має бути неозначенено-особовим. Запишіть одне перебудоване речення.

1. «Лісова спіраль», закручений у мушлю дванадцятіповерховий житловий будинок у Німеччині, має зелений дах із травою, кущами й деревами, звідси споруда й дістала свою назву.

2. Кубічні будинки в місті Роттердамі (Нідерланди) — це ціла вулиця квадратних з усіх боків будівель, повернених на 45°

і поставлених одним із кутів на звичайні одноповерхівки; сам куб — триповерховий: унизу — вітальня з вікнами на асфальт, на другому рівні — спальні й ванни, а на третьому поверсі — невелика піраміdalна кімната, яку можна пристосувати під солярій, дитячу, мініобсерваторію або зимовий сад.

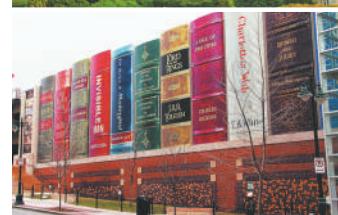
3. А от «Будинок, що танцює» у Сопоті (Польща) — це споруда, перероблена на незвичайний, містичний музей: кімната з імітацією землетрусу магнітудою 6 балів, кімната для медитацій, віртуальні американські гірки, усюди стільці звисають зі стелі.

4. «Хабітат 67» — житловий комплекс у Монреалі, що складається із хаотично розміщених 346-ти не подібних один до одного кубиків; так архітектору вдалося створити комплекс з окремих, незалежних ділянок із своїми палісадниками та двориками й водночас оптимально використати простір, щоб на невеликій площі розмістилося якомога більше людей.

5. Публічна бібліотека в Канзас-Сіті (США) має назву «Книжкова поліця», вона стала візитною карткою ділового кварталу, її фасад має вигляд книжкової полиці, де розташовані томи Шекспіра, Дікенса, Толкієна й Лоцзи (З інтернету).

7.

Розгляньте фото незвичайних будинків. У якому з них ви хотіли б жити? Опишіть кількома реченнями цей будинок, використовуючи неозначено-особові речення.

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Поблизу, загадка, навколо, поверх (*іменник*), поверх (*прийменник*).

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
у повній мірі
шириною два кілометра
не дивлячись на перешкоди
уталити жажду
уїхати на море

ПРАВИЛЬНО
повною мірою
завширшки два кілометри
неважаючи на (попри) перешкоди
утамувати спрагу
поїхати до моря

НОВЕ В ПРАВОПИСІ

Правопис іншомовних слів

У межах одного тексту чи книжки треба послідовно вживати один із варіантів транслітерації: або з **т** (*ортограма, катедра, Тома*) або з **Ф** (*орфограма, кафедра, Фома*). Часто вживані слова, що мають орфографічні варіанти, подано на с. 72.

апотеоза й апофеоз
аритметика й арифметика
Атанасій і Афанасій
Атена й Афіна
Атос і Афон
Вартоломей і Варфоломей
Гетсиманія і Гефсиманія
Голгота і Голгофа
Голіат і Голіаф
Демостен і Демосфен

Доротей і Дорофей
Ітіопія і Ефіопія
ітіопський і ефіопський
марафон і марафон
Методій і Мефодій
мітичний і міфічний
Саваот і Саваоф
ортограма й орфограма
ортографія і орфографія
ортопедія і орфоепія

патос і пафос
Партенон і Парфенон
Пітагор і Піфагор
Тадей і Фадей
Текля і Фекля
Теміда і Феміда
Теодосія і Феодосія
Теофан і Феофан
Тимотей і Тимофій
Тома і Фома

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Розроблення концепції «розумний будинок» розпочали ще в минулому столітті. Нині такі будинки мають жителі США та Західної Європи. Поки що це новинка, але завтра вона стане буденінством. Принцип «розумного будинку» простий: усе стає кращим із комп’ютером усередині. Людина може щось забути або «проморгати»: мікроконтролер ніколи не помиляється. У «будинку майбутнього» всі системи життезабезпечення об’єднали в єдиний комплекс управління будівлі. На думку фахівців, ось найскромніший список усіх систем у будинку, якими має управляти комп’ютер:

- центральне опалення;
- водопостачання;
- вентиляція та кондиціонування;
- пожежна сигналізація та система контролю протікань;
- механізація будівлі (ліфти, двері, ворота та шлагбауми);
- освітлення;
- система контролю доступу в приміщення;
- зв’язок (телефонний та комп’ютерний, а також супутникове й кабельне телебачення).

Причому ці системи контролює не тільки комп’ютер, що розташований у самому будинку. Це можна робити й віддалено — за допомогою ноутбука або мобільного телефона господаря «електронного палацу». Як усе це працює? Дуже просто. У підвалі вашого майбутнього будинку заховали комп’ютерний сервер, на який надходять відомості з датчиків усіх систем. Кожну трубу, кабель і дріт, підведений до будинку, з’єднали із цим сервером. Також приєднали багатофункціональні датчики, розташовані в усіх кімнатах. Сервер «запам’ятав», які умови господар дому вважає для себе найбільш комфортними, і підтримує їх, щомітре реагуючи на зміни навколоишнього середовища, — збільшує та зменшує температуру й вологість повітря. «Розумний будинок» не довіряє людині з ключем — у нього й замкової щілини немає. Досить узятися за ручку дверей, щоб комп’ютер «зчитав» відбитки пальців, «упізнав» господаря та впустив його. Один із «розумних будинків» — величезний особняк засновника компанії «Майкрософт» Білла Гейтса. Пізнаючи гостя, який заходить у кімнату, будинок негайно вмикає улюблену музику цієї людини (З інтернету).

- A.** Визначте стиль і тип мовлення (усно).
- B.** Знайдіть і випишіть неозначенено-особові речення, підкресліть головний член і надпишіть особу, число та час дієслова, яким він виражений.
- B.** Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Тільки не кажіть леснічна площацка й замочна скважина!» (автор О. Авраменко). З’ясувавши, як звучать ці суржикові словосполучення в літературній мові, складіть із ними по одному неозначенено-особовому реченню та запишіть їх.

Тільки не кажіть леснічна площацка й замочна скважина!

§ 20. УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

A. Прочитайте речення. Чи згодні ви з тим, що головний член цих односкладних речень указує на всіх загалом і кожного зокрема?

1. Не кидай слова на вітер. 2. Друга за гроші не купиш. 3. Не позичай у сусіда розуму. 4. По горобцях із гармат не стріляють.

Б. З'ясуйте спосіб вираження головного члена речення.

Узагальнено-особові речення – це односкладні речення з головним членом у формі **при- судка**, який **указує на дію**, **котра сприймається узагальнено та властива будь-якій особі**: *Держи кишеню та уста замкненими*.

Способи вираження головного члена узагальнено-особового речення

дієслово у формі 2-ї особи однини	<i>Хоч вовком <u>вий!</u> (Нар. тв.).</i>
дієслово у формі 1-ї або 3-ї особи мно- жини	<i><u>Поживемо</u> – <u>побачимо</u>. Лежачого не <u>б'ютъ</u></i> (Нар. тв.).

ЗАУВАЖТЕ!

Основне призначення узагальнено-особових речень — образне вираження узагальнених суджень, тому особливого поширення вони набули в прислів'ях і приказках. Узагальнено-особові речення найчастіше вживаємо в розмовному та художньому стилях, вони надають мовленню афористичного характеру.

1.

Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Старого горобця на половину не зловиши. 2. Два коти в одному мішку не помиряться. 3. Заблукав між трьох дубів. 4. Усяка порада добра тільки до часу. 5. Задер носа — і кочергою не дістанеш. 6. Держи язик за зубами. 7. Лови рибу не на сковороді, а у воді. 8. З пісні слова не викинеш. 9. До чужого рота не приставиш ворота. 10. Дурний язик — голові не приятель. 11. Із чорної кішки білої не зробиш. 12. Людям язиків не зав'яжеш (*Нар. тв.*).

A. Визначте граматичні основи (*усно*).

Б. Назвіть узагальнено-особові речення.

2.

Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Батьків не/вибирають. 2. Ночвами моря не/перепливеш (*Нар. тв.*). 3. Постішайте творити добро! (*О. Довженко*). 4. Правда не/правду перетягне (*Нар. тв.*). 5. Зелене море зроблять із Дніпра (*Л. Костенко*). 6. По радіо повідомляють про не/льотну погоду. 7. Дарованому коневі в зуби не/дивляться. 8. Семеро одного не/ждуть. 9. Свого щастя і колесом не/об'їдеш (*Нар. тв.*). 10. Стою, мов скеля, не/порушний (*П. Тичина*). 11. З полови хліба не/спечеш (*Нар. тв.*). 12. Любим дивитись на зорі, на їх не/осяжну сім'ю (*П. Воронько*). 13. Журбою поля не/виореш (*Нар. тв.*).

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

14. Люблю чернігівську дорогу — весною, влітку, восени (*Л. Костенко*). 15. За одного битого двох не/битих дають (*Нар. тв.*).

- A.** Визначте граматичні основи (усно).
- B.** Випишіть односкладні узагальнено-особові речення, знімаючи риску.
- C.** Поясніть написання **не** з різними частинами мови.

3.

Запишіть афоризми. Підкресліть головний член речення, укажіть особу й час дієслова, яким він виражений.

Бери вершину — і матимеш середину.
 Більше думай і тоді вирішуй.
 Визначай смак не по шкаralупі, а по ядру.
 З видимого пізнавай невидиме.
 Не за обличчя суди, а за серце.
 На новий путівець шукай нові ноги.
 Не називай солодким те, що породжує гіркоту.
 Звірившись на море, перестаєш належати сам собі.
 Збери всередині себе свої думки й у собі самому шукай справжніх благ.
 Копай усередині себе криницю для тої води, яка зросить і твою оселю, і сусідську (*Г. Сковорода*).

Г. Єгорова.

Григорій Сковорода

4.

Перепишіть відомі рядки поезій, розкриваючи дужки. Доведіть, що утворені речення — узагальнено-особові.

1. (Любити) Україну, як сонце, (любити), як вітер, і трави, і води...
 В годину щасливу і в радості мить, (любити) у годину негоди.
 (Любити) Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну,
 Красу її, вічно живу і нову, і мову її солов'їну (*В. Сосюра*).
2. (Боротися) — (побороти), вам бог помагає.
 І чужому (научатися), ѹ свого (не цуратися).
 Хоча лежачого ѹ не (бити), то і полежать (не давати) ледачому (*Т. Шевченко*).

5.

Установіть відповідність між частинами народних висловів. Поясніть зміст утворених прислів'їв.

1	Їсть за вола,	A	з боргами вставатимеш.
2	Лежачи на боці,	Б	не сунься у воду.
3	Щоб спрагу згасити,	В	щастя шукає.
4	Не спитавши броду,	Г	треба водиці попити.
5	До роботи не силуйте,	Д	а робить за комара.
6	Довго спатимеш —	Е	та ѹ у спину рогачем.
7	Бережи честь змолоду,	Є	а до їди таки бийте.
8	Нагодують калачем —	Ж	а здоров'я під старість.

До речі...

Прислів'я та приказки — це поради, якими людина має керуватися в повсякденному житті. Вони не тільки констатують якийсь факт, а рекомендують чи застерігають, схвалюють або засуджують — словом, повчають, бо за ними стоїть авторитет поколінь нашого народу, чия невичерпна талановитість, високе естетичне чуття та гострий розум і досі продовжують примножувати й збагачувати духовну спадщину, що зберігається віками.

Книжка малюнків «Прислів'я українські» художниці-ілюстраторки Анастасії Стефурак «підірвала» інтернет і стала бестселером. Вона побачила світ у «Видавництві Старого Лева». В інтерв'ю дівчина розповіла про те, чому зацікавилася саме прислів'ями: «Переглядаючи вінтажні фото, натрапила на зображення чоловіка, який їхав на пенні-фартингу — велосипеді, де одне колесо більше за інше. У голові виринуло: “Яке їхало, таке й здібало”. Зрозуміла, що добре було б зробити книжку з прислів'ями. Адже це унікальна річ, що ідентифікує нашу націю, культуру й традиції. Хотіла, щоб те, що робитиму, було універсальним і зрозумілим як для молоді, так і для старшого покоління. Прислів'я можна цікаво подати, тут є гра слів для буквального зображення. Кожне з них — цікава коротка історія, повністю відтворена в малюнку».

Пенні-фартинг — один із ранніх типів велосипедів, що характеризується дуже величним переднім і маленьким заднім колесом, набув поширення в 1880-х роках. Назва походить від зовнішнього вигляду британських монет — пенні й фартинга, оскільки одна з них (пенні) набагато більша за іншу (фартинг).

6. Прочитайте вислови та виконайте завдання.

1. Семero одного не ждуть.
2. Говори до гори, а гора горою.
3. Зробив діло — гуляй сміло.
4. Вище себе не підскочиш.
5. Від своєї тіні не втечеш.
6. Усякому овочу свій час (*Nap. тв.*).

A. Випишіть узагальнено-особові речення.

- B. Словесно «намалюйте» ілюстрацію до одного з вписаних висловів.
B. Намалюйте ілюстрацію до висловів (за бажанням).

7. Прочитайте оповідання та виконайте завдання.

СІМ ГОСПОДИНЬ

У нас у хаті небагато дівчаток. Тільки Оксана, та Юля, та Марина, та Христя, та Катря, та Оля, та Ліна. Порахуйте, скільки їх.

Мама каже:

— Оксано, замети хату!

— Добре, — озвивається Оксана, та тільки мама за двері — кричить менший Христі. А та — на Юльку перекладає, щоб вона цю роботу виконала. А Юля і не думає працювати, пригадує, як місяць тому підмітала. На Катрусю меншу киває. Та й Катруся не поспішає мамі допомагати. Про семирічну Олю згадала, мовляв, якщо та ніколи за віник не береться, то їй, старшій, і зовсім не-може працювати. Оля на старших сестер дивиться, та й собі від віника відвертається, на п'ятирічну Ліну поглядає: «То їй що, що маленька. Нехай привчається, а то виросте за сестриними спинами та не буде знати, як мамі допомагати!» А Ліна не стала відмовлятися, віник узяла та як почала підмітати! Кушпелу таку збила, що й у хаті нічого не видно. Зайшла мама. Схопилася за серце:

— Лишенько мос, лишенько! Правду кажуть люди: де сім господинь, там хата не метена! (*За І. Сенченком*).

A. Доведіть, що прислів'я, використане в останньому реченні оповідання, не є узагальнено-особовим реченням.

B. Змоделюйте за зразком оповідання життєву ситуацію, яку можна описати одним із прислів'їв (усно).

1. Сім раз відмір, а раз відріж.
2. Пильний свого носа, а не чужого проса.
3. Воду решетом не носять.
4. Коней на переправі не міняють (*Nap. тв.*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Приказкій, кішка, горошина, видання, чарівний.

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
в її склад увійшли	до її складу ввійшли
в ці дні	цими днями
зрікатися від ідеалів	зрікатися ідеалів
від часу до часу	час від часу
для будь-кого зрозуміло	будь-кому зрозуміло

Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Хочеш добре виглядати, не треба нервувати. 2. У гості збирайся, а вдома пообідати не забудь. 3. Надію та терпінням усього досягнеш. 4. Хліб і на ноги поставить, і з ніг звалить. 5. Не почавши, думай, а почавши, роби. 6. Думай звечора, а починай зранку. 7. Питай не старого, а бувалого. 8. Багатий скаче, а бідний плаче. 9. Наполегливістю гори здолаєш. 10. Не лічи овець у череді, а лічи в загороді. 11. Язик до Києва доведе. 12. На чужім мотузку в колодязь не опускайся. 13. Роботу пригортаї, а лінь проганяй. 14. Від своєї тіні не втечеш. 15. Кожна птиця свою пісню співає (*Nar. тв.*).

A. Випишіть односкладні узагальнено-особові речення.

B. Підкресліть у них головний член і надпишіть особу й число дієслова, яким він виражений.

C. Перегляньте в інтернеті експрес-урок ««Встречают по одёжке» — як сказати українською?» (автор О. Авраменко) і запам'ятайте наші прислів'я-відповідники. Доведіть, що вони є односкладними узагальнено-особовими реченнями.

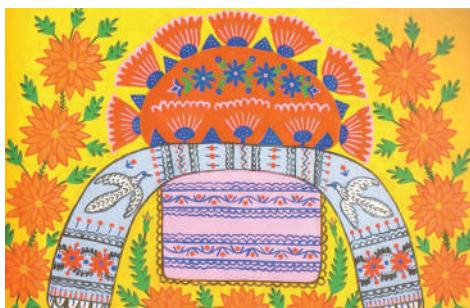
«Встречают по одёжке» — як сказати українською?

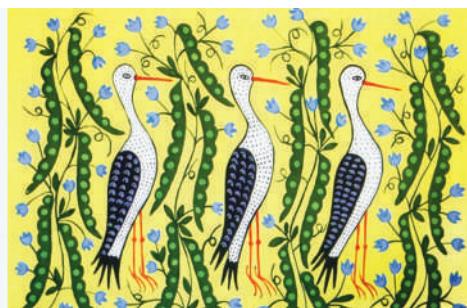
До речі...

До стійких сполучок слів належать форми вітання та прощання. Вони давно усталися в українській мові, і їх не варто модернізувати без потреби. Досить часто ми чуємо неправильні форми вітання та прощання в розмові, по радіо й телебаченню: «Добрий ранок!; Доброго дня, шановна редакція! (тут ще й ігнорування клічного відмінка — редакції); Доброго вечора, шановні телеглядачі!; Доброї (спокійної, навіть гарної) ночі, дорогі діти!»

В українській літературній мові усталися такі форми: **Доброго ранку! Добрий день! Добриден! Добрий вечір! Добревечір! На добранич! Добранич!** (О. Пономарів).

М. Примаченко. Українська діжка
в кожну хату забіга

М. Примаченко. Три буслики
в горосі живуть у нас і досі...

§ 21. УСНИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

- 1.** Прочитайте текст. Визначте тип мовлення (розповідь, роздум, опис). Аргументуйте відповідь.

Хати на вулиці стояли чепурні, бо господарі прибрали оселі до свят. Хтось поставив перед домом ялинку, хтось почепив під дахом Діда Мороза, який ніби намагався непоміченим дістатися комина, щоб через нього прошмигнути до дитячої кімнати, а хтось розвішав миготливі гірлянди.

Одна лише хатинка на краю вулиці (за нею вже починалися луки, а за луками — ліс) стояла неприбрана, смутна. Навколо неї були стосами складені дрібва. Видно, газ сюди не підводили. Тому дрібва використовували не лише для того, щоб опалювати взимку хату, а й щоб утримувати те тепло. На дрібвах, підігнувши під себе пухнасті лапки, спали два котики. На прив'язі сидів кудлатий песик (*За Н. Гербіш*).

- 2.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Прокидається я щосуботи від сонця та золота, що, здається, тече крізь вікно з позолочених хрестів на Андріївській церкві. Я дивлюся на них та уявляю, куди б лягала їхня тінь, коли сонце тільки-но зійшло. А сягала вона аж на дальні, укриті молоденькою зеленню приподільські кручі. Кручі ті найраніше зустрічають весну. Потім тінь дедалі коротшла, доки не зникла поміж старовинними будинками на узвозі — тихій вуличці, вимощеній бруківкою. Я подумав тоді: «Тіні коротшають так само непомітно, як і людське життя».

Я іду узвозом до Подолу, моого улюбленого, брудненського, але найдемократичнішого району в цілому місті, з його Житнім базаром, старенькими церковцями, вологим вітром із Дніпра. На узвозі мало перехожих. Субота. Тільки в сквері біля Андріївської церкви сидять на лавочках пенсіонери з онучатами. Нині на узвозі тихо. Однак тільки-но я проминаю останній низовий будинок нашої вулиці, від спокою, що огортає мене там, нагорі, не залишається і сліду: співають на крутих звивах колії трамваї, коротко й різко сигналять машини, скриплять гальма, підтюпцем біжать від автобусної зупинки до базару сільські жінки з кошниками та клунками за плечима.

...Я пішов на кручі. Поміж густими кущами дерези на схилах уже закуталася лагідна просиня. А низовою вулицею ще текла річка жовтого пилу, і в ньому снували маленькі люди. Сонце вже торкнулося обрію. Воно було кругле, густо-червоне й таке вроочисте, що говорити з ним личило б хіба що давньогрецькою мовою. Але я не знав давньогрецької і йшов поміж кручами, тихо шепочучи: «*Awe sol, awe sol!*¹» Скоро я вже не побачу тебе із цих круч. Але ж ти однакове всюди! (*За Гр. Тютюнником*).

Андріївська церква.

м. Київ

¹ «Слава сонцю, слава сонцю!» (Латин.)

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

- A.** Визначте, у якому стилі написано текст.
- B.** Які мовні особливості властиві цьому стилю? Проілюструйте свою думку прикладами з тексту.

3. Доберіть до об'єктів місцевості слова й словосполучення, за допомогою яких їх можна описати. Запишіть у зошит, орієнтуючись на подане нижче зображення центральних вулиць Чернігова.

Будівля —
Хідник (тротуар) —
Проїзджа частина —

Сквер (парк) —
Транспорт —
Розміри вулиці (площі) —

м. Чернігів. Фото

До речі...

Сквер відрізняється від парку передусім розміром.

Парк — великий сад або гай для прогулянок з алеями, квітниками, а також звичайно з обладнанням для відпочинку та розваг. А **сквер** — невеличкий громадський сад у населеному пункті.

4. Напишіть твір-опис на одну з тем. (Опишіть вулицю або іншу місцевість у художньому стилі, попередньо склавши план опису.) За потреби скористайтеся пам'яткою.

Теми для творів

1. Вулиця моого дитинства.
2. Вулиця, на якій розташована моя школа.
3. Це місце я пам'ятатиму завжди.

Пам'ятка

Як писати твір-опис у художньому стилі

1. Виберіть місцевість, яку ви будете описувати.
2. Доберіть матеріал:
 - а) історія цієї місцевості;
 - б) місце розташування;
 - в) розміри;
 - г) рослинність;
 - ґ) пора року, частина доби;
 - д) ваші враження.
3. Визначте послідовність викладу думок.
4. Складіть план опису.

§ 22. БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

ПОВТОРЕНИЯ

- Які форми має дієслово? Яка з них може бути будь-яким членом речення?

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте дієслова й поміркуйте, за якою ознакою їх згруповано у дві колонки.

відчиняєш
успізнають
розкрилася
турбуймося
вибачу

хочеться
мріється
розвидняється
відчинено
триматися

Б. Чи будь-яка дія пов'язана з певним виконавцем?

В. Випишіть форми дієслова в три колонки: у першу — інфінітиви, у другу — безособові дієслова, у третю — безособові дієслівні форми на **-но**, **-то**.

Дзвенить, кортить, відновити, з'єднати, чатувати, ваблять, сміється, смеркає, триває, перебігати, граючись, мріється, співаймо, інвестовано, витягне, цінується.

Безособовими називаємо односкладні речення з головним членом у формі присудка, який означає дію, процес або стан, що мисляться незалежно від особи-діяча. Підмета в таких реченнях немає і не може бути. Наприклад: *До булави треба й голови* (Нар. тв.). *Де нема святої волі, не буде там добра ніколи* (Т. Шевченко). *Правди не сховати* (Нар. тв.).

Способи вираження головного члена в безособових реченнях

безособове дієслово	Уже <u>розвидняється</u> . <u>Кортить</u> ще полежати. <u>Бракує</u> слів.
особове дієслово в значенні безособового	<u>Пахне</u> ранковою свіжістю. <u>Потягло</u> холодом.
безособові форми дієслів на -но , -то	<u>Будильник</u> <u>вимкнено</u> . <u>Зібрано</u> напільник. <u>Розбито</u> чашку.
прислівник (з дієсловом-зв'язкою або без нього)	<u>Буде</u> <u>сонячно</u> сьогодні. <u>Нудно</u> без музики. <u>Мені</u> <u>стає</u> прикро.
присудкові слова треба , можна , слід , гріх , сором , жалі тощо в поєднанні з інфінітивом	<u>Можна</u> <u>нікуди</u> <u>не поспішати</u> . <u>Шкода</u> <u>вітрачати</u> час на дрібниці.
неозначена форма дієслова (інфінітив) без будь-яких допоміжних слів	<u>Як</u> <u>бути</u> ? <u>Триматися</u> до кінця. Ще б трохи <u>поніжитися</u> під ковдрою.
заперечне слово нема (немає), а також не було , не буде (з додатками в родовому відмінку)	<u>Не було</u> бажання рухатися. Для сміливих <u>немає</u> перешкод.

ЗАУВАЖТЕ!

Безособове речення повідомляє про явища природи, світу, фізичний і психічний стан людини, бажання, можливість або неможливість дії, відсутність чого- або кого-небудь.

1.

Складіть і запишіть із дієсловами *пахне, віє, шумить, темніє* по два речення:
1) двоскладне; 2) односкладне безособове (за зразком).

Зразок. Пахне конвалія чудово (двоскл.). *Ще здалеку пахне бузком* (односкл., безос.).

2.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Руйнівні сили природи, ворожбитество, хвороба – усе, що загрожувало життю людини, що не залежало від її волі, колись уявлялось їй діями таємничих надприродних сил, які, за давніми віруваннями, нібито керували змінами в природі, впливали й на стан людини.

Ці невідомі сили іноді називали словами-займенниками *щось* або *воно*. Це були формальні підмети у двоскладних реченнях на зразок: *Щось (що воно) там стукає* (*ходить, шарудить, грюкає, бахкає, гиркає, скрипить, лазить*; *зашарудило, зашуміло, засвистіло, загуркотіло, затріщало, запищало*).

Згодом більшість таких речень стали вживати без підмета. А особові дієслова в них набули безособового значення: *У боці закололо. Защеміло коло серця. Болотом засмоктало. У колінах закрутило. Захурделило. Замело дороги. Села залило. Молоде – то як косою скосило* (Марко Вовчок). *Мов жаром посипало по шкірі* (І. Карпенко-Карий). *Яким це вас вітром занесло?* (М. Кропивницький). *Щоб тебе піднесло й кинуло! Щоб його підняло та гетнуло! Щоб тебе з корінням вирвало! Бодай йому добра не було!* (Пор. також напівжартівливі на зразок *Щоб тобі крутило в носі!* А щоб їх вихором винесло!)

Тематично подібними є речення з безособовими дієсловами: *Світає. Розвидняється. Темніє рано. Смеркалося. Хочеться спати. Мріється солодко тощо* (За В. Жайворонком).

A. Доведіть, що текст належить до наукового стилю.

B. Придумайте заголовок і стисло перекажіть текст.

C. Випишіть по п'ять безособових речень, у яких присудки: а) виражаютъ стан природи або довкілля, б) передають психічний чи фізичний стан людини.

3.

Перепишіть речення, у яких **немає** пишемо разом, а потім ті, у яких **не має** пишемо двома словами. Які з них є безособовими?

1. У них не/має єдиної стратегії. 2. Він не/має права забороняти. 3. Запитанням не/має кінця. 4. Інструктор не/має наміру вас перевіряти. 5. Нарешті конкурентів поруч не/має! 6. А втім, не/має ніде краще, як на своїй землі. 7. Ризикує він постійно, але не/має страху ні перед чим. 8. Единому йому тут не/має місця. 9. Шкідники ненаситні, не/має меж їхнім апетитам. 10. Ніхто сторонній сюди не/має заходити. 11. У його відданості вона не/має сумніву (О. Травнєвий).

• Підкресліть першу букву в кожному безособовому реченні. З них прочитаєте слово, пропущене в прислів'ї: «У лиху годину ... людину».

4.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Небо затягнули хмари. Темрява огорнула ліс. Вітер розкуйовдив крони дерев. Сильний порив віtru пригнув молодняк на узлісся мало не до землі. Бліскавка черкнула по небу поки що десь далеко. Аж раптом блиснула зовсім поряд. Грім струсонув землю. Гуркіт злякав коней. Дощ нещадно шмагав вершників. На душі в них була тривога. Вони хотіли сховатися та десь у безпеці пересидіти грозу (З інтернету).

- A.** Замініть двоскладні речення синонімічними безособовими. Поясніть, як змінилося сприйняття висловлюваної думки.
- Б.** Які зміни відбулися у формі присудків? На який член речення перетворилися підмети?

До речі...

Безособові речення не можна переробити на двоскладні без зміни змісту.

Я хочу — усвідомлене бажання.	Мені хочеться — неусвідомлений внутрішній потяг до чогось.
-------------------------------	--

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Сніг уже не йшов, але за ніч його багатенько намело. На небі зірок не видно, хмарно. І якби не сніг, то було б темно. Іще дужче потепліло. А в повітрі тихо-тихо. Прислухаєшся, щоб спіймати хоча б найменший звук. Тиша. Ні звуку немає. Десь далеченько закукурікав півень. За ним ще один...

Слухаю півнів — і на серці стає якось радісно.

Скільки старовинних страшних казок і переказів пов'язано з півнем! Колись у людей майже не було світла й вони не знали, як скоротити ті довгії безкраї ночі. Їм уявлялося, що з мороку з'являються страшні потвори та владно чинять над людиною всякі каверзи, лихі й недобри. Чи вдома, чи в дорозі, чи в полі, чи в лісі — скрізь було їм однаково страшно в темряві нічній. І лише півень урятував їх від тих страхів.

Як не радіти передвісникові ранку, світла й сонця! (За К. Білокур).

- A.** Поміркуйте, наскільки настрій людини пов'язаний зі станом природи. Від чого він ще залежить?
- Б.** У якому стилі написаний текст? Доберіть до нього заголовок.
- В.** Випишіть усі прості безособові речення.
- Г.** Випишіть складне речення за схемою: [означено-особове] — [безособове].

ЗАУВАЖТЕ!

Безособове речення є частиною складного речення, а в його межах поєднується і з односкладним, і з двоскладним реченнями.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Знімаю з плеча барабан, опускаю ланцюг у вузьку щілину між двома блоками.

Скргіт. Летять іскри. Вагон сповільнює хід. Дах різко нахиляється. Я зіслизаю з нього...

І лечу в порожнечу.

Розкидаю руки, намагаючись спіймати вітер, але немає точки опори — вітер не тримає мене. Замржує очі й чекаю зустрічі із землею... Удар!.. Приходжу до тями на дні глибокої шахти. Я в

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

снігу. Боляче колінам і ступням, дзвенить у голові. Намагаюся вилізти нагору, до місяця. Борюся зі снігом. Борюкаюся в цілковитій темряві. Усвідомлюю, що не вибираюся нагору — навпаки, осідаю дедалі глибше. Примушую себе заспокоїтися. Товща снігу нерівномірна: у ній є сипучі пласти. Отже, треба вибиратися по злежаному снігу, як по сходах...

У цей момент мої пальці натрапляють на щільну, як бетон, і таку ж холодну перепону. Що це? Це дерево. У місті я б здерлася на нього завиграшки, а тут доводиться мало не зубами ці пальці розминати, кожному м'язеняті щосили примовляти: «Тримай!» Знаходжу опертя для ніг. Підтягаюся... (За М. та С. Дяченками).

- A.** Чому, на вашу думку, автори присвятили цей текст Руслані Лижичко? Що допомагає їй долати перешкоди?
- B.** Визначте односкладні речення, укажіть серед них означено-особові (усно).
- C.** Випишіть безособові речення, зокрема ті, у яких безособове є частиною складного речення.

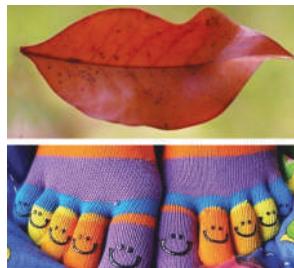
7.

За поданим початком тексту розкажіть про свій настрій, скориставшись матеріалом таблиці й порадами психолога (усно). Використайте безособові речення.

Як це дивно виходить — ще хвилину тому все було чудово, хотілося співати, танцювати й веселитися, як раптом раз — і все погано. І начебто не винен ніхто, ніхто настрою не псуває, нічого тобі не бракує... А на душі сумно й похмуро. Чому так буває? Від чого залежить настрій?

Пів склянки — це склянка напівповна, а не напівпорожня.

Багато залежить від погляду на світ.

Першим сказати: «Добрий день!»

Турбуватися про тих, хто поряд.

Подарувати усмішку.

Бачити в усьому позитивне, радіти приємним сюрпризам.

Прýкрай випадок (щось розбилося, забруднилося).

Розчарування: не зателефонував.

Погана оцінка.

Не встиг на тролейбус. Не було квитків.

Не перейматися через дрібниці.

ПОРАДИ ПСИХОЛОГА

Якщо зранку думати про хороше, то байдуже, з якої ноги вставати. Можна зранку всміхнутися собі в дзеркалі та прихопити цю усмішку, коли виходиш із дому. І дарувати її людям. Можна послухати улюблену музику. Треба звертати увагу й на дрібниці. Варто зробити якийсь маленький подарунок собі чи приємний сюрприз комусь із близьких. Потрібно дбати про тих, хто поряд, досягати порозуміння з близькими людьми. Не відкладати на завтра того, що маєш зробити сьогодні. Жити із чистою совістю. Треба навчитися співчувати. Знайти для людей добре слово. Почути від когось комплімент. Необхідно почуватися людиною серед людей. Не варто сприймати зміну настрою як трагедію. Сум — лише одна барва з палітри емоцій. І все-таки... Від чого виростають крила? (С. Гнатюк).

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Серéдина, подúшка, подушкý, порядкóвий, пóдруга, тíстечко.

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
йому везе	йому щастить (таланить)
треба закалитися	треба загартовуватися
я з друзями плануємо	ми з друзями плануємо
здоровий образ життя	здоровий спосіб життя
чekати біля години	чekати близько години

B. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Змерзнути й замерзнути — те саме?» (автор О. Авраменко). Серед наведених прикладів знайдіть і випишіть безособове речення.

Змерзнути й замерзнути — те саме?

НОВЕ В ПРАВОПІСІ

Літера *u* на початку слова

I пишемо на початку:

- а) вигуку (частки) *ич*, дієслова *йкати* (вимовляти *u* замість *i*) і похідного від нього іменника *йкання*;
- б) деяких назв тюркського походження: *ийбéн, ip, Ич-обá, Kím Чен Ин.*

Увага! Паралельне написання з *i* та *u* мають слова: *ірій* і *ірпій*, *ірод* і *ірод*.

Літери *g* і *r* в іншомовних словах

Звук [g] і близькі до нього звуки, які позначаємо на письмі буквою *g*, звичайно передаємо буквою *g*: *Гольфстрим, Гренландія, Люксембург, фольксваген, Чикаго*.

У прізвищах та іменах людей можна передавати звук [g] двома способами:

- шляхом адаптації до звукового ладу української мови — буквою *г*: *Вергілій, Гарсія, Гель, Георг, Гете, Грета, Гуллівер* та ін.;
- шляхом імітації іншомовного [g] — буквою *r*: *Вергілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грета, Гуллівер* та ін.

Перепишіть текст і виконайте завдання.

Виходжу на вулицю. Одразу відчуваю свіжість. Як замело двір! Але сьогодні не так холодно. Піти покататися на санчатах? Та мені заборонили виходити на вулицю... Але ж як кортить! Нишком пробираюся в комірчину й дістаю санчата. Лечу з гірки! Тихіше ідеш — далі будеш? На гірці щоразу забиваю це прислів'я... (З інтернету).

A. Підкресліть головні й другорядні члени речення.

B. Визначте види односкладних речень і запишіть їх у дужках після кожного речення.

§ 23. НАЗИВНІ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

A. Прочитайте речення. Визначте в кожному з них граматичну основу. З'ясуйте спосіб вираження головного члена.

Літо. Сонце. Спека. Жар. Прометей.

Довгий яр, весь білою черемховою залитий (*М. Рильський*).

Бляшаний звук води, веселих крапель кроки (*Л. Костенко*).

B. Визначте, якими другорядними членами поширино називні речення.

Називні речення – це односкладні речення з головним членом у формі підмета, у яких стверджується існування предмета чи явища: *Весна. I сонце. I зело* (В. Стус).

Головний член називного речення виражається іменником у формі називного відмінка: *Зимовий вечір. Тиша. Ми* (П. Тичина).

При головному члені називного речення можуть бути означення: *Високе полум'я*.

Якщо ж у реченні є обставина чи додаток, то воно не односкладне. За змістом обставина ї додаток пов'язані з присудком, який у такому реченні пропущений, але його легко встановити зі змісту речення: *У місті спека. – У місті стоять спека*.

Називні речення найчастіше використовують у художніх описах, повідомляючи про час, місце чи послідовну зміну картин. Вони стисло й точно передають думку.

*Високий ранок. Камінь ненагрітий.
Сочистий кущ і поруч синя тінь.
Вузьке від спеки річкове корито.
Уламки скель. Акварелева рінь* (Є. Маланюк).

Про дію в називному реченні не йдеться, тому присудка в ньому бути не може: *Вогні. Блискавка. Гроза*.

ЗАУВАЖТЕ!

Називні речення не бувають питальними й спонукальними. Вони можуть бути частиною складного речення: *Весна, і смерть, і світле воскресіння* (Л. Костенко). Їх часто вживають у заголовках. Поміркуйте, чому цей вид односкладного речення використовують у назвах текстів: «Червона рута», «Весняний вечір», «Пожежа».

- Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Чи треба ставити крапку після заголовка?» (автор О. Авраменко) і дайте відповідь на це запитання. Який із наведених прикладів (на екрані) є називним реченням?

Чи треба ставити крапку після заголовка?

1. Поширте односкладні речення другорядними членами. Запишіть у зошитах утворені речення.

1. Вогонь.
2. Символ.
3. Світло.
4. Творення.
5. Очищення.
6. Багаття.
7. Життя.
8. Відродження.
9. Фенікс.

2. Запишіть пари речень. Зіставте їх. Підкресліть граматичні основи. Дослідіть, які речення — односкладні, а які — двоскладні. Чи впливає на це порядок слів у реченнях? Визначте, коли слова вжиті в переносному значенні.

1. Священий вогонь. Вогонь священий.
2. Олімпійський вогонь. Вогонь олімпійський.
3. Небесний вогонь. Вогонь небесний.
4. Яскраве полум'я. Полум'я яскраве.
5. Магічне полум'я. Полум'я магічне.
6. Полум'яне життя. Життя полум'яне.

ЗАУВАЖЕ!

На визначення типу речення — двоскладне чи односкладне називне — впливає порядок слів. Так, прикметник, що стоїть перед іменником, — означення, а прикметник, що стоїть після іменника, — іменна частина складеного присудка. Отже, речення Небесний вогонь — поширене, односкладне, називне (вогонь — головний член, небесний — означення), а речення Вогонь небесний — двоскладне, непоширене (вогонь — підмет, а небесний — іменна частина складеного присудка).

3. Запишіть вірш і виконайте завдання.

СВІЧА

Вітер. Злива. Безсоння.
Гасне літо зелене.
Падають на підвіконня
Жовті долоні клена.
Серце щемить від болю.
Вміті безсонням очі.
Я — а поряд зі мною —
Чорна безодня ночі.
Запалю свічу з віком віч-на-віч.
Запалю свічу, щоб здолати ніч.
Запалю свічу у тривожний час.
Помолюсь вогню, щоб вогонь не згас.

I. Шинкарук

A. Підкресліть граматичні основи.

B. Визначте, які з речень — двоскладні, а які — односкладні. Надпишіть види односкладних речень.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Що ж таке полум'я? Атоми вуглецю в процесі його горіння збільшуються. При цьому вони починають випромінювати енергію, однією із форм якої є видиме світло. Так тепло й виробляє світло, тобто це продукт процесу розжарювання. Колір полум'я може бути різним і залежить від того, який матеріал спалюють та як. Колір також може змінюватися всередині навіть одного язика полум'я, що обумовлено нерівномірністю його температури. Більш спекотне полум'я світиться синім кольором, а відносно холодне — помаранчевим і жовтим.

На Землі форму й напрямок поширення полум'я визначає гравітація. Усі розігріті гази в полум'ї набагато гарячіші (і менш щільні), ніж повітря, що їх оточує. Тому вони рухаються вгору, у ділянку з більш низьким тиском. Якби вогонь горів у космосі (наприклад, на борту космічної станції), то він поширювався б на всі боки й мав би форму сфери (3 *енциклопедії*).

- A.** Складіть і запишіть план тексту, використавши лише називні речення.
- B.** Перекажіть текст за складеним планом.

5.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

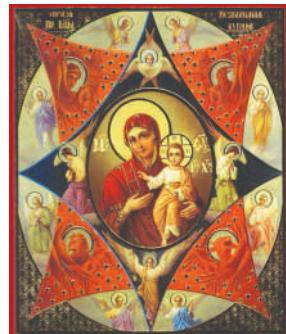
Червоний півень... Так здавна в народі називають пожежу. Є навіть фразеологізм «пустити червоного півня», тобто підпалити що-небудь. Найменша необережність — і вогонь може привести до пожежі. Наслідки страшні. Зранку — золоте поле, а ввечері — чорна пустка... Кинутий недокурок, розведене багаття, несправність техніки — із цього починаються пожежі. Елементарна уважність — і ліс, і поле збережено! Не будьте байдужими до природи! (З *інтернету*).

- A.** Доберіть до тексту заголовок (називне речення) і запишіть його.
- B.** Перепишіть текст. Підкресліть головний член лише називних речень, зокрема й тих, що є частинами складного речення.

6.

Розгляньте ілюстрації. Пригадайте легенду про незвичайну рослину, котра могла спалахувати на сонці. Запишіть текст із пам'яті, використавши називні речення.

7.

Прочитайте казку. Перекажіть її, використовуючи односкладні речення. Запишіть текст коротко, вживаючи лише називні речення.

ДАНИЛКО І ЖАР-ПТИЦЯ

В одному селі жила жінка, у якої був син Данилко. Мати дуже його любила: такий розумний, добрий, уважний. Данилко ходив на риболовлю, полювання, допомагав по господарству. Був мамі опорою та помічником. Хлопець зростав, мужнів на очах. Односельчани раділи: захисник для села, у якому жили лише старі та малі!

Усе було добре: люди збиралися на свята, співали, жартували. Але раптом у село прийшла біда: Жар-птиця почала пожирати людські посіви пшениці й жита. Люди були у відчай, голод був не за горами.

Що ж робити? Селяни зібралися на збори: плачуть, радяться, а придумати нічого не можуть. Наперед вийшов вродливий і дужий юнак.

— Та це ж Данилко, наш богатир! — загукали люди.

Хлопець звівся, зняв капелюх, поклонився мешканцям і промовив:

— Ідіть додому спокійно, а я вам допоможу!

Уночі Данилко взяв клітку й пішов у поле. Поставив клітку біля пшениці, а сам заховався. Раптом поле засяяло золотим сяйвом, аж очам стало боляче.

— Та це ж Жар-птиця!

Тільки вона почала клювати зерно, а Данилко потягнув за мотузок — і клітка закрилася.

— Попалася, голубко! — закричав юнак.

Жар-птиця благала відпустити її, а за це вона людям дасть золота й ніколи не буде робити їм шкоди. Пожалів Данилко пташину й відпустив її. А люди розбагатіли, раділи, вихваляли свого рятівника (*Nap. тв.*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Кóлесо, вогнýнýй, легкýй, новýй, разом.

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
рідкий вид рослин	рідкісний вид рослин
попередити пожежу	запобігти пожежі
користуватися авторитетом	мати авторитет
носити назву	мати назву, називатися
крайні міри	надзвичайні заходи

B. Запам'ятайте народні вислови.

- Вогонь — добрий слуга, але поганий хазяїн.
- Від вогню біжу, а у воду скачу.
- Вогонь — удар, а водиця — цариця.
- Гаси вогонь, поки не розгорівся.
- Криком вогню не погасиш.

Випишіть речення в такій послідовності: двоскладні; односкладні називні; односкладні означене-особові; односкладні неозначенено-особові; односкладні безособові.

1. Відмикаю світанок скрипковим ключем. 2. Чорна ніч інкрустована ніжністю. 3. У майбутнього слух абсолютний. 4. Затінок, сутінок, день золотий. 5. Червоний гребінь горизонту... 6. Затули свої очі долонями сліз. 7. Наді мною свинцеві вóди. 8. Степи, степи, стерня та роси. 9. Вже немає ні хвилі, ні хмар... 10. Мені холодно тут. 11. Яка важка у вічності хода! 12. Йдемо крізь ніч, крізь бурю у степу. 13. На шії пришелцям вдягли запахущі вінки. 14. Уже нема квітучої долини. 15. Яким вогнем спокутувати мушу хронічну українську доброту?! 16. А мені ж, може, просто хочеться щастя, тутого й солодкого, як шоколад. 17. На щастя чужинцям дали амулети в дорогу (*Із тв. Л. Костенко*).

§ 24. ПОВНІ Й НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

A. Речення якої колонки є неповними? Аргументуйте свою думку.

За вікном шумить дощ.

На фестивалі дівчата красуються у вишиванках.

За вікном дощ.

На фестивалі дівчата у вишиванках.

B. У якому стилі, на вашу думку, частіше вживаємо неповні речення — розмовно-побутовому чи науковому?

Повне речення містить усі необхідні для розуміння його змісту члени речення: *Джерельце під вербою виблискує водою* (Т. Коломієць).

Неповне речення — це речення, у якому пропущено один або кілька необхідних членів речення, але їх можна встановити з тексту або із ситуації спілкування: *Над містом розмовляють голуби. Про що, не знаю. Про цікаві речі. Про той собор. Про людство. Про війну. Про білий світ, про небо з далиною* (Л. Костенко). *Навколо — маки* (О. Травнєвий).

Неповними можуть бути як двоскладні, так і односкладні речення.

Найчастіше неповні речення вживаємо в розмовно-побутовому та художньому стилях.

Якщо на місці пропущеного члена речення в усному мовленні робимо паузу, то на письмі ставимо тире. Наприклад: *А довкола — млисто-бузкова далець* (Олесь Гонchar).

ЗАУВАЖТЕ!

Двоскладним неповним є речення: *У Києві весна*. Про пропущений присудок (*є, стала*) свідчить наявність у реченні обставини, яка саме від нього (присудка) залежить.

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Я сказав: не любиш ти! Стала. Глянула. Промовила (*П. Тичина*). 2. Тумани линуть вгору, вгору, а хмари — вниз (*П. Тичина*). 3. Повернувся, хоч тебе й не кликала. А слідом весна моя заблукана (*О. Теліга*). 4. Але для мене — у святім союзі душа і тіло, щастя з гострим болем (*О. Теліга*). 5. За вікнами день холоне. У вікнах — перші вогні... (*О. Теліга*). 6. І десь там юрми, натовпи, там люди! Там зорі в небі чисті, як ромен (*Л. Костенко*). 7. Таке було гарнесеньке хлоп'ятко. Цікаве. А ласкаве, як телятко (*Л. Костенко*). 8. І обнявся сміх з журбою, ненависть — з любов'ю... (*В. Симоненко*).

A. З'ясуйте, який член речення пропущено в неповних реченнях.

B. Обґрунтуйте вживання тире (усно).

ЗАУВАЖТЕ!

З-поміж речень *Маки — польові квіти* й *Маки — у полі* неповним є друге. Чому? Бо в ньому пропущено присудок (*є, ростуть*), про що свідчить наявність обставини місця (*у полі*), яка може залежати тільки від присудка. А в першому реченні пропущено не присудок, а лише дієслово-зв'язку *є*, тому його вважаємо повним.

- Поміркуйте, яке з поданих речень повне: *Телефон — у кишени. Телефон — засіб зв'язку*.

2. Прочитайте діалог (між дівчиною та хлопцем Явтухом) з народної пісні й виконайте завдання (усно).

— Да куди їдеш, Явтуше,
Да куди їдеш, мій друже?
— Не скажу!
— Да коли ж твоя та добрая ласка, то й скажеш.
— На базар.
— Підвези ж мене, Явтуше,
Підвези ж мене, мій друже.
— Не хочу!
— Да коли ж твоя та добрая ласка, то й скажеш.
— Сідай, та скраєчку.
— Ой, що везеш, Явтуше,
Ой, що везеш, мій друже?
— Не скажу!
— Да коли ж твоя та добрая ласка, то й скажеш.
— Груші.
— Ой, дай мені, Явтуше,
Ой, дай мені, мій друже!
— Не дам!
— Да коли ж твоя та добрая ласка, то й даси.
— Візьми, та гниленьку.
— Обніму ж тебе, Явтуше,
Обніму ж тебе, мій друже.
— Не хочу!
— Да коли ж твоя та добрая ласка, то й скажеш.
— Обніми, та не задуши!
— Поцілую тебе, Явтуше,
Поцілую тебе, мій друже.
— Не хочу!
— Да коли ж твоя та добрая ласка, то й скажеш (*Нар. тв.*).

- A.** Назвіть неповні речення.
B. Поясніть, чому саме в діалозі вжито неповні речення.

ЗАУВАЖТЕ!

Неповним реченням дуже часто є друга частина складного речення: *Брехня стойть на одній нозі, а правда — [стойть] на двох [ногах]* (Нар. тв.). У таких випадках слова пропускають, щоб уникнути повтору.

3. Перепишіть прислів'я та виконайте завдання.

1. Пташка радіє весні, а дитя матері. 2. Сонце зігриває повітря, а друг душу. 3. Не вчи орла літати, а рибу плавати. 4. Красна пташка своїм пір'ям, а людина своїм знанням. 5. День хвалять увечері, вечір уранці. 6. Не ясла до коней ходять, а коні до ясел. 7. Нового щастя шукай, а старого не полишай. 8. Не місце красить людину, а людина місце (*Нар. тв.*).

- A.** Доведіть, що ці речення — складні, підкресливши члени речення та відновивши (усно) пропущені слова.
B. Поставте тире, де потрібно.

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

4.

Прочитайте речення. Укажіть неповну частину складного речення, визначте пропущені слова (*усно*).

1. Щороку на 12 днів Венеція перетворюється на гіантську сцену з декораціями для одного з найбільш грандіозних карнавалів у світі, кругом нестримна фантазія, невпинна музика, безсонні ночі, парад прикрашених човнів, вишукані костюми й маски, маски, маски. 2. Карнавалу в Rio чекають усі, адже там — божевільний коктейль із квітів, музики, костюмів і танців, а ще — це парад шкіл самби, де кожна вибирає тему, оформлення рухомий майданчик, костюми, ставить танці. 3. Весняний фестиваль у Китаї — одне з найбільших свят планети. Розпочинається наприкінці січня та триває 40 днів, у ці дні в небо запускають тисячі феєрверків, проходять масштабні карнавали. 4. Кожний житель китайського міста Харбіна протягом місяця, починаючи з 5 січня, насолоджується красою льодової та снігової скульптури. Приходить, щоб помилуватися, зазвичай пізнього вечора, адже підсвічені лазерами й ліхтарями будівлі, пам'ятники, тварини, люди та міфічні істоти надзвичайно красиві (М. Шевчук).

Карнавал — 1. Первісно в Італії — свято наприкінці зими з народним гулянням і маскарадом. 2. Народне гуляння, маскарад (нерідко просто неба), що супроводжується іграми й танцями.

5.

Прочитайте текст, а потім відредактуйте його. Використовуйте односкладні та неповні двоскладні речення, аби уникнути небажаних повторів. Запишіть відредактовані речення.

Фестиваль «Країна мрій» — міжнародний фестиваль етнічної музики. Фестиваль «Країна мрій» проходить у Києві з 2004 року. Час проведення фестивалю «Країна мрій» збігається з народним святом Івана Купала. Сам фестиваль має вигляд народного гуляння-ярмарку. Триває фестиваль від 2-х до 5-ти днів і, окрім виступів на основній сцені, фестиваль — це ще і ярмарок виробів народного мистецтва, книжковий ярмарок, майстер-класи народних ремесел. На майстер-класах народних ремесел вам майстри покажуть, як виробляються ті чи інші витвори людської фантазії, ви відвідаєте виставку народного малярства, ви побачите дитячу галавину, ви спробуєте страви етнічної кухні (3 інтернету).

6.

Розгляньте фото. Складіть невеликий текст, описуючи майстер-клас із плетіння вінків або виготовлення горщика (*на вибір*). Використовуйте в тексті неповні й односкладні речення.

7.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Родзинкою фестивалю «Республіка» у Кам'янці-Подільському є те, що його проводять на території історичної фортеці п'ятнадцятого століття. У цій атмосфері ви зможете насолоджуватися

сучасним вуличним мистецтвом: музикою, малюнком (графіті), поезією, танцем, відео. Фестиваль дебютував у 2011 році й досі залишається чи не єдиним некомерційним фестивалем в Україні. Усі зароблені на фестивалі гроші витрачено на мистецькі акції.

Фестиваль «ROK BULAVA» відбувся в Переяславі-Хмельницькому на Київщині. На березі Дніпра ви зможете не лише насолоджуватися музикою, а й милуватися неймовірною природою. Для меломанів виступлять понад 50 гуртів. Тут будуть не лише виконавці з усіх куточків України, а й іноземні рокмузиканти.

Фестиваль «Бандерштат» щороку організовують у Луцьку. На ньому не лише відпочивають, а й думають про те, як розбудувати Україну. У рамках заходу проведуть Форум молодіжних патріотичних організацій та ініціатив. Гостей «Бандерштату» чекає насычена програма: інтелектуальні гутірки-дискусії, колоритна та драйвова музика, літературна сцена, низка спортивно-розважальних заходів, дитяче містечко, нічні кіноперегляди, майстер-класи, презентації, виставки, ярмарок, екскурсії.

Фестиваль «Трипільські зорі» відбувся в Черкасах. Цей проект не комерційний, фестиваль спрямований на збір коштів для учасників АТО. Тож ви не лише зможете насолодитися відпочинком у стилі етно, а й зробити благородну справу (За О. Пасічник).

- A.** Об'єднавшись у пари, складіть діалог про те, який із фестивалів (і чому саме його) вам хотілося б відвідати. Використайте неповні речення.
- B.** Запишіть діалог.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A.** Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Урочистий, графіті, несемб, партéр, мерéжа.

- B.** Установіть відповідність між частинами прислів'їв.

1	Пташка красна своїм пір'ям,	A	а словоєй завершує.
2	Ластівка день починає,	B	а людина — своїми знаннями.
3	Хороша мати сім'ю на ноги поставить,	B	а в друге вилізе.
4	В одне вухо влізе,	G	а погана — родину споганить.

- B.** Перегляньте в інтернеті експрес-урок «З повагою ... Софія Ротару» (кома чи тире?) (автор О. Авраменко) і поясніть, який знак і чому треба ставити в наведеній етикетній формулі.

«З повагою ... Софія Ротару» (кома чи тире?)

Перепишіть діалог і виконайте завдання.

- От і принесли нам лебеді на крилах життя.
- Життя?
- Еге ж: і весну, і життя... Тепер сонце своїми ключами відімкне землю.
- Діду, а які в сонця ключі?
- Золоті, внучку, золоті.
- Діду, а сонце не може їх загубити, як наша мама?
- Що, що, надзигльований? (За М. Стельмахом).

- A.** Запишіть у кінці кожного речення (у дужках) його вид — повне чи неповне.
- B.** Запишіть назwę твору, з якого взято цей діалог.
- B.** Складіть і запишіть неповні речення з пропущеним присудком (два-три) (за зразком).

Зразок. За селом — ліс.

§ 25. ПІСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

ПОВТОРЕННЯ

- A.** Пригадайте ю назвіть стилі мовлення.
- B.** Який із стилів мовлення (див. довідку) має такі ознаки?
- 1) Сфера використання — мистецтво слова.
 - 2) Функція — вираження почуттів мовців.
 - 3) Форма — монолог.
 - 4) Мовні особливості — образність, багатозначність, метафоричність, вияв індивідуальності автора.

Довідка: стилі мовлення: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, розмовний, художній.

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У жодній енциклопедії світу не знайти вам цієї Зачіплянки. А вона є, існує в реальності. Без звички навіть трохи дивно звучить: Зачіплянка. Хтось колись тут за щось зачепився. І так пішло. У давні часи було, кажуть, на цьому місці велике село, де робили списи запорожцям. І коли мандрували козаки на Січ, то завERTали сюди, щоб запастися списами.

З одного краю селища річка блищить, з іншого — облуплений собор біліє, старовинний, козацький. Медом акацій пахнуть зачіплянські вулички: Весела, Клинчик, Циганівка. Уночі при місяці більше, ніж удень, вражає тебе оце розкошнє зачіплянське бароко з кетяжистих акацій і виноградного буйнолистя. Усе змінилося, розрослося, переплелося, і в усьому, у єдності всього — гармонія. І самий сенс буття чи не в тому, щоб пити красу цих ночей, жити в мудрій злагоді з природою, знати насолоду праці й поезію людських взаємин.

Міцно спить під запахом акацій Зачіплянка. Грони їхні звисають аж до відчинених вікон своїм рясним сріблястим суцвіттям. Не видно ні веранд, ні парканів — усе повите нічними фантазіями акацій, химер'ям тіней. Тиша, сон і цвіт. Щось є чаклунське в таємничості нічного цвітіння, у місячному мареві й тиші цих світлих акацієвих ночей. Усе в спочинку, тільки дихають повно легені неба та височить над селищем собор, чатує зачіплянські сни ѹ сновидіння (За Олесем Гончаром).

- A.** Визначте тему ю головну думку тексту.
- B.** До якого стилю належить текст?
- C.** Чи можна юого назвати описом? Аргументуйте відповідь.
- D.** Поясніть походження назви села.
- E.** Які ознаки місцевості ви знайшли в описі?

2. Прочитайте опис місцевості та виконайте завдання.

Ми проїхали підземкою аж до Олдергейта, а там пройшли трохи пішки й опинилися на місці подій, про які чули вранці. Це був тісний *майданчик*, що *марно силкувався приховати свою мізерність*. Власне, не майданчик, а малесенький обгорожений клаптик землі, оточений із чотирьох боків бруднуватими двоповерховими цегляними будинками, де *трохи бур'яну й кілька прив'ялих лаврових кущів провадили тяжку боротьбу з димним, отруйним повітрям*. Три позолочені кулі й вивіска з написом «Джейбез Вілсон», що висіла на одному з наріжних будинків, указували на місце, де наш рудочубий клієнт вів своє діло (За А. Конаном Дойлом).

- Знайдіть приклади персоніфікації у виділених частинах речень і прочитайте їх.
- Яку роль персоніфікація та епітет відіграють у художньому стилі?
- Доберіть епітети до поданих слів, утворіть персоніфікацію (за зразком).

Зразок. Хатинка — *Скромна*, але *привітна* хатинка *сумно поглядала* на *гонористі* кам'яні будинки, що стояли на парному боці вулиці.

Школа, кіоск, міст, дуб, верба.

3. Прочитайте теми для письмового твору-опису. Виберіть одну з них. Напишіть твір-опис місцевості в художньому стилі.

Теми для творів

- Мое рідне місто (село).
- Улюблене місце моого міста (села).
- Місто (село) моєї бабусі.
- Місто (село), у якому я мрію жити.

Будова твору-опису місцевості

I. Вступ.

II. Основна частина.

1. Походження назви й історія заснування села чи міста.

2. Опис місцевості:

- особливості; • житлові будинки; • рослинність; • пам'ятки культури;
- місця відпочинку; • пора року, частина доби.

3. Відчуття після розлуки.

III. Висновок (особисті враження).

4. Розгляньте ілюстрацію. Які почуття вона у вас викликала? Опишіть її в художньому стилі.

§ 26. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Пригадайте, що ви знаєте про однорідні члени речення. Прочитайте текст, виконайте завдання до нього.

Старезний, густий, предковічний ліс на Волині. Посеред лісу простора галява з пла��уючою березою і великим пра старим дубом. Скраю галява переходить у куп'я та очерети, а в одному місці в яро-зелену драговину — то береги лісового озера, що утворилося з лісового струмка. Струмок той вибігає з гущавини лісу, упадає в озеро, потім, на другому боці озера, знову витікає і губиться в хащах. Саме озеро — тиховоде, укрите ряскою та лататтям, але із чистим плесом посередині. Місцина вся дика, таємнича, але не понура, — повна ніжної, задумливої поліської краси. Провесна (За Лесею Українкою).

- Знайдіть і назвіть однорідні члени речення.
- Яких слів вони стосуються та на які питання відповідають?

Однорідними називаємо рівноправні члени речення, що відповідають на одне й те саме питання, стосуються одного члена речення та відіграють однакову синтаксичну роль.

Однорідні члени речення можуть поєднуватися **сполучником** (сполучники + інтонація), **безсполучниковим** (інтонація) і **змішаним зв'язком**. Залежно від типу зв'язку між однорідними членами речення ставимо або не ставимо розділові знаки.

Правило	Приклад
Кому ставимо між однорідними членами речення, якщо вони поєднані безсполучниковим зв'язком: [О, О, О] .	<i>В осінньому лісі <u>красуються</u> золоті <u>берези</u>, помаранчеві <u>клени</u>, малинові <u>осики</u>.</i>
Кому ставимо між однорідними членами речення, якщо вони поєднані протиставним сполучником а, але, та (=але), зате, проте, однак : [О, а О] .	<i>Налетіла <u>не зграя</u>, а ціла <u>хмара</u> граків.</i>
Кому ставимо між однорідними членами речення, якщо вони поєднані повторюваними сполучниками: [і О, і О]; [ні О, ні О]; [то О, то О]; [чи О, чи О]; [чи то О, чи то О]; [не то О, не то О]; [або О, або О] .	<i>Низькі хмари <u>сіялися</u> то дощем, то мокрим лапатим <u>снігом</u>.</i>
Зверніть увагу! Якщо частина однорідних членів поєднана безсполучниковим зв'язком, а частина за допомогою сполучників, то кому ставимо між усіма однорідними членами (у тому числі й перед першим сполучником): [О, О, і О, і О] .	<i><u>Шумить</u>, і <u>шепче</u>, і <u>тривожить</u> зрадливий <u>дощ</u> із-за кутка.</i>
Кому ставимо між однорідними членами речення, уведеними парами.	<i>Природа для людини — <u>джерело</u> <u>мудрості</u> і <u>краси</u>, гармонії і <u>спокою</u>.</i>

Правило	Приклад
Зверніть увагу! Якщо однорідні члени поєднані парними сполучниками не тільки ... , а й ... ; не тільки ... , але й ... ; як ... , так і ... ; хоч ... , але; не стільки ... , скільки ... ; не стільки ... , як ... ; не так ... , як ... , то кому ставимо перед другим компонентом: [як О, так О].	Не так кущі, як гілки дерев ускладнювали пересування лісом.
Крапку з комою ставимо іноді між поширеними однорідними членами речення, особливо якщо в їхньому складі є розділові знаки: [О; О] .	Розжарене, червоне сонце низько спустилося; багряним світлом <u>зрало</u> на деревах (Леся Українка).
Тире ставимо між однорідними членами речення з безсполучниковим протиставним зв'язком (на місці ніби пропущеного сполучника а): [О – О] .	To <u>не хмара</u> – <u>туман</u> білий хмарою <u>спустився</u> .

Однорідні члени речення вимовляють із перелічувальною або протиставною інтонацією.

Не вважають однорідними членами речення:

- повторювані слова: *Іде Котигорошко тим лісом, іде та й іде* (Нар. тв.).
- стійкі сполучки типу *ні те ні се, ні риба ні м'ясо, і холод і голод, ні туди ні сюди, і так і сяк, ні вдень ні вночі, і сміх і гріх, ні світ ні зоря* та ін.
- дві однакові форми дієслова, одна з яких позначає дію, а друга — її мету: *сиду відпочину* (з якою метою *сиду?*), *піду почитаю* (з якою метою *піду?*).

1. Прочитайте виразно вірш і виконайте завдання. Зверніть увагу на розділові знаки.

Ліс густий, дрімучий, темний,
Споконвічний ліс росте,
Не проб'ється навіть сонце
Крізь гілля його густе.

Велетенські граби, вільхи,
Сосни, явори, дуби
Раз в століття полягають
Після віку боротьби.

Де родились, там вмирають,
Обертаються у тлінь,
На могилах виростає
Ряд наступних поколінь.

По лісах шумлять потоки,
Смарагдові від трави,
Розпливаючись то в багна,
То в озера, то в стави.

Олександр Олесь

- A.** Назвіть однорідні члени речення та визначте їхню синтаксичну роль.
B. Яких слів вони стосуються?
C. Якими частинами мови виражені?

2. Перепишіть речення, розставивши розділові знаки.

- Ліс зустрів мене як друга горлиць теплим воркуванням пізнім дзвоном солов'їним ніжним голосом зозулі вогким одудів гуканням... (*M. Рильський*). 2. Дорога то спускалась униз то знову піднімалась угору (*P. Куліш*). 3. Ніч була темна але тиха (*I. Нечуй-Левицький*). 4. Природа довго боролася шуміла протестувала й не хотіла скоритися (*M. Коцюбинський*). 5. У садах пахне медом терпкістю густою (*O. Ющенко*). 6. До чудової пісні Музиканта прислухалися пташки і дерева і квіти (*За В. Сухомлинським*). 7. Не вітер буря над землею в замети клала білий сніг (*L. Первомайський*).

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

3.

Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Зацвіли усі діброви і долини і луги (*M. Стельмах*). 2. Радіють молодій обнові б..рези клени явори (*Л. Дмитерко*). 3. І барвінком і рутою і рястом квітчає в..са землю мов дівчину в з..леному гаї (*Т. Шевченко*). 4. Дуби ш..рокочолі й тр..мтячі осики гостроверхі ялини та т..ндітні б..різки пр..вітно зустрічали людей (*А. Чала*).

A. Перепишіть речення, уставте пропущені літери й розставте розділові знаки.

B. З'ясуйте, яку синтаксичну роль відіграють однорідні члени речення; підкресліть їх.

C. Накресліть схеми з однорідними членами речення, як це зроблено в правилах (с. 94–95). Назвіть тип зв'язку між однорідними членами речення (усно).

ЗАУВАЖТЕ!

Кому не ставимо між компонентами усталених сполучок типу ***і так і сяк, і вдень і вночі, ні туди ні сюди, ні сяк ні так, ні вдень ні вночі, ні риба ні м'ясо.***

4.

Перепишіть текст, дібравши з довідки потрібні однорідні члени речення. Доберіть до тексту заголовок і запишіть його.

Ліс стояв, неначе молода під вінцем, у дорогому білому уборі, якого не вигадає жодна людська думка. І все те диво ... наскрізь, ... , сипало іскрами, діамантами, ... то різким, то ... світом. Ні одна картина природи влітку не може прирівнятися до тієї пишної картини зими: то був ..., ..., фантастичний сон заснулої землі (*I. Нечуй-Левицький*).

Довідка: світилося, матовим, переливалося, мрійний, блищаю, тихий.

5.

Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Цей ліс живий. У нього добре очі.
Шумлять вітри у нього в голові.
Старезні пні, кошлаті поторочі,
літопис тиші пишуть у траві.
Дубовий Нестор дивиться крізь пальці
на білі вальси радісних беріз.
І сонний гриб в смарагдовій куфайці
дощу напився і за день підріс.

Багряне сонце сутінню лісною
у просвіт хмар показує кіно,
і десь на пні під сивою сосною
ведмеді забивають доміно.
Малі озерця блискають незлісно,
колише хмара втомлені громи.
Поїдемо поговорити з лісом,
а вже тоді я можу і з людьми.

L. Костенко

A. Складіть за мотивами цього вірша мінітвір (п'ять-шість речень) у прозовій формі, використавши однорідні члени.

B. Доберіть і запишіть заголовок.

6.

Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Ще в дитинстві я ходив у трави в гомінливі трепетні ліси (*B. Симоненко*). 2. Липневий день догорає десь за сутінками височених дубів і лип палахкотить на золотих банях і сяйно-білих стінах собору (*I. Багряний*). 3. Косям ніжним промінням сонця осінь визолотила на деревах листя ряснimi дощами викупала його тихими ночами і в морозні ранки посрібила його ніжними візерунками інею (*Ю. Збанацький*). 4. Верби й верболози сіро-зеленим туманом котилися по лугу й закривали подекуди воду. 5. Світло хвилями ллється з неба сповняє повітря несито пожира тіні на землі заганя їх під дерева кущі у гущину (*M. Коцюбинський*).

A. Перепишіть речення та розставте розділові знаки.

B. Знайдіть і прочитайте ряди однорідних членів речення.

До речі...

Коли ми описуємо людину, тварину чи якийсь предмет, то часто використовуємо займенники **що** і **який**. Останнім часом побутує думка, нібіто займенник що стосується неживих предметів (*Квітка, що росте на галявині*), а який — тільки людей (*То лісничий, який урятував лося від браконьєрів*). Це не так. І що, і який можна вживати незалежно від істоти чи неістоти, якої вони стосуються. Отже, можна сказати *Квітка, що росте на галявині* й *Квітка, яка росте на галявині*.

Використовуйте ці займенники, щоб уникнути тавтології (небажаного повтору): *Лісничого, що врятував лося, що вибіг із загорожі, нагородили*. Тут можливі два варіанти: *Лісничого, який урятував лося, що вибіг...* і *Лісничого, що врятував лося, який вибіг...*.

На місці цих займенників може бути й слово **котрій**, але його використовують рідше.

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Чорнозем, український, рівніна, дичавіти, кропива.

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
мігрувати на Україну
подорожувати по різним країнам
улетіти в теплі краї
найбільш витриваліший
тисяча років тому назад

ПРАВИЛЬНО
мігрувати в Україну
подорожувати різними країнами
полетіти у вирій
найбільш витривалий, найвитриваліший
тисяча років тому

Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. У лісі стежина плуталася поміж купинами кущами осоки. 2. Вода і туман багно і купиння старі корені й перша зелень сплелися тут поміж собою (Ю. Шилов). 3. Уночі туман стелиться по землі а вранці розпливається в блакиті (За О. Копиленком). 4. Зубри живляться листям гілками корою дерев різними травами (З енциклопедії). 5. До єстівних грибів належать сироїжки і лисички й опеньки і маслюки (Із журналу).

A. Розставте розділові знаки.

B. Визначте синтаксичну роль однорідних членів речення та підкресліть їх.

§ 27. ОДНОРІДНІ Й НЕОДНОРІДНІ ОЗНАЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте текст і дайте відповіді на запитання.

ПАЛЯНИКОВА РОДИНА

Паляник, і його жінка, і Василина, і усі діти були дуже схожі між собою. У всіх були *чорні тонкі брови, блискуче темне волосся, круглі карі очі*. Але найстарша дочка Василина була на диво гарна. *Широкий білий лоб* блищав проти сонця, неначе біла квітка. *Тонкий рівний* ніс світився на сонці, а пишні, повні та чималі губи виступали вперед, неначе рожевий пуп'янок. На тонкій ший чорнів шнурок із дукачем і червоніло *дрібненьке добрє* намисто. На голові — дві *төвсті чорні* коси, перевиті червоними кісниками. Рум'янець, ніжний, ледве примітний, розливався по щоках (За І. Нечуєм-Левицьким).

Дукáч (іст., заст.) — те саме, що дукат — жіноча прикраса у вигляді монети.

- Як зміниться текст, якщо вилучити означення?
- Для чого їх вжито в тексті?
- Поміркуйте, чому між виділеними означеннями не стоять коми.

Два або більше означень при означуваному слові можуть бути як однорідними, так і неоднорідними. Між однорідними означеннями, поєднаними безсполучниковим зв'язком, ставимо **кому**.

Означення однорідні, якщо	Приклад
характеризують предмет з одного боку (колір, розмір, матеріал, форма тощо)	<i>Голубі, карі, зелені очі</i> незворушно дивилися на вчителя.
сuto позитивні або сuto негативні за значенням	У голосі вартового бринять <i>людяні, теплі, співчутливі</i> нотки (Олесь Гончар).
вжиті в переносному значенні (епітети)	З невлежсаного туману вийшов <i>синьоокий, золоточубий</i> вересень (М. Стельмах).
перше непоширене (прикметник чи діє-прикметник), а друге поширене (слово-сполучення)	У долині стояв <i>самотній, залишений</i> зграєю лелека.
кожне наступне означення підсилює, уточнює або пояснює попереднє	З <i>особливим, трепетним</i> почуттям батьки ставляться до своїх маленьких дітей.
стоять після означуваного слова	Хода <i>рівна, упевнена</i> видавала в дівчині гімнастку.

Якщо прикметники-означення характеризують предмет із різних боків (між ними не можна поставити сполучник **i**), то вони **неоднорідні** й між ними **кому** не ставимо: *Невід'ємним атрибутом нового сценічного образу Тіни Кароль є світле хвильясте волосся.*

- 1.** Прочитайте речення. Знайдіть і назвіть однорідні й неоднорідні означення, поясніть вживання розділових знаків.

1. Сенс життя полягає в тому, щоб не зрадити своєї справжньої юнацької мрії (*І. Малкович*). 2. Добро — дуже ємке, багатогранне почуття (*Ю. Щербак*). 3. Є така тонка й ніжна, сильна та мужня, недоторканна й незламна річ — гідність людської особистості (*В. Сухомлинський*). 4. Зелений кучерявий килим споришу рівно постелився майже до порога (*М. Потупейко*). 5. Успіх не вчить, він тільки переконує розумних, наполегливих людей, що вони не можуть програти (*М. Шевчук*). 6. Ви знаєте, як сплять гаї у місячні весняні ночі? (*П. Тичина*). 7. Виконувати пісню про кохання треба іншим, лагідним голосом (*О. Травнєвий*).

- 2.** Перепишіть речення, розставивши розділові знаки.

1. Зі шляху обізвалася неголосна доладна пісня (*М. Стельмах*). 2. Увечері дядько Кирило чистий виголений та ясний знову йшов на станцію зі своєю скринькою в руці (*Гр. Тютюнник*). 3. Засліплюють очі хати білі тільки-но розквітлі вишні (*В. Думанський*). 4. Лукаш — дуже молодий хлопець гарний чорнобривий стрункий в очах ще є щось дитяче (*Леся Українка*). 5. Темний осінній вечір стоїть за вікнами (*В. Козаченко*). 6. Ясні охоплені багрянцем гори стояли до самого небокраю (*Олесь Гончар*). 7. Збирають світлі золоті меди веселокрилі і прозорі бджоли (*М. Рильський*).

ЗАУВАЖТЕ!

Однорідні означення можна поєднати сполучником *i* (*й*).

- Поміркуйте, які з наведених означень можна поєднати сполучником *i* (*й*): нова/чорна сукня; круглі/квадратні гудзики.

- 3.** Випишіть спочатку словосполучення з однорідними означеннями, а потім — із неоднорідними. Поставте коми між однорідними означеннями.

Тихий спокійний характер; високий дитячий голос; ніжний приємний голос; високий стрункий чоловік; високий рівний лоб; скромна струнка дівчина; чарівний барвистий світ; натренований сильний хлопець; худорлява білява дівчина; висока темношкіра людина; відомий тонкий лірик; широкі блакитні очі; довгий рівний ніс.

- 4.** Прочитавши текст, випишіть речення з однорідними означеннями й поставте, де треба, розділові знаки.

ЯК З'ЯВИВСЯ ПЛАСТИЛІН

Дорогі друзі! Ви мабуть чули цікаві невигадані історії про випадкові винаходи.

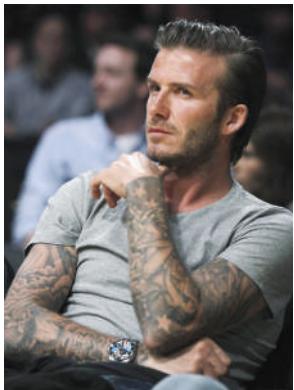
Наприклад Джо МакВікер продавав звичайнісінський дешевий за́сіб для очищення шпалер і заробляв на цьому невеликі гроші. Цей за́сіб нагадував на дотик м'яку глиняну масу й називався... пластиліном.

Кмітлива молода невістка Джо взяла пластилін у дитячий садок дала погратися ним малим непосидючим дітям і не змогла в них його забрати. МакВікер звичайно швидко зорієнтувався додав до пластиліну різокольорових веселих фарб розбавив приемним духмяним ароматизатором і... став заробляти в десятки разів більше (*Т. Ткачук*).

5.

Перепишіть текст, виконавши завдання.

ТАТУЮВАН..Я: «ЗА» І «ПРОТИ»

Сучасна молода людина н..впин..о експ..риментує зі своїм тілом, сміливо та свавільно пр..крашає себе ч..слен..ими модними татуюван..ями, пірсингом, навіть шрамами. Усе для того, аби пр..вернути до себе увагу, бути ор..гінальною, викликати захоплен..я, розширити коло спілкуван..я.

Більшість із нас хоч зараз може зробити собі дірку в носі, вусі або ж татуажного симпатичного д..льфіна на пл..чі. Та чи варто к..руватися мінливими гламурними т..нденціями сьогоден..я, поспішати бути в тренді? Адже кожний такий невиважений, спонтанний крок залишатиме на тілі відбиток на все життя. Можливо, краще спершу уважніше пр..слушатися до себе ѹ спробувати збегнути власну ідентичність? (C. Іванюк).

- A.** Знайдіть і назвіть однорідні й неоднорідні означення, поясніть вживання розділових знаків.
- B.** Підкресліть однорідні й неоднорідні означення хвилястою лінією.
- C.** Дайте відповідь на поставлене в кінці тексту запитання (усно).

6.

Прочитайте відомості із журналу та виконайте завдання.

Руслана

Співачка, піаністка, диригентка, танцюристка

1. Кари глибокі очі.
2. Густе каштанове волосся.
3. Нестримний, запальний характер.
4. Серед захоплень — сучасні екстремальні види спорту.

Рецепт успіху від Руслани

1. Робити свою улюблену справу.
2. Робити це віддано, чесно ѹ безкорисливо.
3. Навчитися думати та сприймати Україну як державу, за яку ми відповідальні.

- A.** Знайдіть означення та з'ясуйте, однорідні вони чи неоднорідні (усно).
- B.** Складіть і запишіть три речення про співачку Руслану, використавши однорідні й неоднорідні означення.

7.

Складіть і запишіть два-три речення про те, як досягти успіху. Використайте іменники *мрія, праця, людина, успіх*, дібравши до них однорідні означення.

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Пóдруга, фаховíй, пíдлітковíй, рáзом, чарíвníй.

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
на смак і колір товариша нема	на колір і смак товариш не всяк
притримуватися правил	дотримуватися правил
умішуватися в чужі справи	утручатися в чужі справи
кормити завтраками	годувати обіцянками
оточуюче середовище	навколишнє середовище

B. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Як сказати українською “востребований, косноязичний, томний”?» (автор О. Авраменко). Підготуйте коротке усне повідомлення про українські відповідники цих слів.

Як сказати українською «востребований, косноязичний, томний»?

До речі...

Слова *усмішка* й *посмішка* розрізняють за відтінками значення.

Слово **посмішка** в основному своему значенні пов'язане з поняттям глузування, кепкування, до нього пасують епітети *іронічна, скептична, глузлива* тощо. За лексичними нормами української мови з епітетами *м'яка, ласкова, приємна, привітна* вживаємо слово **усмішка** (О. Пономарів).

- Поміркуйте, у якому з речень на місці крапок треба вставити слово *усмішка*, а в якому — *посмішка*.

Вогонь зініць від слова не ожив,
у ... ховається осуда:
— А що, з твоїх ліричних міражів
багато хліба в нашім домі буде? (Г. Чубач).

Мене здаля, як сонце, гріє ... сонячна твоя
(Олександр Олесь).

Перепишіть речення, розставивши розділові знаки.

1. Молода господиня пройшла по двору. Чорна довга її коса непорушно лежала на спині (Г. Тютюнник).
2. Хлопці жевжиками просуваються між дорослими й безперестанку кричать дзвінкими веселими голосами (В. Винниченко).
3. Сухий колючий вітер зірвав з отаманової щоки солону слізу (Ю. Мушкетик).
4. Захар глядів на молоду пару ясними радісними очима (І. Франко).
5. Я на гору круту крем'яну буду камінь тяжкий підіймати (Леся Українка).
6. Нас у цю мить огортає інше тремтливе відчуття ніжності (О. Купрій).
7. Рівний залитий сонцем степ одразу при-нишк (Олесь Гончар).
8. Оспіваний поетами рідний Київ найбільш чарівний навесні.
9. Самотня рясно вкрита білим цвітом вишня нахилилася біля ставу (І. Коваль).

Жéвжик — 1. Вертлява, рухлива людина легковажної вдачі, яка любить похизуватися. 2. Те саме, що горобець.

§ 28. ОПИС ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ. УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ В НАУКОВОМУ СТИЛІ

ПОВТОРЕННЯ

A. Пригадайте ознаки кожного типу мовлення (опис, розповідь, роздум).

B. Виберіть із наведених ознак ті, що властиві опису.

Повідомлення про події, словесне зображення предмета, міркування над чимось, послідовність загальних і часткових ознак.

B. Який із стилів мовлення (див. довідку) має такі ознаки?

- 1) *Сфера використання* — наука, техніка, освіта.
- 2) *Функція* — пізнання та інформування мовців.
- 3) *Форма* — монолог.
- 4) *Мовні особливості* — точність, логічність, інформативна насиченість, об'єктивність викладу.

Довідка: стилі мовлення: публіцистичний, науковий, офіційно-діловий, художній, розмовний.

1.

Прочитайте тексти та виконайте завдання.

Софія Київська. м. Київ

Текст 1. Софія Київська (Софійський собор) — християнський собор у центрі Києва, пам'ятка української архітектури та монументального живопису дев'ятого—вісімнадцятого століть, одна з небагатьох уцілілих споруд часів Русі-України, одна з найголовніших християнських свяtyнь Східної Європи.

Собор, а також Золоті ворота, Андріївська церква, Кирилівська церква в Києві та Судацька фортеця належать до Національного заповідника «Софія Київська».

Софійський собор свого часу був однією з найбільших будівель. Ширина храму — 54,6 метра, довжина — 41,7 метра, висота до зеніту центральної бані — 28,6 метра. Він має п'ять нав, завершених на сході апсидами, увінчаний тринадцятьма куполами, що утворюють піраміdalний силует (З енциклопедії).

Текст 2. Собор стоїть над світом у задумі, один серед тиші, серед світлої акацієвої ночі. Вона мовби зачаклована видивом собору, заслухана німою музикою його округлих, гармонійно поєднаних бань, наростиючих ярусів, його співучих ліній.

Уночі собор ніби ще величавіший, ніж уденъ. Один із тих велетів тисячолітніх, що розкидані по всій планеті, — то мов похмурі цитаделі стоять із щілинами вікон-бійниць, то стрілчастими шпилями десь черкаються хмар, то в розлогих опукlostях бань відтворюють образ неба... Серед людських поколінь, серед текучих віків височать незрушно, оклечавши себе символами-оздобами, кам'яними химерами, укарбувавши в собі пристрасті епох (За Олесем Гончаром).

A. У якому стилі написаний кожний текст?

- B.** Знайдіть у тексті наукового стилю приклади термінів, нейтральної лексики, речень із прямим порядком слів.
- C.** Знайдіть у тексті художнього стилю приклади епітетів, порівнянь і персоніфікацій.

2.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

ВОЛОДИМИРСЬКИЙ СОБОР

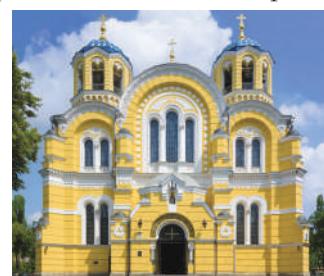
Володимирський собор вражає своєю красою і величністю. Він побудований у візантійському стилі на зразок давньоруських храмів доби князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Безпосередній нагляд за будівництвом було доручено Олександрові Беретті. У 1882 році двадцятирічне будівництво Свято-Володимирського собору завершилося.

Перед очима постає шестистовпний храм із трьома апсидами, увінчаний сіомома куполами. Ширина будови — 30 метрів, довжина — 55 метрів, а висота разом із хрестом — 49 метрів. На фасаді будівлі збереглася мозаїка, виконана художником Олександром Фроловим. Масивні бронзові двері головного порталу прикрашають літі рельєфи із зображенням князя Володимира Великого й княгині Ольги.

У Володимирському соборі зберігаються мощі великомучениці Варвари, для яких у вісімнадцятому столітті виготовив реліквіяр (місце, де знаходяться мощі) київський золотар Самійло Ростовський, а також мощі святителя Макарія.

Славу пам'ятки культури й архітектури соборові принесли й унікальні розписи. Образ Богоматері виконаний у позолоченому напівсвіtlі на світло-блакитних хмарах, освітлюваних зорею. Вікторові Васнецову належить розпис головної нави собору, у якій значне місце займають історичні композиції «Хрещення Русі», «Хрещення Володимира», портрети канонізованих святих. У розписі собору також брали участь Михайло Врубель і Павло Свєдомський. Оздоблювали собор мозаїками й майстри з Венеції. Інтер'єр храму прикрашає світло-сірий мармуровий іконостас. Також із мармуру викладено й мозаїчну підлогу собору.

На будівництво храму збиралі кошти по всій країні. Володимирський собор присвячений хрестителю Русі — святому князю Володимиру (*За Д. Степовиком*).

Володимирський собор.
м. Київ

Іконостас — стіна зі вставленими в неї іконами, яка в православній церкві відокремлює вівтар від основної частини.

Канонізуваний — заражований церквою до святих.

Нава — частина архітектурної споруди — християнського церковного приміщення.

Портал — архітектурно оформленій вхід до монументального будинку, переважно громадського призначення.

Рельєф — скульптурне зображення на площині.

- Що виражає заголовок — тему чи головну думку? До якого стилю належить текст?
- Прочитайте текст у друге. Виберіть описи зовнішньої та внутрішньої частин собору.
- Складіть план вибіркового переказу.
- Перекажіть текст за планом. Скористайтеся пам'яткою.

Пам'ятка

Як працювати над вибірковим переказом

- Прочитайте текст.
- З'ясуйте значення нових слів.
- Визначте тему й головну думку тексту.
- Знайдіть у тексті частини, необхідні для розкриття теми переказу (випишіть або запам'ятайте їх).
- Продумайте композицію переказу й тип мовлення.
- Складіть план переказу.

§ 29. УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ СЛОВА В РЕЧЕННЯХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

A. Прочитайте речення та визначте, чи відрізняються вони інтонаційно.

До Червоної книги України занесені їжак вухатий, ховрах європейський, заєць-біляк, горностай, зубр європейський та ін.

До Червоної книги України занесені такі звірі: їжак вухатий, ховрах європейський, заєць-біляк, горностай, зубр європейський та ін.

- B.** У якому місці змінюється інтонація та як саме?
В. У зв'язку із чим у другому реченні змінилася інтонація?

Узагальнювальне слово – назва, що охоплює всі перелічувані в реченні предмети, ознаки, дії чи обставини (вони є однорідними членами). Значення узагальнювального слова розкривається через однорідні члени речення: **Усе в чеканні: спілі краплі рос, земля і місяць, вишні і тополі** (Б. Олійник).

Узагальнювальними словами здебільшого бувають **займенники** (*усе, усі, ніхто, ніщо*) і **прислівники** (*усюди, скрізь, ніде* та ін.), рідше – **словосполучення**. Узагальнювальні слова є тим самим членом речення, що є однорідні члени.

Розділовий знак	Правило	Приклад
двоекрапка	після узагальнювального слова перед однорідними членами речення (після узагальнювального слова можуть стояти слова як-от , а саме, наприклад ; у такому разі перед цими словами треба ставити кому, а після них – двоекрапку)	<i>На дубових пеньках борсук в'ялить і сушить <u>різну здобич</u>: мишей, вужів, жаб, ящірок, черв'яків</i> (П. Стефаров).
тире	після однорідних членів речення перед узагальнювальним словом	<i>Легко піддаються дресируванню <u>служжові собаки</u>, як-от: вівчарки, сенбернари, доги, ротвейлери</i> (З дит. енциклопедії).

ЗАУВАЖТЕ!

Якщо однорідними членами, що стоять після узагальнювального слова, речення не закінчується, то перед ними ставимо двоекрапку, а після них – тире: *Усяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок – можна було викосити косою в траві* (О. Довженко).

Часто узагальнювальним словом бувають **родові** поняття, а однорідними членами – **видові**: *Легко піддаються дресируванню службові собаки: вівчарки, доги, ротвейлери*. У жодному разі в однорідний ряд не можна вводити слова, що означають і **родові**, і **видові** поняття: *Ми дресируємо вівчарок, догів, собак, ротвейлерів*.

1.

Прочитайте ряди слів. Знайдіть і назвіть узагальнювальні слова. Складіть із ними речення (*усно*).

1. Ведмеді, олені, дичина, кабани, зайці.
2. Верхові, породи коней, запряжні, ваговози.
3. Ссавці, вовки, лисиці, рисі, борсуки.
4. Кінь, собака, кіт, корова, свійські тварини.
5. Мисливські собаки, такса, хорт, борза, лайка.

2.

Перепишіть речення та поставте розділові знаки.

1. Коні водилися в нас різні хитрі й недобрі нещасливі й ображені перелякані та стурбовані.
2. Дід розмовляв із кіньми з телятами з травами зі старою грушовою і дубом з усім живим. З. Унаслідок такої діалектики природи качки курочки чайки все наше птаство впізнавало Тихона ще здалека й ховалось у воду під латаття.
3. Дід шкодував що вже в лісах рідко траплялися дикі звірі їжак заєць тхір вовк (*За О. Довженком*).

3.

Прочитайте тексти та виконайте завдання.

Текст 1. Крокодили наповнюють свої шлунки навіть камінням. Воно допомагає їм у різних процесах: перетравленні їжі та пірнанні. Є думка про те, що камені в шлунку надають крокодилам у воді рівновагу та стійкість.

Текст 2. У Парижі, Берліні, Борго-Сан-Лоренцо — у багатьох містах установлено пам'ятники собакам за їхні заслуги. Сенбернару Баррі, що врятував під час снігових заметів в Альпах сорок осіб, — пам'ятник у Франції. Собаці-поводирю сліпих — у Німеччині. В Італії — пам'ятник собаці Вірному, котрий 14 років щовечора ходив до поїзда зустрічати господаря, який загинув на війні.

Текст 3. Восьминоги — дивовижні тварини, які мешкають у морських глибинах. Вони їдять різних морських мешканців: молюсків, равликів, ракоподібних і риб (*З інтернету*).

A. Випишіть із кожного тексту речення з узагальнювальним словом та однорідними членами речення.

B. Прокоментуйте розділові знаки у виписаних реченнях.

До речі...

Як уже було сказано вище, в однорідний ряд не можна вводити слова, що означають і родові, і видові поняття. Проте письменники іноді свідомо припускаються цієї помилки для створення комічного ефекту. Уважно прочитайте уривок із твору Остапа Вишні й знайдіть поміж однорідних членів речення логічну помилку, яка слугує тут художнім прийомом.

Захряс майдан... Захряс возами, бідами, кіньми, коровами, вівцями, волами, телятами, горшками, мисками, курми, вовною, чобітами, цукерками, пряниками, квасом, пивом, гребінками, косами, шкірами, ременем, чавунами, прядивом, хустками, полотном, дъогтем, сорочками, спідницями, килимами, щетиною, діжками, рогами, майками, воском, медом, маляском, таранею, оселедцями, колесами, ходами, склом, яйцями, пирогами, салом, м'ясом, ковбасою, смаженою рибою, ряднами, скринями, гвіздками, молотками, свиньми, крамарями, циганами, людьми, дітьми та сліпцями...

...І все це ворушиться, дихає, курить, говорить, кричить, лається, мукає, меє, ірже, ігигикає, ремигає, позіхає, хреститься, божиться, заприсягається, пахне, кудкудакає, квокче, смалить одне одного по руках, грає на гармонію, на скрипку, причитує, п'є квас, їсть тараню, «будькає», лускає насіння та крутиється на каруселі...

Пам'ятник сенбернару Баррі.
м. Париж. 1899 р.

4.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

РИСЬ

Під старою сосною простяглася, гріється проти сонечка рись. Вона чує, як перепурхують із дерева на дерево всякі пташки: рябчик, синиця, сорока. Пустотливе пухнасте рисеня видерлося на спину рисі. Потягується, воркоче стара рись, грається з маленьким веселим рисеням.

Уночі рись вирушає по здобич, нечутно крадеться під розлогими деревами: під ялинами, соснами й осиками. Ні зайчисько-біляк, ні старий тетерук чи важкий глухар, ні сонний ляклівий рябчик — ніхто не втече від гострих пазурів розбійниці рисі.

Багато шкоди заподіює в лісі рись (*За І. Соколовим-Микитовим*).

- A.** Знайдіть і прочитайте речення з однорідними присудками.
- B.** Знайдіть і прочитайте речення з неоднорідними означеннями.
- C.** Випишіть речення з узагальнювальними словами й однорідними членами. Поясніть вживання розділових знаків (усно).

ЗАУВАЖТЕ!

Перед однорідними підметами **дієслово-присудок** може стояти як у множині, так і в однині: *У дворі бігає кіт і собака* і *У дворі бігають кіт і собака*. Після однорідних підметів **дієслово-присудок** бажано ставити в множину: *Кіт і собака бігають у дворі*.

Не можна вживати один додаток з однорідними присудками, що вимагають від нього різних відмінкових форм. Порівняйте:

НЕПРАВИЛЬНО

Ми любимо й пишаємося рідним краєм.

ПРАВИЛЬНО

Ми любимо рідний край та пишаємося ним.

Присудок **любимо** потребує знахідного відмінка (кого? що?) — край, а в реченні, що ліворуч, додаток стоїть в орудному відмінку (ким? чим?), тож виходить, що **любимо краєм**.

5.

Перепишіть речення, розставивши розділові знаки. Накресліть схеми речень (за зразком).

Умовні позначки для схем: **[УС]** — узагальнювальне слово; **О** — однорідні члени речення; **___** — інші члени речення.

Зразок. *Диких звірів в Україні можна побачити скрізь: у лісах, на луках, на узбережжях водойм, у садах і парках.*

___ [УС]: О, О, О і О.

1. Дрібними горіхами насінням грибами різними харчами запасаються з осені хазяйновиті білочки. 2. Каждані живляться нічними комахами жуками метеликами комарами. 3. Своє гніздо в дуплах дерев білочки вистеляють сухими стеблами трав мохом пір'ям. 4. Миші охоче гризути не тільки зерно та насіння а й інші предмети книжки килими меблі картини. 5. Чорницею суницями яблуками виноградом такими вітамінами не забуває ласувати лисиця (з книжки «Світ-дивосвіт України»).

До речі...

Будьте уважними: слова **чорница** і **черница** — пароніми.

Чорница — ягода, **черница** — представниця релігійної громади, яка прийняла постриг і дала обітницю вести аскетичне життя відповідно до монастирського статуту.

6. Перебудуйте речення, увівши узагальнювальні слова. Запишіть утворені речення та розставте розділові знаки.

1. Справжніми друзями людини стають коти собаки кролики хом'яки. 2. Свійські тварини дають людям молоко м'ясо шкіру вовну пух. 3. Вони перевозять вантажі несуть сторожову службу допомагають обробляти землю беруть участь у спортивних змаганнях (*O. Травнєвий*).

7. Складіть і запишіть по два речення про тварин вашого міста (села, селища) за піданими схемами.

1. __ [УС] : О, О та О. 2. О, О, О – [УС] __. 3. [УС] : О, О, О і О – __.

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Óлень, кámбала, осетéр, тетерúк, гусениця.

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
кормління коней у питомнику заборонене	годування коней у розпліднику заборонено
вище жирафа	вищий за (від) жирафа
четвероногий друг	чотириногий друг
гарний вид із вікна	гарний краєвид із вікна
багаточисленні випадки	численні вýпадки

B. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Слова, які затримують увагу співрозмовника» (автор *O. Авраменко*). Перекажіть його зміст.

Слова, які затримують увагу співрозмовника

Перепишіть речення, уставивши пропущені літери й розділові знаки. Підкресліть головні та другорядні члени.

1. З високої сокорини ворона бачила все курінь людей пташок у лісі і бездоган..о вгадувала наближен..я дощу. 2. З телям з поросятами курми голубами гусьми з усією живніст..ю грався Пірат. 3. Пес любив допомагати по господарству й виконував усяку роботу носив із городу огірки складав їх у саду на одну купу випивав зайві курячі яйця (*За О. Довженком*). 4. Усе навколо дерева птахи люди сповнен..е веснян..ої пружної нестримної сили (*B. Собко*). 5. В Україні вовки водяться в різних місцевостях на Поліс..і у Карпатах у степах і в лісостеповій зоні. 6. Олені по-любляють різну їжу жолуді горішки ліщини гриби трав'янисти рослини лісові плоди лишайники (*O. Коваленко*).

До речі...

Про тварин, що живуть у людей, українською мовою правильно казати **свійські** (на відміну від диких). **А домашній** — це той, що стосується дому та людей і речей у ньому; той, що відбувається вдома (*O. Пономарів*). Отже, коти й собаки — не домашні, а свійські тварини. Домашніми можуть бути, наприклад, капці.

§ 30. ЗВЕРТАНЯ НЕПОШИРЕНИ Й ПОШИРЕНИ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ ЗІ ЗВЕРТАННЯМ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

A. Виразно прочитайте вірш.

Чи всі ми вмієм спілкуватись,
По-українськи привітатись?
Чи всі вітання наші гречні,
Теплом зігріті і сердечні?
А є ж і тут чудесні форми,
Питомі українські норми:
Шановні і вельмишановні,
Панове і товариші!
А побажання — шани повні,
Бо теплі, щирі, від душі.
А в спілкуванні людям личить
Те, що народ від серця зичить:
Здорові будьте, як вода,

Багаті будьте, як земля,
Веселі будьте, як весна!
І ви, добродію і пане,
Військовий — пане капітане.
І ви, добродійко і панно.
(Хіба звучить не бездоганно?)
Й звертання кожне не єдине:
І господарко, й господине!
Звучить яскраво і ласкаво.
Але чому? Для вас цікаво?
Тому що ввічливо, пристойно,
Велично, гідно і достойно!

Д. Білоус

B. Доберіть синонім до слова *гречний*.

C. Дайте відповіді на запитання.

- Що таке *етикет*? • Які ви знаєте правила етикету?
- Що таке *мовний етикет*?
- Чи дотримуєтесь ви правил поведінки під час спілкування?
- Що таке *звертання*?
- Якими словами Д. Білоус радить звертатися до людей?

Звертання — це слово або словосполучення в реченні, що називає особу (іноді — неживий предмет), до якої звертаються: *Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці* (Нар. пісня). *Зоре моя вечірняя, зійди над горою* (Т. Шевченко).

За допомогою звертання можна висловити певне ставлення до співрозмовника: — **Федюшко, дорогенький, не сердься на мене** (В. Чемерис).

Звертання виражається іменником у формі клічного відмінка. Воно не є членом речення. Роль звертання можуть відігравати й інші частини мови, вжиті в значенні іменника: *Спи, мій малесенький, поки є час* (Леся Українка).

Звертання може бути:

непоширене: Не треба сліз, не хмур, **кохана**, брови **й** не схиляй лице своє сумне (В. Сосюра).

поширене: **Бідна волошко**, чому ти у житі, а не на клумбі волієш рости? (М. Рильський).

Звертання обов'язково відокремлюємо на письмі з обох боків комами. Якщо звертання стоїть на початку речення, то при окличній інтонації після нього ставимо знак оклику, а наступне слово пишемо з великої літери: *Земле рідна! Мозок мій світліє і душа ніжнішою стає, як твої сподіванки і мрії у життя вливаються моє* (В. Симоненко).

Не відокремлюємо комами слова **о**, **ой**, якщо вони виступають у ролі підсилюальної частки: *О слово! Будь мечем моїм!* (Олександр Олесь).

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Учітесь, брати мої, думайте, читайте (*Т. Шевченко*). 2. Ти звідки, пісенько весела, до мене пташкою прийшла? (*Д. Загул*). 3. Ти знов прийшла, моя печальна музо (*Л. Костенко*). 4. Чи знаєш ти, хлопче, якого коня тобі серед поля вготовила доля? (*Б. Олійник*). 5. Пробудіться, орли сизі, славні козаченky, заверніть колишню славу України-неньки (*В. Чумак*).

A. Назвіть непоширені поширені звертання.

B. Знайдіть і прочитайте речення, у яких звертання використано ще й для підсилення емоційного забарвлення.

2. Прочитайте слова та виконайте завдання.

Дарина, сестриця, Юлія, чайка, вовк, Уляна, учитель, юнак, козак, охоронець, Богдан, Богдана, жінка, Андрій, дядько, хлопець, Інна, їжак.

A. Утворивши форму клічного відмінка, запишіть іменники в три колонки: у першу — із закінченням **-e** (-*e*); у другу — із закінченням **-y** (-*ю*); у третю — із закінченням **-o**.

B. У яких словах під час творення клічного відмінка відбулося чергування приголосних?

B. Складіть із двома словами кожної колонки та запишіть речення. Поясніть розділові знаки в записаних реченнях.

ЗАУВАЖТЕ!

Утворюючи від імен людей форму клічного відмінка, керуйтесь правилами, які ви вивчали в 6 класі.

Чоловічі імена		Жіночі імена	
твърда група -e	м'яка група -y	твърда група -o	м'яка група -e
Володимире	Аркадіо	Наталко	Наталіє
Олександре	Олексіо	Галино	Маріє
Богдане	Сергію	Ольго	Має

Чоловічі імена на **-a** у формі клічного відмінка мають закінчення **-o**: *Миколо, Микито, Олексо*, а іншомовні імена на **g, k, x** — закінчення **-y**: *Людвігу, Фрідріху, Рюрику*. Ім'я Олег має дві нормативні форми: *Олегу, Олеже*.

Зверніть увагу: правильно написати не *Igorе*, а **Igorю**, бо це іменник м'якої групи.

Пестливі жіночі форми мають закінчення **-ю**: *Галю, Надю, Валю, Настусю* (але *Насте, Катре*).

3. Доберіть потрібні звертання з довідки, поставивши іменники у форму клічного відмінка. Запишіть відновлені прислів'я. Поясніть їхній зміст (усно).

1. Їж, ... , мати ще підкине. 2. Куме ... , не будьте свинею! 3. З богом, ... , як тебе люди хотять. 4. Сиди, ... , бо ще рано. 5. На тобі, ... , що мені не гоже. 6. Хапай, ... , поки тепле. 7. Засмійсь, ... , дам копійку! 8. Терпи, ... , отаманом будеш. 9. Тікайте, ... , бо біда суне. 10. Гуляй, ... , я до тебе, а ти до мене (*Нар. тв.*).

Довідка: Андрей, Семен, козак, Парася, Петро, Тетяна, кум, небіж, Матвійко, Мартин.

До речі...

Звертання до абстрактних понять, предметів та явищ, осіб, які не можуть бути безпосередніми учасниками подій, називають **риторичними**. Їх використовують для посилення образності, виразності й емоційності мовлення: *Веди мене, мелодіє, веди* (М. Фішбейн).

4. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Світе ясний Світе тихий Світе вольний несповитий За що ж тебе світе-брате в своїй добрій теплій хаті оковано омурано. 2. Погибнеш згинеш Україно не стане знаку на землі а ти пишала-ся колись в добрі і розкоші! Вкраїно Воскресни мамо! 3. Ой Дніпре мій Дніпре широкий та дужий. Багато ти батьку у море носив козацької крові; ще понесеш друже! 4. Місяцю мій ясний З високого неба сховайся за гору бо світу не треба. Сховайся ж за гору; сховайся мій друже щоб не довелось на старість заплакать. 5. Сонце пресвяте на землю радість принесло і людям і землі моєї туги-нудьги не розвело. Святий огненний господине Спалив еси луги степи спалив і князя і дружину спали мене на самоті! (*Із тв. Т. Шевченка*).

- A.** Перепишіть речення, розставивши розділові знаки.
- B.** Визначте риторичні звертання. Знайдіть односкладні речення, укажіть їхні види (усно).
- C.** Як через персоніфіковані звертання передано зв'язок поета з рідною землею, з Усесвітом (усно)?

5. Прочитайте текст. Пригадайте, з якого твору цей уривок. Випишіть речення зі звертаннями.

— От знайдибіда, авантюрист шмаркатий! Ванькоо-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку — тиждень чухатимешся! Вилазь, чуеш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, і не дихаємо.

— Вилазь,uboїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

— Знаю, знаю, — ледь чутно зітхає мій друг і нарешті важується подати голос:

— Діду! — жалібно озивається він.

— Давай-давай!

— Діду, — ще жалібніше повторює мій друг, — Ви відійдіть за хату, ми вилізмо. Бо ж Ви битиметеся.

— Вони ще мені умови ставлять, вишварки! Ану вилазьте!

— Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

— Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...

— Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо — нічого й видно не буде. Одійдіть, діду (*За Вс. Нестайком*).

6. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Жінко (жінчино, дівчино, тьютю, папаня, батя і под.), Ви виходите? 2. З морозивом, виїдіть з автобуса. 3. З дитиною, сідайте. 4. З кошиком, не порвіть мені панчохи. 5. У зеленому, пройдіть уперед. 6. Кучерявий, проходь уперед. 7. Синьоока, дозволь пройти. 8. Ти, не штовхайся. 9. Задня площа, пройдіть уперед. 10. Серединка, потісніться. 11. Передня площа, звільніть прохід. 12. Пане (шановний пане, добродію, пані, шановна пані, добродійко), Ви виходите на наступній зупинці? 13. Юначе (хлопче, козаче, сину, доню, дітки, малюки), дозволь (дозвольте) пройти. 14. Пасажири (шановні пасажири, пасажире, шановний пасажире, пасажирко, шановна пасажирко), будь ласка, пройдіть уперед (*O. Травнєвий*).

- A.** Назвіть форми звертання, що порушують мовний етикет, свідчать про низьку культуру спілкування.
- B.** Поясніть, як потрібно звертатися до незнайомої людини в транспорті. Від чого залежить вибір форм звертання?
- C.** Випишіть нормативні форми, за допомогою яких треба звертатися до незнайомих людей.

7.

Розгляньте ілюстрації. Складіть діалоги відповідно до зображених ситуацій, вживаючи потрібні форми звертань.

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Полтавщина, пріятель, яловичина, старій, беремо.

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
відправити по пошті
називати по прізвищу
я переписувався з її братом
він поступив невірно
носити ім'я

ПРАВИЛЬНО
відправити поштою
називати на прізвище
я листувався з її братом
він зробив (учинив) неправильно
мати ім'я

B. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Приймати участь чи брати?» (автор О. Авраменко) і за почутим правилом утворіть форми клічного відмінка імен ваших однокласників.

Приймати участь чи брати?

Перепишіть речення та розставте розділові знаки.

1. Голубонько мила не сердясь читаючи скарги мої (Д. Загул). 2. Заворожи мені волхве... (Л. Костенко). 3. Припливайте до колиски лебеді як мрії опустіться тихі зорі синові під вії. 4. Можна все на світі вибирати сину вибрать не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко). 5. Дяка щиряя тобі ніченько-чарівниченько що закрила ти моє личен'ко. 6. Ви щасливі високій зорі все на світі вам видко звисока (Леся Українка). 7. Рідна мати моя ти ночей не доспала (А. Малишко).

До речі...

Займенники **ти** і **ви** не можуть бути звертаннями, вони відіграють роль підмета. З якого віку треба звертатися до незнайомих людей на **ви** й коли це слово треба писати з великої літери, ви дізнаєтесь, переглянувши в інтернеті експрес-урок «З якого віку треба звертатися на **ви** до незнайомців?» (автор О. Авраменко).

З якого віку треба звертатися на **ви** до незнайомців?

§ 31. ПИСЬМОВИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

ПОВТОРЕННЯ

A. Пригадайте, які ви знаєте типи мовлення. Виберіть із запропонованих ознак ту, що властива опису.

- Послідовний виклад подій, фактів, явищ;
- хід міркувань мовця, його ставлення до світу, людей, враження від них;
- враження автора від довкілля, змалювання ознак і властивостей зображенуваних предметів.

B. Який із стилів мовлення (див. довідку) має такі ознаки?

- 1) *Сфера використання* — громадсько-політичне життя.
- 2) *Функція* — інформування та вплив на читачів (слушачів).
- 3) *Форма* — монолог (діалог).
- 4) *Мовні особливості* — використання суспільно-політичної лексики, емоційно забарвлених слів, риторичних запитань, вигуків, повторів.

Довідка: стилі мовлення: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовний.

B. Пригадайте, як працювати над вибірковим переказом.

- Прочитайте текст і виконайте завдання. За потреби зверніться до словника.

ОСТРІВ ХОРТИЦЯ

Пронизана непереможним козацьким духом Хортиця, розкинувши свої володіння на одноіменному острові посеред широких вод Дніпра, символізує волю українського народу. Це — Національний заказник «Хортиця». Завдяки музеям, історико-культурним комплексам, панорамам та історичному надбанню він відображає історію Хортиці ще з незапам'ятних часів, зокрема її найбільш яскравий та важливий козацький період, коли острів був колискою Запорозької Січі. Історичне минуле Хортиці зумовлене її розташуванням і численними природними багатствами.

Острів оточений скелями, порогами, більш мілкими островами, які обрамовують нестримна стихія води. Так ось із чого писав Тарас Шевченко свої відомі рядки: «Реве та стогне Дніпр широкий...»

Це найбільший острів на Дніпрі. Неповторним його робить рідкісне поєднання на одній території різноманітних природних комплексів і цілинних степів, байрачних і плавневих лісів, наскельної рослинності, рідкісних видів рослин, пам'яток геології. Серед головних принад острова — давнє святилище, якому понад 4000 років, яого згадував у своїх нотатках візантійський імператор Костянтин Багрянородний.

Уявіть острів завдовжки 12 кілометрів, де на півночі височіють Три Стовпи — скелі Диван, Похилий і Середній. Стовпи з давніх часів вважають воротами, входом на

Хортицю. Нині ці гранітні скелі заввишки майже 35 метрів уподобали альпіністи. На півдні скелі поступово переходять у плавневу частину з мальовничими балками та степом. У шістнадцятому столітті там були розташовані добре укріплени воєнні тaborи (січі), курені, церкви (козаки були віруючими християнами), пізніше було закладено верф, де козаки й майстри під керівництвом віцеадмірала Н. А. Сенявина будували веслувальну флотилію. Хортиця — унікальна історична й археологічна пам'ятка.

У музеї українського козацтва представлено Історико-культурний комплекс «Запорозька Січ», де інсценовано житло та господарські споруди козаків, укріплення з гарматами, курені. А панорами боїв і зборів козаків виконано до найменших дрібниць.

На південно-східній частині острова — фольклорно-етнографічний кінний театр «Запорозькі козаки», де проводять кінні спектаклі, вистави, що демонструють козацькі убранства, ремесла, бої на шаблях.

На території музею також можна побачити залишки автентичних укріплень, предмети побуту, монети, зброю, гармати. Стародавні кургани, скіфські плити, кам'яні композиції просто неба влаштовані так тонко й ненав'язливо, наче до цього їх ніхто й пальцем не чіпав.

Ті, хто люблять природу, віднайдуть на острові рідкісні рослини, багатовікові дерева, столітню дику грушу, стародавні дуби, татарський клен, чорну та сріблясту тополю, соснові ліси, що разом налічують приблизно 960 видів. Переважно в байраках водиться понад 30 видів тварин: косулі, вепри, лисиці та майже 120 видів птахів, як-от: коршаки, чаплі тощо.

Відвідавши Хортицю, ви доторкнетесь до славного минулого України, побачите природу в її первісній красі й переконаєтесь, що козацькому роду таки нема переводу! (За В. Чабаненком).

Автентичний — справжній, дійсний; який походить із першоджерела, відповідає оригіналові.

Верф — сукупність споруд на березі річки, моря та ін., де будують і ремонтують судна.

Заказник — місце тимчасової заборони полювання.

Комплекс — сукупність предметів, явищ, дій, властивостей, що становлять одне ціле.

Панорама — вид на місцевість згори, на далекий простір.

Плавні — заболочені, порослі вологолюбною рослинністю низькі береги річок, що затоплюються під час повені.

- Визначте в тексті частини, що належать до різних типів мовлення (розповіді й опису).
- Складіть план опису.
- Напишіть вибірковий переказ тексту, увівши детальний опис острова.

ЗАУВАЖТЕ!

Запорозький і **запорізький** — фонетичні варіанти одного й того самого слова.

Запорозький здебільшого вживають на позначення реалій давніх часів: Запорозька Січ, Військо Запорозьке. Прикметником **запорізький** називають сучасні предмети та поняття: Запорізька загальноосвітня школа № 100, запорізькі вулиці.

§ 32. ВСТАВНІ СЛОВА (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ, РЕЧЕННЯ)

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення з виділеними словами й без них.

1. *На жаль*, чудес на світі не буває. 2. *Кажуть*, мудрість приходить із роками. 3. Сонця, *мабуть*, сьогодні буде мало. 4. *Може*, то птахи приносять на своїх крилах весну?

Б. Яку роль, на вашу думку, відіграють виділені слова в реченнях?

Вставні слова, словосполучення та речення виражают особисте ставлення мовця до сказаного, повідомляють про джерело інформації, пов'язують між собою думки чи привертують увагу до змісту речення: *Ї, може, тоді завітає та доля жадана до нашої рідної хати* (Леся Українка).

Вставні слова (словосполучення та речення) не є членами речення, тому що вони не пов'язані граматично ані з головними, ані з другорядними членами речення.

В усному мовленні вставні конструкції виділяємо **паузами**, а на письмі відокремлюємо **кодами**: *Десь, кажуть, є гора, де не співають птиці...* (Л. Костенко).

Групи вставних конструкцій за значенням

Значення	Найуживаніші конструкції	Приклад
upevnenist' чи nepevnenist'	безумовно, безперечно, без сумніву, справді, певна річ, ясна річ, правда кажучи, щоправда, здається, певно, мабуть, може, очевидно, сподіваюся	Чи, може, це приснилось нам купання в річці Геракліта? (Л. Костенко).
emoziyna otsinka (zadovoleniya chi nerezadovoleniya) mowtsya	на щастя, на диво, на радість, слава богу, нарешті, на жаль, на сором, як на зло, як на гріх, соромно казати, чого доброго	На щастя, злива вже вщухала.
ukazivka na dzhereo iinformatsii	кажуть, як кажуть, мовляв, чую, бачу, по-моєму, на мою думку, на думку ..., за висловом ...	Там, кажуть, з гір усю країну видно (Леся Українка).
aktivizatsiya uvgagi spivrozmovnika	бачиш, бач, вірити, знаєш, уявляєш, уявіть собі, майте на увазі, зверніть увагу, слово честі, чуєте	А завтра в мене, знаєш, важливі справи в місті.
zv'язok mij dumkami	по-перше, по-друге, з одного боку, з іншого боку, до речі, між іншим, крім того, навпаки, отже, значить, наприклад, зокрема, коротко кажучи, зрештою	Додому я летів, бо, по-перше, міг похвалитися, що мама має школяра не першої, а другої групи, а по-друге, треба було збігати в ліс (За М. Стельмахом).

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Як ви вже, певно, знаєте, повноцінне життя всіх істот — і людини, звичайно, теж — можливе тільки серед чистої природи. Але, на жаль, нині на Землі майже неможливо знайти хоча б невеликий клаптик ідеального середовища.

Якщо раніше, ще кілька десятків років тому, екологи вивчали тільки взаємозв'язки між живими істотами й неживою природою, то тепер їм роботи значно додалося. По-перше, доводиться вивчати, як живуть і чи взагалі зможуть вижити ті чи інші види рослин у забрудненому навколошньому середовищі, а по-друге, треба вирішувати, що робити, аби припинити подальше забруднення природи. Це, без сумніву, дуже важлива й важка робота. І вимагає вона, звичайно, участі не тільки вчених-екологів, а й усіх людей на Землі, бо це, справді, стосується всіх без винятку.

Лише уявіть, нині на нашій планеті живе понад 7 мільярдів людей. І кількість населення, ясна річ, невпинно зростає. А найголовнішою проблемою залишається здоров'я природи. Бо, як відомо, від цього залежить здоров'я всього людства, кожної окремої людини.

- A.** Визначте вставні слова, словосполучення та речення. З'ясуйте, до якої групи за значенням вони належать (усно).

- B.** Визначте стиль тексту. Аргументуйте свою думку.

2. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Здається часу і не гаю а не встигаю не встигаю! 2. Ліс був живий. Він не прощався. Віки здавалось прошумить. 3. Старенька груша дихає на пальці її певно сняться повні жмені груш. 4. Може десь є лотоси і *гінкго* тихі ріки і рожева даль — у краю неляканіх фламінго де росте неламаний мигдаль. 5. Чи нафта розплівлась чи може це казки — на Командорах кажуть серед літа з морської піни вийшла на піски коров'яча остання Афродіта. 6. Одплачеться природа. Їй стане легше певно. Як мені. 7. Може вранці десь на Чорногорі сонце встало з лівої ноги. 8. Ліс теж змінився. Може постарів. Чи траса порозхитувала сосни. 9. Я дерево я сніг я все що я люблю. І може це і є моя найвища сутність (*Із тв. Л. Костенко*).

- A.** Розставте пропущені розділові знаки. Назвіть вставні слова та з'ясуйте, до якої групи за значенням вони належать.
- B.** Подумайте, чому Л. Костенко, звертаючись у своїх творах до теми «Людина і природа», вживає саме такі вставні слова. Запишіть свою відповідь, використовуючи вставні слова з протилежним значенням.
- C.** З'ясуйте за допомогою інтернету значення виділеного слова.

3. Прочитайте текст, увівши в окремі речення вставні конструкції з довідки (усно).

Нині проблемою екології не на жарт стурбовані в усьому світі. Забруднення повітря та води, вирубування лісів, зміна екосистеми нашої планети, а також вичерпування природних ресурсів — усе це не обіцяє нічого хорошого. І кожний землянин просто зобов'язаний зробити свій внесок у справу збереження екології.

Екологічні проекти нині на піку моди. Убрання, їжу, побутову техніку з позначкою «екологічно чистий продукт» споживачі розкуповують на «ура». Торкнувся весь цей екологічний бум і будинків, у яких ми живемо.

Одним із найбільш екологічних будинків у світі можна вважати The Bahrain World Trade Center Towers, що розташований у Бах-

Вежа «The Lighthouse Tower». м. Дубай

рейні. Цей дім здатний забезпечувати себе необхідною енергією. Це стає можливим завдяки роботі трьох гіантських пропелерів, які можуть виробляти до 1100 мегават енергії на рік. Сам будинок має форму, яка сприяє потраплянню потоків повітря на лопаті гіантських турбін.

Скільки вдастся заощадити на електроенергії і наскільки менше побічних продуктів її виробництва буде викинуто в атмосферу!

Ще один екологічний проект пропонує Дубай. Вежа «The Lighthouse Tower» використовуватиме чотири тисячі фотогальванічних панелей. Також будівлю обладнають трьома мегатурбінами, завдяки чому вежа стане повністю автономною у виробництві електрики (*С. Гужва*).

Довідка: звісно, як кажуть захисники природи, на думку експертів, уявіть собі, крім того.

Фотогальванічний елемент — електричний пристрій, який слугує для перетворення світлової енергії на електричну.

Прочитайте текст. Доповніть речення вставними словами (словосполученнями) тієї групи за значенням, що в дужках (усно).

У сучасному світі проблему накопичення відходів порушеніо (*упевненість*) особливо гостро з двох основних причин, наслідки яких можуть бути дуже сумними для людства.

(*З'язок між думками*) запаси природних ресурсів, наявних на Землі, не безмежні. Нераціональне використання їх привело до того, що нині людство вже втратило майже третину цих ресурсів. Саме тому (*упевненість*) важливо витрачати їх економно, одночасно підшукуючи їм альтернативу й (*з'язок між думками*) займаючись вторинним переробленням уже використаної сировини.

(*З'язок між думками*) однією з причин глобального потепління є «парниковий ефект», зокрема через величезні купи промислового та побутового сміття. Люди викидають тонни поліетиленових пакетів, усіляких упакувань, покришок, побутової техніки й інших відходів, розкладання яких (*емоційна оцінка — незадоволення*) триватиме століттями.

Сміття (*указівка на джерело повідомлення*) треба грамотно утилізовувати, а ще краще — переробляти, даючи вже використаній сировині друге життя (*З інтернету*).

Перепишіть речення, увівши в кожне з них вставну конструкцію та розставивши розділові знаки.

1. Нині в Європі під утилізацією сміття розуміють його сортування та використання як вторинної сировини. 2. Найкраще зі сміттям удається впоратися Швеції. Ця країна переробляє 52 % від загальної кількості відходів. 3. У Нью-Джерсі (США) відкрито Музей сміття. Там зберігають зразки нестандартного цікового й небезпечного сміття. 4. Величезною є проблема утилізації старих комп’ютерів. У них містяться небезпечні для навколошнього середовища сполуки, тому в Європі для комп’ютерної техніки існують спеціальні закриті звалища. 5. Добування енергії завдяки спалюванню сміття в британському місті Едмонтоні щорічно економить 100 тисяч тонн вугілля. 6. Найпоширеніше сміття на планеті — недокурки. Щороку їх накопичується понад 4 мільярди штук (*З енциклопедії*).

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Він мріяв побачити Марс зеленим від високих дерев із густою кроною. Приклавши вухо до землі, він почув далекі кроки того часу, який неодмінно прийде, і бачив, як насіння, кинуте сьогодні в землю, дає зелені паростки. Ось уже могутні стовбури тягнуться до неба, викидаючи одну гілку за іншою, і Марс стає гаєм, що, увесь пронизаний сонцем, перетворюється на квітучий сад.

Повернувшись голову, він подивився на марсіанські рівнини й пагорби. Млість пройшла, і тепер його вразило, що навколо ані клаптика зелені, куди не кинь оком — порожньо. Здавалося, ось він,

давній марсіанський ґрунт. На ньому колись росли ліси, такі давні, що, урешті-решт, виродилися та зникли. А що, коли знову посадити тут дерева, скажімо, ті, що ростуть на Землі? Розкішні мімози, плачу чі верби, магнолії і красені евкаліпти? Що буде тоді? Хто знає, які багатства приховують ця земля, які сили залишилися в ній? (*P. Бредбері*).

- Напишіть продовження оповідання (*п'ять-шість речень*).
- Використайте вставні конструкції (слова, словосполучення, речення).

- 7.** Уведіть подані вставні конструкції до самостійно складеного висловлення на тему «Якою я хочу бачити нашу планету».

Безсумнівно, здається, на жаль, на мою думку, зокрема, зрештою.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.
- Черговий, феномен, котрій, дрόва, фольга.
- Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
позбутися від звички
приречений до занепаду
це до мене не стосується
читаю на англійській мові
три метра на секунду

ПРАВИЛЬНО
позбутися звички
приречений на занепад
це мене не стосується
читаю англійською мовою
три метри за секунду

- Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Середовище не буває оточуючим» (автор О. Авраменко). Перекажіть його зміст, використавши дві-три вставні конструкції.

Середовище не буває оточуючим!

Прочитайте текст і виконайте завдання.

У багатьох місцях світу в різний час спостерігалися кольорові атмосферні опади, зовсім не пов'язані з людською діяльністю.

Про червоні дощі писали Гомер і Плутарх. У дев'ятнадцятому столітті вони були вже більш строго задокументовані, їх спостерігали в Італії, Греції та південних районах Іспанії. *Причина цього явища – домішування до звичайного дощу червоного пилу*. Він складається з найдрібніших організмів червоного кольору. Такий пил утворюється в Африці, після чого пасати переносять його в Європу.

Чорні дощі – більш рідкісне явище. У цьому випадку до звичайної дощової води домішується вулканічний пил. Дивуватися немає чому, особливо якщо десь у радіусі кількох тисяч кілометрів від місця випадання чорного дощу вивергається вулкан. Білі дощі йдуть, коли зміщується вода з крейдяним пилом, який утворюється під час вивітрювання вапнякових гірських порід. Зелений дощ за все минуле століття був зареєстрований лише один раз – в Індії. Забарвлювали його дощішки продуктів бджільництва та пилку квітів мангових дерев (З «Дитячої енциклопедії»).

- Перепишіть текст, увівши в речення вставні конструкції.
- Підкресліть головні та другорядні члени у виділених реченнях.

§ 33. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВСТАВНИХ СЛОВАХ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯХ, РЕЧЕННЯХ)

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Прочитайте речення та визначте, у якій колонці виділені слова можна опустити (вони є вставними), а в якій цього зробити не можна, бо вони є членами речення.

Сусіди *кажуть*, що карпатський клімат зцілює людину.

Уже тиждень *думаю* над програмою нашої подорожі на південь.

Кажуть, подорожі — найкращий відпочинок.

Літо, *думаю*, варто провести в горах.

Окремі слова можуть бути як вставними словами, так і членами речення. Відрізняти вставні слова від членів речення можна за значенням, в усному мовленні — за інтонацією. Якщо слова вставні, то на письмі їх відокремлюємо **комами**: *Видно місто, далі поле у моєму вікні* (М. Рильський). *Батько, видно, затримувався*.

Оскільки між членами речення та вставним словом немає граматичного зв'язку, то поставити до нього питання від підмета чи присудка неможливо.

Слова, що завжди є вставними	Слова, що ніколи не бувають вставними
отже	адже
мабуть	навіть
по-перше	принаймні
по-друге	усе-таки
щоправда	неначебто
а втім	нібито

Між сполучником і вставним словом треба ставити кому: *Чи просто мені щастить, чи, може, саме наше життя таке вже стало врожайне на видатних людей?* (Олесь Гончар).

Якщо протиставний сполучник *а* (рідше *але*) стосується вставного слова, то його відокремлюємо комами разом із ним: *Не знаю, чи побачу Вас, чи ні. А може, власне, і не в тому справа* (Л. Костенко).

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Я дерево я сніг я все що я люблю. I може це і є моя найвища сутність. 2. Поет не може бути власністю. Це так йому вже на роду (Л. Костенко). 3. Вже день здається сивим і безсильним і домліває в заростях ріка. 4. А на тілі здається ніяких слідів нема. 5. Поету *кажуть* треба знати мову та ще уміти вправно римувати. 6. Сусіди *кажуть* парубок нічого... Дівчата *кажуть* хлопець так собі (В. Симоненко). 7. І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала і рушник вишиваний *на щастя* на долю дала (А. Малишко). 8. *На щастя* країв ще багато незвіданих (І. Непійвода).

- A.** Прокоментуйте, чому й де треба поставити коми (усно).
- B.** Доведіть, у яких випадках виділені слова — вставні, а в яких вони є членами речення.

2. Перепишіть речення, знявши риску й розставивши розділові знаки.

1. У Східниці ми будемо відпочивати по/перше липня. 2. По/перше треба придбати квитки а по/друге накупити сувенірів. 3. Ми багато чекали від цієї подорожі але на/щасти на таке навіть не/сподівалися. 4. На/щасти ми взяли парасольки хоча небо з/ранку було чистим/пречистим. 5. Біла Церква уявіть собі старша за Львів на кілька століть! 6. Уявіть собі тридцять/поверховий будинок саме такою заввишки є дзвіниця Києво/Печерської лаври. 7. По цій лісовій стежці хтось сьогодні ходив і це очевидно адже на мокрому ґрунті видно свіжі сліди. 8. Наш гід очевидно у цьому місці в/перше бо його впевненість тут ніби вивітрилася (*O. Травнєвій*).

До речі...

Сучасний інтернет-сервіс «Booking.com» спрошує планування подорожей. Ви вирішили відвідати, **наприклад**, Кам'янець-Подільський. Набравши в пошуку назву міста, ви отримаєте перелік із всімнадцяти готелів на будь-який смак. Booking розповість вам про кожне помешкання: надасть інформацію про вільні номери, відстань до центру, місце на карті, можливості для паркування авто, вартість послуг, рейтинг готелю за десятибалльною шкалою та ін. Ви зможете здійснити віртуальну екскурсію будь-яким готелем, адже цей зручний сервіс пропонує багато фотографій номерів, ресторану, двору... Цим сервісом користуються успішні люди в усьому світі. Саме **на приклад** успішних людей і вам радимо рівнятися.

- Поміркуйте, чому перше виділене слово пишемо разом і відокремлюємо комами, а друге — окремо й не відокремлюємо.

3. Відновіть речення, дібравши найбільш вдалі вставні конструкції з дужок. Поясніть свій вибір (*усно*).

1. Наша країна просто казкова. В Україні, (*справді, ясна річ, безперечно*), є і пустеля, і гірські каньйони, місця для цікавого пішохідного туризму.

2. Озеро Синевир, що на вершині гори, (*кажуть, між нами кажучи, безперечно*), унікальне вже самим місцем розташування.

3. На Рівненщині є Біле озеро — кришталево чиста водойма, вода там містить кальцій, магній, фосфор, сірководень, срібло й гліцерин. (*Кажуть, подейкують, між нами кажучи*), сам голова Польської держави, комендант Юзеф Пілсудський, на початку двадцятого століття повними цистернами вивозив цілющу воду до Варшави, аби нею лікувалася його дружина.

4. Дунайський біосферний заповідник, що на Одещині в містечку Вилковому, розташований у дельті річки. Цей райський куточек України площею понад 50 гектарів став прихистком для рідкісних видів рослин, тварин, птахів і риб, багато з яких, (*уявіть собі, на жаль, соромно казати*), на межі вимирання, тому занесені до Червоної книги України.

5. У Криму є таке диво, як Карадаг (туркською мовою означає «Чорна гора»), — давній вулкан. (*Справді, дійсно, певна річ*), масив Карадагу відрізняється від більшості Кримських гір, порослих лісом. Увесь поцяткований бухтами й гrotами, він має дуже таємничий вигляд, там трапляються відкладення, округлими контурами подібні до застиглого воску. (*Можливо, мабуть, на думку вчених*), Карадаг колись був на дні моря і його винесло на поверхню в той же час, що й увесь півострів (*С. Гужва*).

4. Перепишіть текст, розставляючи, де потрібно, розділові знаки. Визначте вставні слова й групу за значенням.

Колись кемпінги не були популярними а автомандрівники навіть обурювалися: з якого це дива вони мають платити за стоянку якщо є можливість зупинитися де завгодно й організувати ночівлю розбивши намет. Мабуть у багатьох поняття «кемпінг» досі асоціюється з так званим «диким» туризмом — на природі без належних умов.

Сучасні кемпінги потроху ламають стереотипи пропонуючи відпочивальникам безпеку паркування комфорта варіанти вибору місця проживання (літній бунгало усесезонний будинок на має власне «житло» — причіпний будиночок на колесах чи кемпер на основі мікроавтобуса).

Зверніть увагу оселяючись у літньому будиночку капітальній споруді чи розраховуючи на місце для намету турист не лише платити різні суми а й отримує місце тимчасового проживання в різних умовах. Отже подорожуючи з наметом туристи не переймаються питанням бронювання — на території кемпінгу здебільшого завжди можна знайти куточек для того щоб поставити тимчасове житло. А коли ви розраховуєте на будиночок то бронювання обов'язкове. Подорожуйте з комфортом! (За Н. Ковальчук).

Кемпер — автомобіль із житловим приміщенням.

Кемпінг — табір для автотуристів.

Прочитайте речення, увівши в них вставні слова з довідки.

1. Перше у світі регулярне повітряне сполучення було відкрито між Парижем і Лондоном у 1919 році. У літаку перебувало всього 4 пасажири. 2. Майже весь час польоту літаком керує спеціальна програма — автопілот. 3. Усі пілоти, які виконують міжнародні рейси, розмовляють із диспетчером тільки англійською мовою. 4. Якось під час польоту в салоні «боїнга» побачили мишу. Через сірого гризуна екіпажу довелося здійснити екстрену посадку й висадити всіх пасажирів. Була небезпека, що миша перегризе який-небудь кабель. 200 пасажирів провели ніч у готелі аеропорту, а екіпаж усю ніч із сиром і мишоловками вишукавав мишу. 5. У літаку «Боїнг-767» — понад 3 мільйони деталей. Цікаво, що їх збирають з усього світу: частини фюзеляжу виробляють у Японії, центральні частини крил — у Південній Каліфорнії, закрилки — в Італії. 6. У літаках є одне незмінне правило: пілоти їдять різні страви. Один із них єсть те саме, що й пасажири першого та бізнес-класу, а другий пілот єсть іншу їжу. Авіакомпанія турбується про те, щоб обидва пілоти раптом не отруїлися однаковою їжею (З *інтернету*).

Довідка: справді, кажуть, уявіть собі, між іншим, зокрема, очевидно.

Розгляніть фото. Опишіть, як ви уявляєте подорож на зображеніх засобах пересування. Використовуйте вставні конструкції.

(1)

(2)

До речі...

Water Walking Ball — це надувна куля великих розмірів (1).

AirBoard — специфічний вид транспорту, що дає змогу переміщатися будь-яким типом твердої поверхні (асфальт, бетон, скло) зі швидкістю 40 кілометрів за годину (2).

- Перекладіть назви цих засобів пересування українською мовою.

ЗАУВАЖТЕ!

Потрібно розрізняти вставні та вставлені конструкції.

Вставні слова, словосполучення та речення виражаютъ ставлення мовця до сказаного.

Вставлені слова, словосполучення та речення вносять додаткову інформацію в речення. Козаки вклоняються йому, пускають із копита коні, кидаються в Дунай, перепливають його, а далі мчаться — **Остап летить попереду** — через луки й поля до них у село, в Уманщину.

Чи не краще б лишити тут Остапа (**вона ж йому однаково нічим не годна допомогти**) і самій метнутися та пошукати виходу? (М. Коцюбинський).

Вставлені конструкції найчастіше відокремлюємо тире й дужками з обох боків, рідше — комами.

Вставлені конструкції, як і вставні, не є членами речення.

7.

Прочитайте текст і виконайте завдання (усно).

Щедре серце дається любов'ю. Великою любов'ю, більшою за тебе. У твої літа найголовніше, може, учитися любити. Уміти любити — то велике вміння. Не знаю, чи є в тебе дівчина. Коли є (чи коли буде) — намагайся, щоб вона була вища за тебе. Тобто, щоб ти дотягався до неї, а не опускався. Коли ж вона надто земна, то вигадай її небесною, і вона стане небесніті. Але краще, щоб у неї було й землі, і неба. Дівчина має дати тобі змогу кращати, а не гіршати. Любов — то, може, єдина справжня квітка, подарована людині Богом. Тільки в любові людина розумна. І навіть що більше, дужче любиши, то розумнішаєш. Інших квіток, кращих за цю, квітку любові, я не знаю. Не знай поганих дівчат, хай вони для тебе просто не існують (я, скажімо, у свої 46 років просто не вірю, що бувають жінки, які лаються, обманюють тощо). У мене, слава богу, такого досвіду не було.

Хочу, щоб тобі було приємно й із людьми, і на самоті, і з однолітками, і з людьми літнього віку. Хочу, щоб ти зростав діаметром своєї душі. Намагайся бачити добре не тільки там, де блищиць (спелеологія, Прип'ять, мандри, спорт), а й там, де ніякого блиску (копання землі чи прибирання квартири, заняття науковою і т. ін.). Музику вподобати легше, ніж крутити гайки. Але й те, і те — людські заняття. Будь добрим до людей і намагайся віддавати їм більше, ніж брати (ще краще: не бачити різниці між віддаванням і бранням, але це надто складно на твої літа). Не будь злопам'ятний та мстивий, але і не дозволяй плювати у свою кашу (*За В. Стусом*).

- Знайдіть і прочитайте вставні та вставлені конструкції.
- Поясніть розділові знаки в реченнях із цими конструкціями.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Сантимéтр, мілімéтр, кіломéтр, веземó, ідемó.

- Прочитайте прислів'я, поясніть їхнє значення. Складіть невелику розповідь за одним із них.

- Горе тому, що на печі: сюди пече, туди гаряче; добре тому, що в дорозі: лежить собі на возі.
- Краще погана дорога, ніж поганий супутник.
- Тоді дорога спішна, коли розмова потішна.

- Переглянувши в інтернеті експрес-урок «*Будь ласка чи прошу — який варіант правильний?*» (автор О. Авраменко), складіть зі словом прошу два речення так, щоб у першому це слово було вставним, а в другому — членом речення.

Будь ласка чи прошу — який варіант правильний?

Перепишіть текст, ускладнивши речення вставними словами та словосполученнями. Розставте розділові знаки.

Сервіс «BlaBlaCar» — це щось середнє між таксі й автостопом. Водій і пасажир, якщо їхні маршрути збігаються, знаходять одне одного через інтернет і ділять між собою витрати на дорогу. Цей сервіс давно популярний у США, Канаді, Австралії та Західній Європі. Він виник у роки Другої світової війни, коли в США було введено політику жорсткої економії і спільні поїздки пропагували як спосіб ощадливого використання пального. В епоху мобільних технологій та інтернету такі подорожі стали більш доступними для всіх. Водій дає оголошення з описом маршруту, указує зручний час відправлення. Пасажир може вивчити профайл водія, де вказана марка машини, рівень досвіду водія. Написавши або подзвонивши водію, ви можете забронювати місце в автомобілі.

Нині в розвинених країнах користуються такими сервісами для щоденних спільніх поїздок на роботу чи навчання. У США та Канаді існують спеціальні програми заохочення: для машин із трьома й більше пасажирами дозволено безкоштовний проїзд окремими платними дорогами та смугами для громадського транспорту (*За Є. Заносієнком*).

§ 34. УСНИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЗА КАРТИНОЮ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

A. Прочитайте текст.

Пам'ятка культури – визначна споруда, археологічний об'єкт або витвір мистецтва, що є частиною культурного надбання країни, людства загалом (пам'ятка історії, літератури, мистецтва, мови, права тощо) та охороняється законом.

Пам'ятка історії – один із різновидів пам'яток культури, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, із життям і діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів; будинки, споруди, комплекси (ансамблі).

B. Поміркуйте, чим відрізняються поняття «пам'ятка культури» і «пам'ятка історії».

До речі...

На державному обліку в Україні перебуває 152 тисячі пам'яток культурно-історичної спадщини.

1.

Розгляньте фото та виконайте завдання.

Києво-Печерська
лавра. м. Київ

Меморіал жертвам
тоталітаризму. Колишнє
с. Биківня. Київська обл.

Ізборник Святослава

A. Подумайте, чи належать ці об'єкти до пам'яток історії та культури. Про які відомі українські пам'ятки ви можете розповісти?

B. Пригадайте особливості публіцистичного стилю мовлення. Назвіть жанри цього стилю.

2.

Розглянувши картину й прочитавши текст, виконайте завдання.

Андріївську церкву збудовано на стрімкому Старокиївському плато, що стало своєрідним природним п'єдесталом для споруди церкви. На цьому місці, за літописним переказом, апостол Андрій Первозваний, перший проповідник християнства на землях Русі-України, у першому столітті нашої ери встановив хрест і проголосив про виникнення великого міста. Починаючи з однадцятого століття на цьому пагорбі будували дерев'яні та кам'яні церкви на честь Андрія Первозваного.

Андріївську церкву у вісімнадцятому столітті зводили на замовлення імператриці Єлизавети I – дочки Петра I, яка вирішила мати в Києві царську резиденцію, частиною якої

і була Андріївська церква. 9 вересня 1744 року відбулася урочиста церемонія закладання Андріївської церкви. Спочатку проєктовання храму було доручено Й. Шеделю, але його проект Петербурзька канцелярія будівель відхилила, а створення нового проекту доручила оберархітектору імператорського двору Растреллі. Будівництвом церкви керував московський архітектор І. Мічурін, а до спорудження будівлі було залучено найкращих російських, українських та іноzemних майстрів.

У Києві І. Мічурін розробив креслення, плани й профілі Андріївського пагорба. Він провів інженерно-геологічне дослідження будівельного майданчика й переконався, що на глибині 13–14 метрів залягає міцний материковий ґрунт, а вище — насипні ґрунти, просякнуті водами підземних джерел. Архітектор розробив конструкцію кам'яного підмурку, поєднавши його з двоповерховою будівлею «священницьких покоїв», спроектованою Растреллі. Так було створено масивні підвалини — стилобат церкви та її паперть. Для зведення стилобату здійснили виймання ґрунту, відведення ґрунтових і джерельних вод. Фундаменти залягають на глибині 13,9 метра із східного боку від рівня паперті, із західного — 12,9 метра. Споруда церкви змурована з високоякісної білої та червоної цегли. Капітелі, орнаментальні прикраси фасадів виготовлені із чавуну, загальна вага яких сягає 97 тонн (З енциклопедії).

Капітель — верхня частина (завершення) колони, пілястри або стовпа, на яку спирається балка.

Паперть — церковний ґанок.

Пілястр — плоский, подібний до колони виступ на поверхні стіни чи стовпа.

Стилобат — верхня частина східчастого цоколю будинку, постаменту, скульптури.

Фасад — зовнішній, лицьовий бік будівлі, що звичайно виходить на вулицю.

- A. У яку пору року зображено Андріївську церкву на репродукції картини В. Будка? Яку кольорову гаму використав художник?
- B. За допомогою яких деталей досягнуто величі й цілісності цієї пам'ятки?
- C. Опишіть фасад Андріївської церкви, оформлення центрального входу.
- D. Що найбільше привертає вашу увагу в картині художника? Які почуття та настрої викликає у вас ця пам'ятка?

До речі...

За легендою, місцевість, де сьогодні тече Дніпро, була морем. Коли святий апостол Андрій у 55 р. н. е., проповідуючи в Скіфії, піднявся на Київські гори й поставив тут хрест, — море зійшло долілиць, але більша частина морських вод залишилася та сховалася під Андріївською горою. Коли пізніше тут побудували Андріївську церкву, то під престолом відкрився колодязь.

В Андріївській церкві немає дзвонів, тому що, за легендою, при першому ж ударі вода прокинулася б і залила не тільки Київ, а й усе Лівобережжя.

3. Складіть за поданим початком усний твір-опис Андріївської церкви за картиною В. Будка в публіцистичному стилі.

Надзвичайної краси будівлю зобразив на картині «Андріївська церква» художник Валерій Будко. Вона височить на одній із круч Старокиївської гори. Так і хочеться піднятися сходами...

В. Будко. Андріївська церква

§ 35. ПОНЯТТЯ ПРО ВІДОКРЕМЛЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНІХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

A. Прочитайте речення в колонках, правильно їх іntonуючи.

Багато цікавих і різноманітних експонатів зібрано в музеях світу.

У Музеї мікромініатюр Миколи Сядристого можна побачити зроблений на половині макового зерна вітряк.

Багато експонатів, цікавих і різноманітних, зібрано в музеях світу.

У Музеї мікромініатюр Миколи Сядристого можна побачити вітряк, зроблений на половині макового зерна.

B. У яких реченнях виділені слова вимовляють із підсиленою іントонацією? Що вплинуло на зміну іントонації?

B. Як виокремлюють слова, на яких мовець акцентує увагу, в усному мовленні та на письмі?

Відокремлення – це виокремлення одного з другорядних членів речення з метою увірваниння його змісту за допомогою іントонації в усному мовленні та комами або тире – на письмі: *А я все йду, самотній на землі* (М. Коцюбинський). *Тихі, ніжні зорі спадали з неба – білі, непрозорі* (Леся Українка).

Відокремлені члени є особливо важливими в змісті речення. Відокремлення відбувається для того, щоб

- зосередити увагу на чомусь;
- виокремити щось;
- уточнити;
- розмежувати основне й другорядне;
- відтінити.

Для відокремлення членів речення важливими найчастіше бувають такі чинники:

- місце щодо слова, від якого залежить другорядний член; порівняйте: *Збудований у центрі міста музей радує відвідувачів і Музей, збудований у центрі міста, радує відвідувачів;*
- поширений чи непоширений член речення; порівняйте: *Сестра молодша поїде до Умані та Сестра, молодша на три роки, поїде до Умані;*
- якою частиною мови виражене означуване слово; порівняйте: *Замислені відвідувачі поверталися з музею і Замислені, вони поверталися додому;*
- якою частиною мови виражений другорядний член речення; порівняйте: *Зіщулдені туристи проходять вузькими коридорами і Зіщулдившись, туристи проходять вузькими коридорами.*

1.

Прочитайте текст. Визначте речення з відокремленими членами.

У Києві, усього за 7 кілометрів від Хрестатика, серед діброви над витоком давньої річки Либеді розташований Центр української архітектури та побуту «Мамаєва Слобода». Понад 300 років тому

ці землі належали Михайлівському Золотоверхому монастирю. Там стояла монастирська пасіка із хутором і ставом. Минуло кілька століть, і знову на пагорбах зашуміли на вітрі мальовничі гаї та пахучі луки, створюючи надзвичайно гарний ландшафт, такий характерний для Наддніпрянщини. У долині посеред кучерявих вишневих садів, оточених тинами, стоїть козацька слобода. У центрі архітектурного ансамблю розташована дерев'яна козацька церква Покрови Пресвятої Богородиці — з трьома банями та дзвіницею.

За козацькою церквою, серед невеликого пшеничного поля, видно вітряк — символ мирної хліборобської України. Над двома мальовничими ставками, зарослими очеретом, лілеями та лататтям, стоять садиби титаря, або церковного старости, козаків-джур, козацького старшини, коваля з кузнецею, гончаря з гончарною майстернею, ворожки, шинок єрея-шинкаря, а також пасіка та водяний млин.

Усі об'єкти «Мамаєвої Слободи» створювали, щоб відтворити живу історію, вони максимально наближені до свого функціонального призначення — популяризації та відродження самобутніх народних традицій, звичаїв, обрядів і забутих ремесел (З інтернету).

Центр української архітектури та побуту «Мамаєва Слобода». м. Київ

2. Перепишіть речення. Визначте та підкресліть відокремлені члени.

1. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник — найбільший музейний комплекс України, розташований на київських пагорбах. 2. На Житомирщині, у місті Радомишлі, працює Музей української домашньої ікони, створений українською лікаркою та співачкою Ольгою Богомолець. У музеї зібрано майже 5 тисяч ікон із різних куточків України — Київської області, Слобожанщини, Поділля, Волині, Полісся, Сіверщини, Таврії, Буковини, Галичини, Закарпаття, Запоріжжя. 3. Роботи Миколи Сядристого, представлені в Музеї мікромініатюр, розширяють уявлення про межі людських можливостей. 4. У Києві, поблизу аеропорту «Жуляни», розміщено Державний музей авіації України — найбільший в Україні музей технічного профілю. 5. Лувр, таємничий замок французьких королів, був побудований у 1190 році. Старовинний і разом із тим сучасний, нині він — один із найбільших художніх музеїв світу (І. Орлова).

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

«Експериментаніум» — це музей популярної науки й техніки, у якому демонструють закони науки та явища навколошнього світу. Хочеш запустити під самісінку стелю легку, майже невагому хмаринку, намалювати хитромудрий цікавий візерунок за допомогою маятника, «заблукати» в довжелезному дзеркальному лабіринті та побудувати міст без жодного цвяха й спробувати пройти по ньому? Тоді — до «Експериментаніуму», сучасного музею, який доводить, що наука може бути цікавою. Завдяки інтерактивним експонатам кожний відвідувач може відчути себе справжнім дослідником, «доторкнутися» до науки: тут спостерігають зародження торнадо, зазирають у нескінченність, створюють блискавку, змушують літати магніт і здійснюють чимало нових відкрит-

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

тів. «Торкайся до експонатів, експериментуй, проводь досліди!» — закликають у музеї. Наука — це зовсім не нудно! (3 інтернету).

Експеримент — 1. Один з основних методів наукового дослідження, у якому вивчення явищ відбувається за допомогою доцільно вибраних або штучно створених умов. 2. Намагання, спроба здійснити щось яким-небудь способом.

- A.** Перебудуйте виділені речення так, щоб окремі другорядні члени речення стали відокремленими.
- B.** Запишіть ці речення, підкресливши відокремлені члени.

4.

Прочитайте дієслова, утворіть від них дієприслівники. Складіть із ними речення на тему «Експерименти на уроках фізики».

Увімкнути, повернути, розкрутити, запустити, натиснути, потягти, штовхнути.

ЗАУВАЖТЕ!

При відокремленні означень необхідно чітко розрізняти поняття «означення» та «означуване слово»:

Історичний музей.

Музей, створений меценатами.

Створений меценатами музей.

Музей — означуване слово. *Історичний, створений меценатами* — означення.

5.

Прочитайте текст і випишіть із нього означення з означуваними словами (між вписаними конструкціями поставте крапку з комою).

Аптека-музей «Під чорним орлом», найдавніша з існуючих аптек Львова, перетворена на єдиний в Україні музей, де можна оглянути старовинне аптекарське обладнання, яким користувалися середньовічні аптекарі. Тут ви можете оглянути стародавні кам'яні ступки, у яких готували мазі або товкли висушені лікарські рослини. У музейних кімнатах можна побачити аптекарське обладнання, виготовлене в різні епохи: амфори чотирнадцятого століття для перевезення та зберігання рідин, колекцію аптекарських пресів, дерев'яних і металевих, траворізки, мензурки, колби, бутлі, млинки для подрібнення та розтирання твердих препаратів, зразки цілющих рослин. Разом із звичайними найсучаснішими ліками у львівській аптекі-музей можна придбати фірмові ліки — «залізне вино». Цей тонізуючий напій виготовляють і продають лише тут (3 інтернету).

6.

Перепишіть текст, розставляючи розділові знаки. Підкресліть відокремлені члени речення, виражені дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами.

Проїжджаючи по трасі Амстердам–Гаага не можна не помітити величезної 35-метрової фігури людини зробленої зі сталі. Це музей людського тіла названий «Corpus» який збудований

у Нідерландах. Відвідувач спочатку потрапляє в коліно гігANTA а звідти вже продовжує шлях по всьому тілу закінчує екскурсію в мозку. Музей створений науковцями показує людям як працює організм як відбуваються ті чи інші процеси в нашому тілі. Потрапивши до музею ви дізнаєтесь багато цікавого як працюють органи людського тіла як утворюються еритроцити як організм виділяє антитіла борючись зі скалкою в тілі що відбувається коли людина чхнула коли спить. Усі ці процеси змодельовано дуже точно їх можна спостерігати на величезних моніторах. Музей оснащений останніми новинками в галузі візуальних і звукових ефектів (3 інтернету).

Музей «Corpus». м. Амстердам

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Ми піднялися по східцях на майдан, що перед музеєм. На землі щось камінням викладено — наче велетенські «класи».

— Оце, — каже старшина, — найдавніше в Києві місце. Тут понад тисячу років тому Десятинна церква стояла. Це її фундамент.

Навшпиньках пройшли ми по тому фундаменту. За фундаментом — велика трикутна галевина, кущами рівненько обсаджена, а посередині галевини — ми навіть очам не повірили — здоровенна копіця сіна. У центрі Києва на найдавнішому місці — копіця сіна, як у лузі. От здоровово! І така нам та копіця мила, наче привіт із рідної Васюківки.

Дивимося, а за копицею, біля самого входу в музей, гармати стоять, п'ять гармат.

— Що то? — осмілівши, спитав я.

— Це, брате, артилерія, що була в нас на озброєнні в сорок третьому, коли ми Київ од нацистів визволяли, — пояснив міліціонер.

Хотілося ще щось спитати, та старшина вів уже нас у музей.

Треба було шукати своїх. Це було нелегко. Знаєте, скільки там кімнат!

Перший поверх (стародавні часи) нам не дуже сподобався. Там не було нічого цілого — усе куски якісь, уламки, череп'я бите. І найпочесніше місце займає зотлілий почорнілий шмат довбанки. Теж іще цінність! Я вам такого в нас на річці скільки хочете знайду.

Але другий поверх... Оце да! У нас аж очі розбіглися. Он віз чумацький справжній. На таких возах наші предки колись у Крим по сіль їздили. А он карета золота, у якій митрополитів київських возили. Нічого собі карета. Ой, диви, зброя козацька, справжнісінка! Ого-го шаблюка! Дай таку в руки старшині Паляничку, він тільки — р-раз!.. Ми уявляємо собі нашого міліціонера з оселедцем, у козацьких шароварах, із шаблею в руці. Нічого. Підходяще виходить. А он рушниця. Ох же ж і довга! А пістоль який! (За Вс. Нестайком).

A. Пригадайте, з якого твору цей уривок.

B. Складіть і запишіть три–четири речення про враження героїв від музею та його експонатів, використовуючи відокремлені члени речення.

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Визвольний, фórзац, писанкý, гостéй, фаховýй.

B. Прочитайте прислів'я, поясніть їхнє значення.

- Краще один раз побачити, ніж сто разів почути.
- Добре того вчити, хто хоче все знати.
- Кожна пригода — до мудрості дорога.
- Хто хоче багато знати, тому треба мало спати.
- Що знаєш, що вміеш, те за плечима не носити.

B. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Плітки поширюють чи розповсюджують?» (автор О. Авраменко) і дайте відповідь на поставлене в його назві питання.

Плітки поширюють чи розповсюджують?

НОВЕ В ПРАВОПИСІ

Закінчення **-а (-я)** та **-у (-ю)**

Закінчення **-а**, **-я** в родовому відмінку однини мають іменники чоловічого роду, що позначають:

- назви населених пунктів із суфіксами **-ськ-**, **-цък-**, **-ецъ-**, елементами **-бург**, **-град (-го-род)**, **-піль (-поль)**, **-мир**, **-слав**: *Бердянська, Луцька, Трускавиця, Піттсбурга, Вишгородська, Борисполля, Житомира, Ярослава*;
- назви населених пунктів із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі та із суфіксами присвійності **-ів- (-їв-)**, **-ин- (-ін-)**, **-ач-**, **-ич-**: *Бикá, Дніпра́, Львова, Києва; Батурина, Пирятини; Бахмача, Галича*, лише в окремих випадках із наголосом на корені іменника: *Брéча, Довжика, Малóго Куяльника, Смόтрича*.

Решта назв населених пунктів можуть мати варіантні закінчення **-а (-я)** та **-у (-ю)**: *Амстердама і Амстердаму, Гомеля і Гомелю, Лондона і Лондону, Чорнобиля і Чорнобилю*.

Примітка. Закінчення **-у**, **-ю** наявне в складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення **-у**: *Давидового Броду, Зеленого Гаю, Кривого Рогу* та ін.

Закінчення **-і** та **-и**

У родовому відмінку однини іменники III відміни мають закінчення **-і**: *ванілі, галузі, герані, гідності, крові, любові, моці, незалежності, нехворощі, ноці, Оболоні, осені, Русі, солі, фальши*.

Іменники на **-ть** після приголосного, а також слова *кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білорусь* у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення **-и**: *гідності, незалежності, радості, смерти, чести, хоробрости; крови, любови, осени, соли, Руси, Білоруси*.

Виконайте одне із завдань.

A. Перепишіть речення. Підкресліть відокремлені члени.

1. Єдиний у світі Музей писанкового розпису, збудований у місті Коломиї, приваблює відвідувачів з усіх країн. Унікальність музею, виконаного у формі яйця заввишки 13,5 метра, ще й у тому, що він збудований повністю з кольорового скла. 2. У Криму, у селищі Качі, відкрився Музей ученого-мандрівника М. Миклухо-Маклая, створений його родиною. 3. У Музеї води, у Києві, можна подивитися, який шлях у природі долає вода, випадаючи на землю дощем, усмоктувшись у землю, проходячи різні шари ґрунту, збираючись у підземні річки. 4. Ніжинська поштова станція, єдина в Україні, збережена майже повністю: муріваний двоповерховий будинок поштової контори з готелем, флігель станційного наглядача, стайні та каретний сарай. У флігелі станційного наглядача розміщена експозиція музею «Поштова станція», присвячена розвитку кінної пошти України із часів Русі-України до кінця дев'ятнадцятого століття (3 інтернету).

B. Розгляньте фрагменти відеоролика «Корисні підказки 2. Помузеймося?!». Сформулюйте й запишіть правила поведінки в музеї, використавши відокремлені члени речення.

§ 36. ВІДОКРЕМЛЕННЯ УЗГОДЖЕНИХ ОЗНАЧЕНЬ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- А.** Прочитайте речення в колонках, намагаючись правильно їх інтонувати (*розділові знаки пропущено*).

Виши́тий умілими рука́ми рушни́к завжди був незамінним атрибутом весільного обряду.

Для вишивання брали найтонще найбіліше полотно.

Рушник виши́тий умілими рука́ми завжди був незамінним атрибутом весільного обряду.

Для вишивання брали якісне полотно найтонще найбіліше.

- Б.** Поміркуйте, у якій колонці речення ускладнено відокремленими означеннями.

Узгоджені означення мають той самий рід, число й відмінок, що й означуване слово: *Виши́тий рушник має сакральну й декоративну функцію*. Усі три означення узгоджені: означення *виши́тий* та означуване слово *рушник* мають чоловічий рід і стоять у формі називного відмінка однини. Доведіть, що означення *сакральну й декоративну* теж узгоджені.

Узгоджені означення відокремлюємо на письмі **комами**, рідше — **тире**, а в усному мовленні їх виділяємо **інтонаційно**.

Означення, виражені	відокремлюємо	не відокремлюємо
дієприкметниковим зворотом	після означуваного слова: <i>Рушник, виши́тий рука́ми матері, оберігає дитину від зла та нещастя.</i>	перед означуваним словом: <i>Виши́тий рука́ми матері рушник оберігає дитину від зла та нещастя.</i>
кількома прикметниками чи дієприкметниками	після означуваного слова, якщо перед ним уже є означення: <i>На виши́ті рушники, для́ні, бавовня́ні, стають наречені.</i>	якщо перед означуваним словом немає означення, то відокремлення залежить від бажання автора: <i>На рушники для́ні, бавовня́ні стають наречені і На рушники, для́ні, бавовня́ні, стають наречені.</i>
прикметником, дієприкметником, дієприкметниковим зворотом	як перед, так і після означуваного слова, вираженого особовим займенником: <i>Ми, по́в'язані вишиваними рушни́кими, ідемо вулицею. По́в'язані вишиваними рушни́кими, ми идемо вулицею.</i> Означуване слово-займенник може бути пропущено: <i>По́в'язані вишиваними рушни́кими, ідемо вулицею.</i>	

Продовження табл.

Означення, виражені	відокремлюємо	не відокремлюємо
прикметником, дієприкметником, дієприкметниковим зворотом	якщо між означенням та означуваним словом стоять інші члени речення: <i>Нитками вишито сорочку — чорними й червоними.</i>	

Перед непоширеними означеннями, що стоять у кінці речення, ставимо здебільшого ***mire***:
Вибираєте для вишивання контрастні нитки — чорні й червоні.

ЗАУВАЖТЕ!

Означення, виражене дієприкметником чи дієприкметниковим зворотом, що стоїть перед означуваним словом, відокремлюємо лише тоді, коли воно має обставинний відтінок причини: *Вишигий моєю прабабусею, рушник має для нашої родини особливе значення.*

- 1.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Червоний колір у вишивці дуже сильний та активний, з найбільш вираженими сакральними й обереговими функціями. Він, гарячий, яскравий та зігріваючий, відповідає стихії вогню, а крім того, символізує кров, пролиту воїнами за рідну землю.

Червоний колір є домінантним і на весільних рушниках. Найчастіше він трапляється на Поліссі, Полтавщині, Київщині, Чернігівщині та Слобожанщині.

Барвники червоного кольору колись були дорогими, тому що червець (червоний барвник) виготовляли з кошенілі, яку було не так легко зібрати.

Збір «черви», личинок кошенілі, починався на початку літа. Звідси й назва першого літнього місяця — червень. Рослину, уражену «червою», висмікували з корінням, бо саме з нього збиралі личинки. Оброблені киплячою водою або оцтом і висушені на сонці чи в печі, вони розчинялись у хлібній заквасці для видалення жиру. Екстракт використовували в Європі в епоху Середньовіччя та Відродження для фарбування шовку, вовни, бавовни або льону. Тривалий час червець був одним з основних товарів, експортованих із Польщі, Литви й України. А кілька років тому влада Туреччини звинуватила виробника кока-коли в тому, що в рецепті, розшифрованому вченими-хіміками, також виявився екстракт із кошенільного червця. Щоправда, виробник популярного напою згодом спростував це звинувачення (*C. Гужва*).

Кошеніль (червéць) — 1. Загальна назва кількох видів комах, із тіла самиць яких добувають червону фарбу; кармін. 2. Барвник, який міститься в тілі цих комах.

Сакральний — який стосується релігійного культу; обрядовий, ритуальний; який дуже цінують, оберігають; священий, заповітний.

- A.** Визначте речення з відокремленими означеннями.

- B.** Прокоментуйте причини їхнього відокремлення, використовуючи подані вище правила.

- 2.** Перепишіть текст. Підкресліть відокремлені означення. Прокоментуйте вживання розділових знаків (усно).

На Міжнародному етнофестивалі «Країна мрій» у липні 2015 року було встановлено рекорд України: український рушник, найбільший у світі, підняли в небо на двох повітряних кулях. Загальна площа рушника, виготовленого студентами Київського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва та дизайну імені Михайла Бойчука, становила 750 метрів квадратних.

На розмальовування рушника було витрачено понад 12 відер фарби. Полотно прикрашали яскраві квіти — сині й червоні (*C. Новак*).

3. Перепишіть речення, розставивши розділові знаки.

1. Щоб оберегом стала для синочка руками неньки вишита сорочка (*А. Черняхівський*). 2. Колись добиралися в ній залюбки в довгі ночі зимові безсонні. На тканині плелись сумно-чорні листки та усміхнені ружі червоні (*Т. Чорновіл*). 3. Одягнімо вишиванки друже хай побачить українців світ молодих відважних дужих у єдинні на сто тисяч літ (*В. Дерій*). 4. Українці мають багато традицій пов'язаних із вишивкою. 5. Основні функції вишитих рушників сакральну й декоративну розкрито в доповіді науковця. 6. Вишита скляним намистом вбирає очі сестрина сорочки. 7. Щасливий я одягаю сорочку вишути дружиною і йду з рідними святкувати День Незалежності (*О. Травнєвий*).

4. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

РУШНИКИ

Тримаю вишиті старенькі рушники.
Давно забуті, горнуться до мене.
Заполонили світ нейлони та шовки...
Кому потрібні вишиті ромени?
Гортую білу грядку полотна,
Засіяну барвінком і любистком.
Сміється вишита прабабою весна,
Ховається за квітами і листом.
Голублю диво-дивне із пісень,
Що хрестиками стелиться і в'ється.

Сіріє за вікном звичайний день,
А в рушниках волошками сміється.
Перегортаю білі рушники,
Що хліб вкривали і дитя в колисці,
Що старостів чекали на святки —
Розшиті маками, заквітчані, барвисти.
Благословенна будь на всі віки,
Найперша жінко, що нашила квіти.
Душа моого народу — рушники,
Барвінками і мальвами зігріта.

H. Баклай

- A. Випишіть речення з відокремленими означеннями.
Б. Поясніть, за якими правилами їх відокремлено (усно).

5. Прочитайте текст. Знайдіть речення з відокремленими означеннями та перебудуйте їх так, щоб означення не відокремлювалися. Запишіть перебудовані речення.

У весільному обряді на Київщині на початку двадцятого століття дослідники нарахували майже 20 видів рушників. На них клали коровай, ними перев'язували старостів, простеляли дорогу молодим. А найголовнішим був рушник, на якому батьки благословляли молодих. То була особлива святыня, виготовлена нареченою власноруч, яку не показували стороннім і берегли як зіницю ока, передаючи з покоління в покоління. У народних піснях чи не найбільше опоетизовано процес підготовки дівчини до весілля — вишивання рушників. В орнаментах, вишитих із сподіваннями на щасливу долю, відтворювали думки й почуття нареченої. Кількість рушників, приготованих дівчиною, була ознакою її працелюбності. Якщо про дівчину казали, що вона «рушників не придбала», то йшлося про ледацію, а якщо «скриня повна рушників» — це свідчило про хазяйновиту наречену, заможну, багату (*За М. Скуратівським*).

Давати (підносити) гарбуз — відмовляти тому, хто сватається. Сватало її багато парубків, так вона всім гарбуза давала (Українська казка).

Подавати рушник — давати згоду на одруження з ким-небудь. Мелашка втерла сльози рукавом і подала старостам рушники (І. Нечуй-Левицький).

6. Прочитайте й перекажіть легенду. Поширте виділені речення відокремленими означеннями (усно).

Було це дуже давно. Жила собі в одному селі мати, і мала вона трьох синів-красенів. Хлопці були дуже здібні, одне лише не вміли — вишивати, як їхня мати. Сядуть біля неї та й ка-

жуть: «Ви, матусю, шийте-вишивайте та пісню співайте, а ми подивимося, як народжуються у Ваших руках квіти та птахи».

Горнулася мати до синів і такі слова їм мудрі говорила: «Долю я вам вигалтую, а пам'ять про себе в рушниках залишу, тож бережіть їх». *Багато рушників вишила за своє життя мати, і всі між синами розділила.* Даруючи, говорила: «Сини мої, мої голуби! Пам'ятайте навік прохання своєї неньки. Куди б не поїхали, куди б не пішли, а рушник у дорогу беріть. Хліб у нього загортайте й інших пригощайте. Хліб на рушникові життя величає, здоров'я береже».

Померла мати, а її слова й пам'ять про неї в рушниках залишилися, і передаються вони від покоління до покоління (Нар. тв.).

7.

Висловте свою думку, чи може бути стильним поєднання вишитої сорочки з джинсовими штанами (спідницею). Дайте поради щодо добору кольорів. Сформулуйте свої думки чотирма-п'ятьма реченнями, використавши відокремлені означення. Запишіть їх у зошит.

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Переглянувши в інтернеті експрес-урок «*Вишívаний чи вишиవáний?*» (автор О. Авраменко), розкажіть, як правильно наголошувати це слово.

Вишívаний чи вишиవáний?

B. Установіть відповідність між частинами прислів'їв.

1	Рушник на кілочку —	A	вірного друга мати.
2	Хата без рушників —	B	хата у віночку.
3	На рушник стати —	B	буде чим гостей шанувати.
4	Не лінуйся, дівонько, рушники вишивати —	G	родина без дітей.

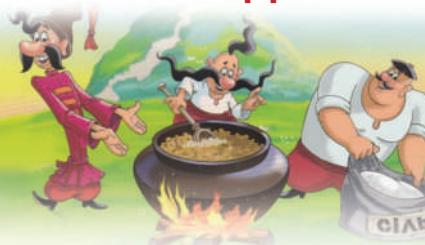

Перепишіть речення, розставивши розділові знаки.

1. Якийсь вітер низький жене стебла соломи понад глибокі стежки повні утоми (*I. Малкович*).
2. В дні прожиті печально і просто все було як незайманий сніг (*L. Костенко*). 3. І стежиною помережано по обніжках та по долині полохливе на дівчину схоже бігло літєчко та й заквітчане (*M. Шевченко*). 4. Мені наснилася криниця водою сповнена до краю (*I. Коваль*). 5. Досвітні вогні переможні урочі прорізали темряву ночі (*Леся Українка*). 6. Та не однаково мені як Україну злії люди присплять лукаві і вогні її окраденую збудять (*T. Шевченко*). 7. Наснились сині проліски мені і я щаслива плакала вві сні (*I. Христенко*). 8. Тут ніжна осінь мрійна та м'яка на кольори багата розмаїта (*O. Ющенко*). 9. Батько сидів із веслом на кормі веселий і дужий (*O. Довженко*).

§ 37. ВІДОКРЕМЛЕННЯ НЕУЗГОДЖЕНИХ ОЗНАЧЕНЬ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

A. Прочитайте речення в колонках, правильно їх іntonуючи.

«Козаки» — це серія мультиплікаційних фільмів, знятих в Україні режисером Водо-димиром Сахном. Головні герої мультсеріалу — запорозькі козаки, сміливі, винахідливі, завжди готові прийти на допомогу.

Усього створено дев'ять короткометражних мультфільмів, динамічних, тривалістю не більше 20 хвилин, із завершеними сюжетами. Студія «Укранимафільм» поставила нову мету — підготувати до випуску другий сезон мультсеріалу.

B. Визначте, у якій колонці записано речення з неузгодженими означеннями.

Неузгоджені означення відокремлюємо **комами**, рідше — **тире**.

Означення, виражені	відокремлюємо	не відокремлюємо
іменниками в непрямих відмінках (з прийменниками чи без них)	якщо вони стоять після узгодженого означення: <i>Худа, у чорному вбранні, у капелюшку, Шапокляк</i> спроявляла враження милої бабусі. <i>Шапокляк, худа, у чорному вбранні, у капелюшку,</i> спроявляла враження милої бабусі.	
інфінітивом	перед яким можна поставити а саме : <i>Ми маємо унікальну можливість — спостерігати творення 3D-анімації.</i>	перед яким не можна поставити а саме : <i>Стала наближатися година вирушати даді</i> (С. Васильченко).

Неузгоджені означення, виражені іменниками в непрямих відмінках, відокремлюємо комами, якщо означуваним словом є займенник або власна назва: *Алконост, з коштовними прикрасами та хвостом павича*, зберігає яйце, що виконує найзаповітніше бажання. *Вона, з коштовними прикрасами та хвостом павича*, зберігає яйце, що виконує найзаповітніше бажання (За В. Шинкарьовим).

До речі...

Під час групового турніру із футболу «Євро-2012» українська футбольна збірна грала із суперниками в тій самій послідовності, що й у серії «Як козаки у футбол грали»: із лицарями (збірна Швеції), мушкетерами (збірна Франції) і джентльменами (збірна Англії). Крім того, збірна України виграла у шведів 2 : 1, як і в мультфільмі, де козаки перемогли лицарів (шведів) із таким самим рахунком. Важко повірити, що цей збіг випадковий.

1.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Прем'єра першого анімаційного фільму «Фантасмагорія», чорно-білого, німого, тривалістю менше двох хвилин, відбулася 1908 року в Парижі. Мультфільм був створений за допомогою темних ліній, намальованих на білому папері й віддрукованих на негативі. Для його виготовлення було використано понад 700 малюнків — найвінчих, із кумедним героєм і простим сюжетом. Цей короткометражці дісталася особлива роль — стати початком ери анімації (*I. Орлова*). 2013 року анімаційна стрічка «Сонячний коровай» стала першим українським мультфільмом, адаптованим для незрячих людей. Досвідченій артистці Олександрі Бонковській, емоційній, із чудовою дикцією, з грайливими інтонаціями, удалося передати зміст мультфільму навіть тим дітям, які ніколи нічого не бачили (*Г. Крижанівська*).

Анімація (від латин. *animatio* — одухотвореність, *animo* — оживляю) — метод створення серії знімків, малюнків, кольорових плям, ляльок або силуетів в окремих фазах руху, за допомогою якого під час показу їх на екрані виникає враження оживлення мертвих форм руху.

A. Знайдіть і прочитайте речення з відокремленими означеннями.

B. Прокоментуйте правила відокремлення узгоджених і неузгоджених означень у кожному конкретному випадку.

2.

Перепишіть текст, розставивши в ньому розділові знаки. Поясніть їх вживання (*усно*).

2013 року український мультсеріал «Народна мудрість» знятий режисерами Степаном Ковалем і Володимиром Задорожним здобув перше місце на кінофестивалі в Лос-Анджелесі. Різнобарв'я українського колориту яскраво відображене в прислів'ях і приказках ожило на екрані. Багато людей вважає що мультфільми добре веселі з їхньою повчальністю та простими сюжетними лініями дивляться тільки діти. Проте творча група проекту переконана що мультфільм «Народна мудрість» свій рідний з яскравими характерами й тонким гумором припаде до душі людям різних вікових категорій. Тому серіал дивитимуться всі члени українських родин малі старшого віку з різними вподобаннями й смаками (*З інтернету*).

3.

Опишіть головного героя мультфільму «Був собі пес» двома реченнями, використавши відокремлені означення з довідки.

1. На початку мультфільму пес 2. А в другій частині герой

Довідка: ледачий, без особливого бажання служити господарю; стараний, уважний, з добрим серцем і світлою душою.

- 4.** Прочитайте речення, правильно їх іntonуючи. У якому з них на місці крапок треба поставити тире? Аргументуйте свою думку.

Джуді Гопс із мультфільму «Зоотрополіс» мала одне бажання ... стати справжнім охоронцем порядку. Від народження її переповнювало прагнення ... творити добро.

- 5.** Перепишіть речення та разставте розділові знаки. Поясніть написання виділених слів.

1. Усі герої «Шрека» головні епізодичні з лапами та хвостами із зеленим забарвленням розмовляють. 2. Цікаво що всі їхні репліки записано окремо. 3. Актори зайняті в цей час іншими зйомками ніколи не збиралися разом для запису в студії а слова їхніх партнерів вимовляв *асистент*. 4. Кумедний із хвостом кота із хоботом слона Бім-Бом (з мультфільму «Думками навиворіт») зроблений переважно із солодкої вати. 5. Образ хом'яка Ріно створений мультиплікаторами за подобою домашньої шиншили продюсера підкорив серця глядачів мультфільму «Вольт». 6. Голос співака Олега Скрипки упевнений зі специфічним тембром ідеально підійшов для озвучення образу Карлсона в новій версії мультфільму «Малюк і Карлсон» знятого за мотивами повісті *шведської* письменниці Астрід Ліндгрен. 7. Ми всі любимо героїв дитячих мультфільмів чесних справедливих з важкими характерами й добрими серцями (*О. Панчук*).

- 6.** Прочитайте текст. Перепишіть виділені речення, поширивши їх відокремленими означеннями (як узгодженими, так і неузгодженими).

Аніматори, як великі діти, дуже люблять новинки. 3D-анімація стала для них метою, бажанням показати українську картинку з різних боків. У 2013 році з'явився перший державний тривимірний анімаційний фільм «Бабай», який зібрав герой дитячих казок і страшилок. Автори мультфільму показали по-новому найстрашнішого монстра для української дитини Бабая, міфологічного птаха Алконоста, герой казок: Курку Рябу, Відьму, Чорта, Козу-Дерезу й інших персонажів. Мультфільм виконаний у техніці мальованої анімації. Його створювали майже 5 років. За одну хвилину глядачі побачили 1000 зображень, а за 70 хвилин — понад 70 тисяч малюнків (*З інтернету*).

- 7.** Опишіть двома-трьома реченнями одного із зображеніх мультиплікаційних героїв, використавши відокремлені означення (як узгоджені, так і неузгоджені). Запишіть їх у зошит.

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Дочкá, дóнька, чорнózem, чорнóслив, псевдонíм.

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
поїзд, слідуючий через станцію	поїзд, що проходить через станцію
пристрій, з'єднуючий деталі	пристрій, що з'єднує деталі
виправивши недоліки, ремонт був завершений	виправивши недоліки, майстри завершили ремонт
оточуюче середовище	довкілля (навколошнє середовище)
одна з кращих українських дитячих книжок	одна з найкращих українських дитячих книжок

B. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Чи можна вітати з “наступаючим” святом?» (автор О. Авраменко) і перекажіть його зміст, давши відповідь на запитання, поставлене в його назві.

Чи можна вітати з «наступаючим» святом?

Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Шукайте цензора в собі. Він там живе дрімучий без гоління (*Л. Костенко*). 2. Народилося море безкрає з неосяжним морським обрієм (*О. Довженко*). 3. І пахне свіжо й смачно в отчій хаті духмяним тільки з печі житняком (*Д. Луценко*). 4. Божий дар ти маєш з неба людям долю віщувати. 5. Ізумрудна блискуча з перлистою ніжною піною хвиля котиться грає співаючи пісню дзвінку (*М. Вороний*). 6. Узагалі він має дивну властивість зникати при очах ставати зовсім непомітним і ніколи нікому не заважати (*Олеся Гончар*). 7. Ота сміла горстка стояла серед води без надії рятунка з одним бажанням дорого продати своє життя в бою (*І. Франко*). 8. Налякані чужим голосом птахи з тривожним писком крутилися над головою Соломії (*М. Коцюбинський*). 9. Дніпро Ти тихо в день ясний пливеш заглиблений в минуле (*Олександр Олеся*). 10. У сатинової сорочці у полотняних штанях він прийшов сюди першим із дружиною і дітьми (*А. Шиян*). 11. Одягнений у хвою шумить дрімучий темний бір (*Н. Забіла*).

A. Розставте пропущені розділові знаки.

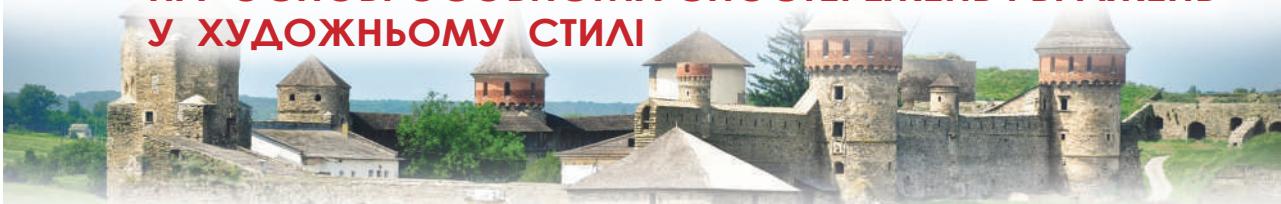
B. Підкресліть відокремлені означення.

До речі...

Ми часто несправедливо забуваємо вживати колоритні українські слова, без яких наша мова стає сухою, одноманітною. Перевірте, чи всі з названих слів ви знаєте, дібравши до них синоніми або розкривши лексичне значення.

бува́льщина	небокráй
торішній	тендітний
дивові́жа	радше
подéйкувати	цибомати
гомоні́ти	уподобати

§ 38. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте тлумачення слів пам'ятник і пам'ятка.

Пам'ятник — скульптурна споруда на пам'ять або на честь когось чи чогось: пам'ятник Ярославові Мудрому; пам'ятник полтавській галушці.

Пам'ятка — предмет матеріальної або духовної культури минулого: історична пам'ятка, літературна пам'ятка, пам'ятка природи, пам'ятка музичної культури.

м. Кам'янець-Подільський. Фото

Михайлівський Золотоверхий монастир. м. Київ

Б. Назвіть особливості твору-опису. Чим відрізняється художній опис від публіцистичного? Художній опис від наукового?

Прочитайте тексти. Визначте тип мовлення та стиль кожного з них.

Текст 1. Висока дзвіниця домінує над територією Софійського заповідника. Вона була першою кам'яною спорудою, збудованою на подвір'ї Софійського монастиря після пожежі 1697 року. Її споруджено в 1699–1706 роках. Спочатку споруда була триярусною. Архітектор дзвіниці невідомий. У документах збереглося лише ім'я Сави Яковлєва, який брав участь у її спорудженні. Невдовзі після закінчення будівництва верхні яруси дзвіниці внаслідок землетрусу почали руйнуватися. У 1744–1748 роках дзвіницю відбудовано під керівництвом відомого петербурзького архітектора Й. Шеделя. Два верхні яруси було розібрано й замість них споруджено нові. Над виконанням ліпного декору фасадів працювали українські майстри із Жовкви Іван і Степан Стобенські. Нова дзвіниця теж була триярусною. Її вінчав барочний купол із високим позолоченим шпилем (3 підручника).

Текст 2. Собор, що височить на майдані, тане верхами в сутіні неба, — часом чи не заспіває він теж, тихо, віддалено?

Мовчить собор. Не видно облупленості, іржі на банях, ніч скрадає на ньому всі травми часу. Навколо вирукують пристрасті, ламаються списи в щоденних баталіях, що їх ведуть будівничі з браконьєрами, а він стоїть, думає свою одвічну думу... Темрявою ночі окутаний, зірок дістаеть шоломами своїх бань крутолобих... Стоїть серед заводського селища весь освітлений, парусно-пов-

ний та чистий, як тоді у минувшині, коли вперше тут виник, вичарувався з душі своїх мудрих і дужих майстрів (*За Олесем Гончаром*).

Текст 3. Собор стояв посеред снігів у холодній білій самотизні. Возносився рожево під само небо, і низькі хмари черкали об найвищу баню, заплутувалися безпорадно поміж бань нижчих, умить зупинялися у своєму бігові, і тоді видавалося, ніби починає летіти понад землею сам собор, і суцільна його дивна рожевість заступалася жовтістю від кованого золота, яким покрито було бані, — і весь собор зненацька засвічувався, мов щільник, повний меду, і в найпохмуріших душах ставало ясніше від того видовища (*П. Загребельний*).

Бáня — опуклий дах, що має форму півкулі; купол.

2. Виконайте завдання.

A. Ознайомтеся з будовою твору-опису пам'ятки.

Пам'ятка

Будова твору-опису пам'ятки

I. Вступ. Розповідь про те, хто, де й коли створив пам'ятку, або стислий переказ легенди про неї.
II. Основна частина. Опис пам'ятки.

1. Призначення будівлі.
2. Центральний фасад.
3. Оформлення порталу (центрального входу).
4. Будівля в архітектурному ансамблі території.

III. Кінцівка. Оцінка пам'ятки (чим запам'яталася, що в ній вразило) або роздум (чому її необхідно берегти).

B. Складіть за поданою будовою і запишіть у чернетці план твору-опису однієї з пам'яток, зображеніх на с. 137. Відредагувавши план після обговорення, перепишіть його в зошит.

3. Складіть за планом (див. вправу 2-Б) усний опис пам'ятки в художньому стилі.

Прочитайте пам'ятку для складання твору-опису й напишіть у художньому стилі твір-опис пам'ятки історії та культури, яку ви вважаєте найцікавішою.

Пам'ятка

Як складати твір-опис

1. Осмисліть тему творчої роботи.
2. Визначте обсяг роботи.
3. Обміркуйте, яку інформацію про пам'ятку вам необхідно дібрати.
4. Зберіть фактичний матеріал (величина пам'ятки, матеріал, з якого її виготовлено, тощо).
5. Складіть короткий словник термінів, які ви будете використовувати.
6. Складіть план твору.
7. Запишіть текст твору в чернетці.
8. Відредагуйте й перевірте написане.
9. Перепишіть твір у зошит.

ЗАУВАЖТЕ!

Описуючи різні об'єкти, керуйтесь універсальною формулою **де? що? який?** (або **де? який? хто?**).

ОПИС		
де?	хто? що?	який?
Ліворуч від храму	стоїть фонтанчик,	виготовлений із білого мармуру.
Навколо нього	красуються квіти —	білі, сині й рожеві.

§ 39. ВІДОКРЕМЛЕННЯ ПРИКЛАДОК

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте текст і поміркуйте, чим особливі підкреслені означення.

Місто Львів було засноване в 1256 році королем Данилом Галицьким, який назвав його на честь свого сина Лева. У Львові, привітному та відкритому для гостей місті, найбільша кількість пам'яток історії та архітектури в Україні (блізько 2500). А ще саме там роблять програмне забезпечення для багатьох голлівудських фільмів. Мало хто знає, що спецефекти для фільмів «Спайдермен», «Гаррі Поттер», «Хадж» створювали у Львові. А ще саме у Львові, місті винаходів, започатковано першу в Україні залізницю, відкрито перший в Україні готель, засновано професійний театр і першу українську школу, винайдено першу у світі гасову лампу (O. Панчук).

Прикладка – це різновид означення, що називає ознаку предмета, даючи йому нову **назву**. Прикладка виражається іменником, який звичайно узгоджуємо у відмінку з означуваним словом: будинок-привід (Н. в.), будинком-привідом (Ор. в.).

Поширену прикладку в середині речення відокремлюємо **комами**, а в кінці перед нею здебільшого ставимо **тире**: Собор, свідок подій минувшини, височіє на околиці міста. На околиці міста височіє собор – свідок подій минувшини.

Відокремлюємо	Приклад
поширені прикладки після означуваного слова	<u>Мій брат, кравець хлоп'ячих мрій</u> , зішив з землею небо (Б.-І. Антонич).
поширені прикладки, що стоять перед означуваним словом і мають обставинний відтінок	<u>Українець за національністю, будівничий</u> тонко відчував народний стиль.
прикладки, що стосуються особового займенника	<u>Справжній талант, він постійно працював над собою.</u>

ЗАУВАЖТЕ!

Прикладки зі сполучником **як** не відокремлюємо, коли вони не мають відтінку причини (такі прикладки відповідають на питання **уролі кого? уролі чого?**): Растrellі широко відомий в Україні як архітектор.

- Прочитайте речення та виконайте завдання.

- Будинок із химерами, цегляна будівля з прикрасами на міфологічні та мисливські сюжети, є головною архітектурною спорудою раннього декоративного модерну в Києві. 2. Це перший будинок у Києві, побудований із використанням цементу – нового матеріалу для будівництва. 3. У стіну будівлі вмуровані бетонні фігури антилоп, на колонах причаїлися ящірки, а на розі будівлі сковалася ще одна істота – страшний велетенський пітон. 4. Центр стелі прикрашає ліпнина – спрут із щупальцями у ви-

Будинок із химерами. м. Київ

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

гляді сплетіння раковин, морських зірок, рослин. 5. Нині Будинок із химерами використовують як офіційну резиденцію Президента України (*C. Novak*).

A. Знайдіть і прочитайте відокремлені прикладки.

B. Поясніть причини їхнього відокремлення.

2.

Перепишіть текст, розставляючи розділові знаки.

Пейзажна алея в Києві улюблена місце відпочинку киян була прокладена на початку 1980-х років за проектом архітектора Авраама Мілецького. Вона справжня окраса Верхнього міста розташована на Старокиївській горі звідки видно Поділ і Задніпров'я. У 2009 році на Пейзажній алеї було облаштоване казкове містечко для дитячих прогулянок сквер із лавками і величезними котами. Пізніше з'явiloся продовження чудового дитячого парку майданчик «Аліса в Країні Див». У 2011 році в рамках проекту «KYIV FASHION PARK» на Пейзажній алеї відкрився перший парк сучасної скульптури й інсталяції 17 артоб'єктів подарованих місту меценатами (За I. Орловою).

3.

Розглянте фото. Пригадайте герой казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». Складіть речення, використовуючи означувані слова з відокремленими прикладками.

Аліса, дівчина з казки Льюїса Керролла; Чеширський Кіт, улюблений персонаж багатьох; Кролик, герой Алісиних снів.

4.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Особняк, у якому розмістилася лікарня, приголомшивав неподібністю до сусідів. Це, без сумніву, стиль сецесія, як його називали на цих теренах 100 років тому, або модерн у північно-східному варіанті, або ар-деко в європейському формулуванні. Асиметричну вежу прикрашає багатий рослинний декор — ліпнина у вигляді пагонів, листків і квітів. Нічого подібного не сподівалася тут побачити.

Особняк постав перед очима в усій красі. Обрамлений гіллячям дерев, він був зараз немов картинка в книжці — гарний, щедро оздоблений ліпленими віночками, квітами, гірляндами. На другому поверсі впадав у вічі кам'яний напис із двох слів, роз'єднаний вікном, — Willa й Anna (Г. Вдовиченко).

A. Знайдіть і прочитайте відокремлені члени речення.

B. Поясніть розділові знаки в реченнях із відокремленими означеннями та прикладками.

5.

Перепишіть уривки з віршів. Розставте розділові знаки й поясніть пунктоограми.

І зводився собор гнобитель і захисник
Юрби благання і
юрби прокльон
Й готичний розцвітав трилисник
Мов хрест мов квіт
мов псалма і мов сон.

M. Бажан

Встає огонь святоливої готики
 Як ватра віри
 як стара яса
 І по-блюзірському піднеслись в небеса
 Стрілчасті вежі
 пальців гострих дотики.

М. Бажан

Блискоче ніч перлиною Растреллі
 З гори збігає Боричів узвіз
 І солов'ї пташині менестрелі
 всю ніч доводять яблуні до сліз.

Л. Костенко

Менестрель — середньовічний поет-співак.

ЗАУВАЖТЕ!

Коли відокремленій прикладці надаємо особливого змісту й виділяємо у вимові три-
 валовою паузою, її відокремлюємо тире.

6.

Розгляньте фото. Продовжте опис будівлі за поданим початком, використовую-
 чи в реченнях відокремлені прикладки (*три–п'ять речень*).

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, один із найдавніших вишів
 України, розташований у величній будівлі — резиденції буковинських митрополитів. Комплекс
 було споруджено в 1864–1882 роках за проектом Йосифа Главки — відомого чеського архітектора.

Національний університет імені Юрія Федьковича. м. Чернівці

7.

Прочитайте легенду про Кременецький замок. Перебудуйте речення, ускладнив-
 ши їх (там, де це можливо) відокремленими прикладками й означеннями (усно).

На Тернопільщині є місто Кременець. Там із гори Бони, на якій стоїть замок, відкривається
 красівий краєвид. Існує дуже давня легенда про ці місця. Нібито багато років тому, ще до часів
 Русі-України й задовго до будівництва теперішнього замку, донька дулібського воєводи Тура, на
 ім'я Ірва, щоранку з найвищої тодішньої фортечної вежі милувалася краєвидами. Аж раптом гору
 оточило вороже військо аварів. Побачивши вгорі красуню Ірву, ворожий володар закохався до
 нестягами. Вимагав, щоб її йому віддали. А дівчина нізащо не хотіла потрапити до чужинця. Проте
 аварське військо було дуже велике, тож захопило фортецю. Тоді Ірва, щоб не потрапити в руки

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

варварського володаря, стрибнула в безодню. Як не шукали вороги її тіло — не знайшли. На місці, де земля поглинула Ірву, забило цілюще джерело (*Нар. тв.*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Кóсий, стóляр, серéдина, симетríя, асиметríя.

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
наш проект досконаліше вашого	наш проект досконаліший за ваш
їх смаки в більшості випадків співпадали	їхні смаки здебільшого збігалися
він швидше всіх рішить любу задачу	він швидше від усіх (за всіх) розв'яже будь-яку задачу
піdnіміться сходами вгору	піdnіміться сходами
в документі вказано об'єм виконаних робіт	у документі вказано обсяг виконаних робіт

До речі...

Вислів **аввилонська вежа** походить із біблійної розповіді про те, як люди намагалися побудувати у Вавилоні вежу, що сягала б неба. Розгніваний таким зухвалиством, Бог змішав мови будівельників, вони перестали розуміти один одного, і будівництво — «творення веж (стовпів)» — невдовзі було припинено.

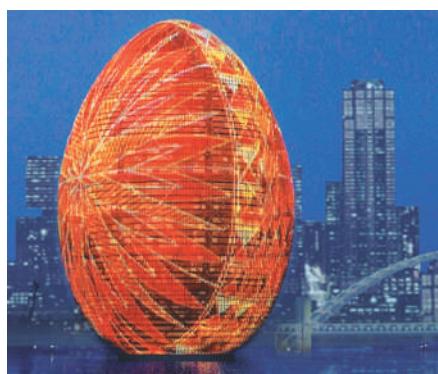
Вавилонська вежа — 1) справа, яку ніколи не буде завершено, недобудована споруда; 2) грандіозна, дуже висока споруда.

П. Брейгель Старший.
Вавилонська вежа

Перепишіть текст, уставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть написання слів з орфограмами.

В Україні є безліч пам'яток минулих епох але не/має будівлі символу сучасності. Концепцію такого проєкту полі/функціонального комплексу «Писанка» розробили українські архітектори.

Чому саме писанка? Бо писанка це символ України що ввібрал у себе тисячолітні історичні традиції.

Уся зовнішня оболонка 44-поверхового комплексу це гігантський світлодіодний екран що складається з 33 000 пікселів світильників червоного зеленого й синього кольорів. Комплекс запропоновано розмістити на Південному мисі Рибальського пів/острова. Будівлю символ сучасності й традицій буде добре видно як із правого так і з лівого берега Дніпра (*O. Кушнір*).

§ 40. ВІДОКРЕМЛЕННЯ ПРИКЛАДОК (ПОГЛИБЛЕННЯ ЗНАНЬ)

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення в обох колонках.

Великдень — велике християнське свято.

Паска — кулінарний виріб.

Великдень, велике християнське свято, припало цьогоріч на 1 травня.
Паску, кулінарний виріб, випікають напередодні свята.

Б. Поміркуйте, у якій колонці вжито відокремлені прикладки, а в якій — складені іменні присудки. Обгрунтуйте вашу думку.

Відокремлюємо	Приклад
прикладки, виражені сполученням слова <i>чоловік, жінка, хлопець, дівчина, людина</i> і под. з іншими словами	<i>Десь там жила Наталка Розумиха, Грицькова жінка, гарна й молода</i> (Л. Костенко).
прикладки, що приєднані словами <i>або, тобто, чи, наприклад, особливо, на ім'я, на прізвище, як-от</i>	<i>Крашанки, або писанки, готують на Великдень.</i>

ЗАУВАЖТЕ!

Не відокремлюємо прикладки, які стоять перед означуваним словом і мають лише означальне значення: *Слівачка Руслана Лижичко поділилася родинним рецептом випікання паски*. Щодо власних назв, імен і прізвищ людей, прикладкою є саме загальна назва.

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Великдень — це свято звершення найзаповітнішої мрії людства — подолання смерті. Людство відзначає цей день уже тисячі років, тож має чимало способів ушанування воскреслого Христа, нашого Спасителя. Ісус Христос через смерть і воскресіння здійснив перехід для всього людства й кожної людини зокрема зі смерті до вічного життя. Тому Великдень став святом найбільшої буттевої радості — відчуття єдності з усім світом та із живим Богом. Писанка, основний атрибут Великодня, у своїй символіці поєднала давнину дохристиянських часів, наше сьогодення та віру у вічність. Тому, готуючись під час Великого посту до гідної зустрічі Великодня, найсвітлішого весняного свята, українці розмальовують писанкі. А Страсного тижня господині печуть особливий хліб — паску. Вона є найбільшою окрасою та основною поживою великоднього столу (О. Іллєнко).

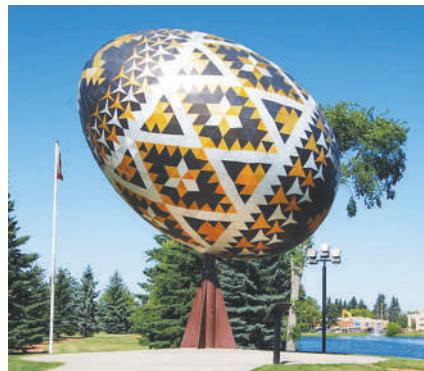
- А. Знайдіть і прочитайте відокремлені прикладки.
- Б. Поясніть правила їхнього відокремлення.

2.

Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Ненсі Тітман 91-річна жінка з Лондона зберігає як реліквію найдавнішу у світі паску спечену 1821 року. 2. Дивно але ця паска неодмінний атрибут Великодня не зацвіла й не втратила свого запаху. 3. Цей кекс тобто традиційний великовінський хліб у британців спік булочник Вільям Скіннер працює від Ненсі Тітман. 4. Седмиця або Страсний тиждень це той час коли господині випікають паску. 5. У канадському містечку Вегревілль населеному переважно етнічними українцями ви можете побачити найбільше у світі великовінське яйце скульптуру заввишки 8 метрів завширшки 5 метрів. 6. Цей пам'ятник писанки вагою майже 2270 кілограмів було виготовлено з уламків літаків. 7. Цю писанку поставили як згадку про перших українських переселенців. 8. Канадська писанка як витвір мистецтва вражає. 9. Канадський мільйонер на прізвище Ячик заснував щорічний конкурс знавців української мови в травні 2001 року (*I. Орлова*).

м. Вегревілль (Канада)

A. Розставте розділові знаки.

B. Підкресліть відокремлені члени речення.

ЗАУВАЖТЕ!

Відокремлюємо прикладки, що починаються словом **як**, якщо вони мають обставинний відтінок причини: Як великовінський символ, яйця несли святити до церкви разом із паскою.

3.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Християни в усьому світі святкують Великдень, проте в кожній країні є свої особливості — усталені звичаї та традиції. Як символ Великодніх свят, Кролик став персонажем стародавньої німецької казки, у якій збирал красиві великовінські яйця. На святковому столі в Німеччині обов'язково повинен бути букет нарцисів — ніжних пасхальних дзвіночків, адже вони є одним з основних символів Великодня. Італійці на Великдень печуть коломбу — пасхальний кекс у формі голубки з розпростертими крилами, прикрашений мигдалем і мигдалальною глазур'ю. У Великодню неділю португальці споживають м'ясну страву — смажене порося з картоплею та овочами, а також свіжоспечений хліб. У Чехії чоловіки зрізають гілки, які прикрашають різnobарвними стрічками, а потім ними «б'ють» дівчат, щоб ті були ще краснішими (*M. Манько*).

A. Випишіть відокремлені прикладки разом з означуваними словами.

B. Поясніть вживання розділових знаків.

4.

Перепишіть текст, розставляючи розділові знаки. Поясніть причини відокремлення прикладок.

2010 року в Софійському соборі з'явилося унікальне панно «Пресвята Богородиця» складене з 15-ти тисяч розфарбованих уручну писанок. Оксана Мась талановита одеська художниця працювала над цією дивовижною мозаїкою майже рік. Писанки для роботи розмальовували люди по всій Україні професійні художники та друзі дітей із Чернівців. Мозаїчне панно «Погляд у вічність» вагою 2,5 тонн зображує очі образу Діви Марії воно створене за мотивами однієї зі старовинних українських ікон епохи Бароко (*K. Шевелєва*).

Панно «Погляд у вічність». Софійський собор. м. Київ

5.

Прочитайте вірш. Поясніть вживання тире в реченні з відокремленою прикладкою.

ХРИСТОС ВОСКРЕС!

Співає жайворон з небес:
 «Христос воскрес! Христос воскрес!»
 У небо дзвін гуде з села:
 «Христос воскрес! Йому хвала!»

В промінні сонячна блакить:
 «Христос воскрес! Його хваліть!»
 Журчить струмок – весняний дзвін:
 «Воскрес Христос – Господній Син!»

Радіють діти у вінках:
 «Христос воскрес на небесах!»
 І вся земля, мов той вінок
 З чудесних трав, дітей, квіток...

І в серці радість через край:
 Воскресли поле, річка, гай,
 І лине пісня до небес:
 «Христос воскрес! Христос воскрес!»

К. Перелісна

6.

Розглянувши фото й послухавши пісню «Розмалюю писанку» у виконанні М. Бурмаки, виконайте завдання.

- A.** Опишіть кількома реченнями процес виготовлення писанки, використавши відокремлені прикладки.
- B.** Підкресліть відокремлені члени речення.

7.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Чи є щось на світі красивіше за велиcodній світанок! З діда-прадіда цілюща й незрадлива сила вступає в кожного, хто зустріне його. Дзвони над селом не дзвонять, а виспівують на весь світ велику радість: Христос воскрес! Село не спить – воно ж бо чекало цієї радості й іде назустріч їй до церкви. З уст в уста передається щаслива вість: «Христос воскрес!» – «Воістину воскрес!» I чує земля цю християнську радість та й тішиться у весняному розвої разом із людьми.

Яка це добра та світла година, коли село йде на Великдень до церкви! Вийнято зі скринь і шаф найкращий у господі одяг, а для нас він таки найкращий у світі. Вишивані сорочки й блузи, на яких барвляться квіти та чарують око предивні узори, вишивані киптарики, брилики на хлопчиках, віночки й стрічки на дівчатках – і все це нове, одягнуте сьогодні вперше, бо цілий рік готу-

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

валося до Великодня. Сплетені з лози та розмальовані майстровими руками кошики прикрашені вишиваними рушниками. Усе чисте й біле, як цей світ, чекає на себе краплі свяченої води.

Устало сонце. *Урочиста процесія виходить із церкви.* Рід признається до роду, христосується та дарує на пам'ять по душах померлих писанки й пасочки. Свячена вода скроплює паску й нашу долю. *А з неба – не раз так буває на Великден – скрапне теплий дощик і засвітить веселка, як божий заповіт любові* (Я. Гоян).

- A.** Ускладніть виділені речення відокремленими прикладками. Запишіть перебудовані речення.

- B.** Поясніть вживання розділових знаків.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A.** Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Крашанкі́ (мн.), писанкі́ (мн.), Вели́кодня (Р. в. одн.), вишиваний, вишивáнка.

- B.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
жити на Україні	жити в Україні
мандрівка по Львову	мандрівка Львовом
по всіх правилах	за всіма правилами
відбудеться через неділю	відбудеться через тиждень
Приємного апетиту!	Смачного!

- B.** Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Великден чи Пасха?» (автор О. Авраменко) і поясніть, чи те саме позначають слова з теми цього уроку.

Великден чи Пасха?

Перепишіть текст, ускладнюючи речення відокремленими прикладками.

На З(з)апоріжжі в перед/день В(в)еликодня 2007 року в північно/східній частині острова Х(х)ортиця відбулося урочисте відкриття півтора/метрової гранітної скульптури/писанки. Пам'ятник у формі яйця встановлено на місці відкритого на острові С(с)вятилища третього–другого тисячолі(т/тт)ь до нашої ери.

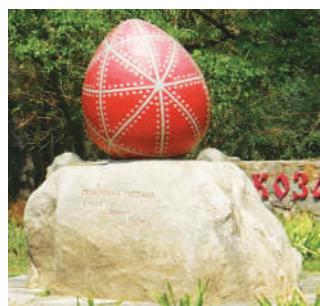
Унікальний пам'ятник виготовлено з матеріалу, який було доставлено з Я(я)нцевського кар'єру. Скульптуру ро(з/с)писав художник Леонід Микитин традиційним українським писанковим орнаментом (З інтернету).

- A.** Підкресліть прикладки.

- B.** Поясніть написання слів з орфограмами.

ЗАУВАЖТЕ!

У подвійних складених назвах творів, газет і т. ін. з великої літери пишемо також перше слово другої назви, а перед сполучником **або** ставимо кому: *твір «Вітка + Галя, або Повість про перше кохання»*. Пригадайте, як називається повість М. Павленко про Софійку та її чарівні коралі, яку ви читали в 7 класі. Запишіть подвійну складену назву цього твору, дотримуючись згаданого вище правила.

Гранітна скульптура писанки на о. Хортиця (Запоріжжя)

§ 41. ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ З ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

ПОВТОРЕННЯ

- A.** Сформулюйте основні ознаки художнього стилю.
- Б.** Пригадайте, що таке епітет, метафора, порівняння. Яку роль вони відіграють у художньому тексті?

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Село лежало між горами. Долі селом перестрибувала з камінця на камінець річка-самотека, а над річкою промостилася хата. У хатніх *присінках* стояла стара діжка, де баба Олена квасила на зиму капусту. Улітку ж перекидала догори днищем і складала зверху різний непотріб — старі чоботи, шмаття, онучі. За діжкою жив їжак. Він придибав якось уночі. Хтозна, як він увійшов, бо двері були замкнені. Оселився собі в кутку, позносив туди всякої мотлохи, вистромляв із *криївки* смішну мордочку й викочувався до миски з молоком. А якось на світанні розбудив усіх, вовтузячись під дверима в сінях, і коли йому відчинили, перекотився через поріг, а на голках у нього стирчали яблука. Стефко з'їв одне — ніколи не кушував він нічого смачнішого, ніж оте їжакове яблуко.

Неподалік од хати росла велика старезна липа. Коли вона цвіла й від неї ішов такий солодкий дух, що аж голова паморочилася, то починала співати. Співала низьким *оксамитовим* голосом щодень одну й ту ж монотонну, але дуже гарну пісню, і минуло немало часу, поки Стефко додумався: то бджоли прилітали по мед густим *роєм* і так гули, непримітні в зеленій липі, що здавалося, ніби дерево співає.

Давно то було, не зі Стефком ніби, а з кимось іншим.

Восени вони з бабою ходили по гриби. Стефко взував високі чоботи, аби ніг не обросити, виламував міцний *костур* і розгортав ним сухе листя, щоб побачити гриби й відігнати геть гадюку. Мокрий від недавнього дощу, ліс пестив, голубив тіло, і, здавалося,увесь напоєний запахом землі, старого листя, грибів та ожини, ти ростеш, підносишся над лісом і бачиш світ далеко-далеко поза горами.

Баба мала повнісінський кошик грибів, Стефкові не хотілося вертатися додому отак собі, *складніруч*, він струшував із гілок ліщини коричневі горішки-лусканці, а вдома жменями висипав їх малій Насті — то для неї була найкраща *лакомина* (Н. Бічуха).

- A.** Яка тема й основна думка тексту? До якого стилю мовлення він належить? Аргументуйте відповідь. Які почуття викликала у вас ця розповідь? Висловте власну думку щодо авторського задуму. Доберіть заголовок до тексту.
- Б.** Поясніть лексичне значення виділених слів (у разі потреби скористайтесь тлумачним словником).
- В.** З'ясуйте роль метафоричних словосполучень у тексті, визначте їхню стилістичну функцію.
- Г.** Прочитайте ще раз текст. Розставте в правильній послідовності орієнтовні заголовки мікротем (с. 148).

Пісня старезної липи.
 Хата над річкою.
 Ліс восени.
 За діжкою жив їжак.
 Горішки-лусканці — лакомина для Насті.
 Яблуко від їжака.

1. Підготуйте складний план. Докладно перекажіть текст за планом.

2. Пригадайте свої найяскравіші випадки спілкування з природою. Додайте власну розповідь до переказу, використовуючи художні засоби.

3. Прочитайте пам'ятку. Які особливості має докладний переказ тексту художнього стилю з творчим завданням?

Пам'ятка

Як готувати докладний переказ тексту з творчим завданням

1. Прочитати (або прослухати) текст.
2. Визначити стиль, тип, жанр мовлення, тему й основну думку висловлення.
3. З'ясувати значення незнайомих слів.
4. Висловити власну думку про зміст прочитаного (прослуханого) тексту, його форму та мовне оформлення.
5. Визначити тему творчого завдання та дібрати художні засоби, які б її розкривали.
6. Поміркувати над змістом і послідовністю висловлення творчого задуму.
7. Самостійно підготувати складний план тексту з власним творчим доповненням.
8. Написати докладний переказ тексту, підпорядковуючи висловлення темі й основній думці, дотримуючись композиції, мовних і стилевих особливостей, а також авторського задуму.

4. Підготуйте варіант переказу. Перечитайте його та проаналізуйте.

- Чи вдалим є продовження тексту?
- Чи чітко в ньому висловлені власні думки?
- Чи збережено стиль висловлення?

 Напишіть докладний переказ тексту, додавши власне продовження висловлення. Дотримуйтесь композиції, мовних і стилевих особливостей висловлення.

§ 42. ВІДОКРЕМЛЕННЯ ОБСТАВИН

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

A. Прочитайте текст, правильно іntonуючи речення. Назвіть відокремлені обставини.

Вважаючи, що українське весілля складається лише зі сватання та вінчання, ви дуже помилуєтесь. Українське весілля — культурний феномен, він зберіг усі цінності нації, яскраво розкриваючи дух нашого народу, дух тисячоліть. Весілля передає інформацію між поколіннями, за-безпечуючи спадкоємність самобутності етносу. У весільній обрядовості — неоцінений досвід предків, який ми, зберігши та примноживши, покликані передати в майбутнє! (З інтернету).

B. Чим виражені відокремлені обставини в тексті?

Обставини, виражені	відокремлюємо	не відокремлюємо
дієприслівниковим зворотом	як перед присудком, так і після нього: <i>Смачно пообідавши, гості починають танцювати. Гості починають танцювати, смачно пообідавши.</i>	
дієприслівником	як перед присудком, так і після нього: <i>По-обідавши, гості починають танцювати. Гості починають танцювати, пообідавши.</i>	зі значенням способу дії після присудка: <i>Співа-ють ідучи дівчата.</i>

ЗАУВАЖТЕ!

Якщо дієприслівниковий зворот входить до складу фразеологізму, то його не відокремлюємо: *Перед весіллям господині працюють не покладаючи рук.*

Прочитайте речення та поясніть, за яким правилом відокремлено (або не відокремлено) у них обставини.

1. Гуляй, доню, упіймавши долю (*Нар. тв.*). 2. Діставши згоду батьків на одруження, дівчина виносила старостам рушники. 3. Колупаючи піч, дівчина дає згоду на одруження (*Г. Дмитренко*). 4. У весь день бігала не чуючи ніг (*З розмови*). 5. Старости зупиняються вклоняючись (*І. Коваль*).

2. Перепишіть речення та розставте розділові знаки.

1. Зібралившись у молодої напередодні весілля дівчата співають обрядові пісні. 2. Подружки виконують пісні виплітаючи весільні вінки. 3. Приступаючи до плетення вінка для молодої дружки хором випрошують благословення. 4. У наш час іноді дівчата беручи шлюб нехтуєть традиційний український вінок одягаючи на голову шматок прозорої тканини! 5. Багато весільних обрядів виконують співаючи. 6. Уплітаючи у вінок барвінок дівчата сподівалися на вічне кохання. 7. Відіграючи роль оберега вінок був ще й прикрасою (*За О. Воропаем*).

М. Примаченко. Українське весілля

3.

Перепишіть текст і виконайте завдання.

Підготувавши придане у родині засватаної дівчини прибирали в хаті та садибі готовували їжу (до двадцяти страв). Особливим обрядом було випікання весільного короваю. Спеціально для цього запрошували коровайниць молодих щасливих у заміжжі жінок (від трьох до семи). А вже ввечері напередодні весілля наречена прощалася з дівоцтвом разом із подругами співаючи пісні про дівочу молодість про майбутню розлуку з батьками та про щасливе життя після весілля (*B. Зацарна*).

Коровай — великий круглий пухкий хліб із прикрасами з тіста, який печуть на весілля.

A. Розставте розділові знаки.

B. Підкресліть відокремлені члени речення.

4.

Прочитайте вірш і виконайте завдання.

ДВА СЕРЦЯ

У вечір, в обрії, у спів
підем обнявшись перед себе.
Мов черепицю із дахів,
зриває вітер зорі з неба.

I, відділившись від юрби,
загорнемося в хутро ночі.
Хай два серця — два голуби —
співзвучно й тужно затріпочуть.

Б.-І. Антонич

A. Поясніть, чому в першому реченні дієприслівник не відокремлюємо.

B. Поміркуйте, чому в другій строфі кома стоїть після *i*.

5.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Упродовж вікової історії кожна деталь весільного одягу, освячуючись колективною народною традицією, слугувала одній високій меті — захистити подружжя від лихих сил. Весільне вбрання мало показати на людях чесність у житті та вправність у роботі молодят, засвідчивши їхню зрілість і готовність до створення власної сім'ї. Загальнонаціональні установки щодо обрядового значення одягу молодих у конкретній практиці проведення весілля наприкінці дев'ятнадцятого — на початку двадцятого століття реалізовувались у безмежній кількості місцевих зональних варіантів. Так, наприклад, жителі Полісся та гірських Карпат продовжували виготовляти одяг в основному вручну, з домашньої сировини, зберігаючи багато архаїчних елементів, пов'язаних із давніми народними уявленнями (*T. Косміна*).

A. Знайдіть відокремлені члени речення. Поясніть причини відокремлення.

B. Визначте стиль тексту. Аргументуйте свою думку.

6.

Прочитайте текст. Запишіть кілька речень, поширивши їх відокремленими обставинами.

Весілля зазвичай відбувалося в неділю. Зранку наречену готовували до шлюбу: розплітали їй косу, а потім дружки вплітали у волосся стрічки та монети, укладали часник (як оберіг від напасті), одягали вінок і найкращий одяг, щоб показати, який скарб мусять віддавати в іншу родину. Коли молодий виrushав за молодою, дорогою його зупиняли (і не один раз), вимагали викуп за наречену: доводилося відкуповуватися символічною сумою або частуванням. Торги проводили й у дворі молодої — викуп вимагала також сім'я нареченої. Нині із цієї традиції роблять цілу виставу. Коли приходив молодий, наречені ставали на рушник, щоб життя було довгим і гладень-

ким, їх благословляли батьки. Вони тричі хрестили пару іконами та примовляли: «Бог благословляє, і я благословляю на щастя, на здоров'я, на довгі роки» (О. Козак).

7. Розгляньте репродукції картин і виконайте завдання.

В. Маковський. Дівич-вечір

М. Пимоненко. Свати

- A.** Коротко описіть зображені елементи весільного обряду (усно), скориставшись матеріалом таблиці.
- B.** Використайте в описі відокремлені обставини.

Опорна таблиця			
дієслова	іменники	прикметники	дієприслівники
сидіти	хліб	вдовина	сидячи
стояти	мати	незаміжні	співаючи
слушати	гості	весільний	колупаючи
сватати	вінок	обрядовий	спілкуючись
одягати	батько	святковий	хвилюючись
наливати	старости	промовиста	промовляючи
прощатися	сватання	символічний	домовляючись
	музиканти	традиційний	

ЗАУВАЖТЕ!

НЕ РАДИМО НІКОМУ СТАВТИ ЗАЙВУ КОМУ

Нерідко мовці використовують сполучки **більш як, не більш як, раніше ніж, не раніше ніж, пізніше ніж, не пізніше ніж, довше ніж, не довше ніж** і подібні. Такі сполучки переважно стосуються значень часової тривалості. Декому так і кортить поставити кому перед як і ніж. Проте ці сполучки слів вирізняються своєю змістовою цілісністю, своєрідною нерозчленованістю, нерозкладністю, а отже, і стосунком до єдиного другорядного члена речення — обставини. Тому ставити кому перед як і ніж у цих сполучках не потрібно.

Наприклад: *Ми чекали повідомлення більше як два тижні. Діти працювали не більше як три години. Онуки приїдуть до бабусі не пізніше ніж після завтра* (За І. Вихованцем).

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A.** Прочитайте прислів'я та поясніть їхнє значення.
- Краще полин їсти, ніж із нелюбим за стіл сісти!

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

- Добра дівка: як старости йдуть, тоді хату мете.
- Заміж іти — не дощову годину перестояти.
- Жінка не черевик — з ноги не скинеш.
- На красиву жінку гарно дивитися, а з розумною гарно жити.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
сама красива наречена	найкрасивіша наречена
одружитися на ній	одружитися з нею
зізнатися в коханні	освідчитися
гадати на вінках	ворожити на вінках
кохати свою країну	любити свою країну

В. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Коли ми любимо, а коли кохаємо?» (автор О. Авраменко) і перекажіть його близько до тексту.

Коли ми любимо, а коли кохаємо?

Перепишіть речення, розставивши розділові знаки. Поясніть пунктоограми.

1. Майже всі наречені підходячи до віттаря всміхаються у той час як женихи навпаки зберігають серйозний вигляд. 2. У Кенії жених хотів відчути себе в жіночій «шкурі» носячи цілий місяць жіноче взуття одяг та аксесуари. 3. Раніше в Європі батьки нареченої приготувавши пироги складали їх у посудину й викидали з вікон свого будинку. Якщо посудина розбивалася на безліч уламків вважали що шлюб буде довгим і щасливим. 4. Найдешевше у світі весілля святкували в індійському племені нандхарі витративши на все трохи більше однієї рупії. 5. На півночі Англії готували весільні коржі й обкидали ними молоду поділивши їх на кілька рівних частин. Вважали що з'ївши шматочок такого коржа незаміжня гостя ввін сні зможе побачити майбутнього жениха. 6. У Великій Британії для нареченої вважається великим успіхом у день весілля поцілувати сажотруса тому що він відганяє злих духів приваблюючи удачу (С. Гужва).

Українські весільні строї. Львівщина. Фото 1930-х років

§ 43. ВІДОКРЕМЛЕННЯ ОБСТАВИН (ПОГЛИБЛЕННЯ ЗНАНЬ)

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте текст і виконайте завдання.

Цистозира, найбільша водорость Чорного моря, має вигляд розгалужених кущиків, що ростуть у прикріплена та неприкріплена стані. Ця багаторічна рослина досягає віку 16 років, утворює великі підводні зарости, покриваючи поверхню скель і валунів.

Синьо-зелені водорости, геологічно найстаріші представники рослинного світу, трапляються біля морських берегів України. Вони були першими фотосинтезуючими рослинами Землі, відіграючи основну роль у створенні атмосфери, багатої на кисень (З енциклопедії).

- Знайдіть і назвіть відокремлені члени речення.
- Поясніть причини їхнього відокремлення.

Відокремлюємо	Приклад
обставини з прийменниками <i>починаючи з, за-кінчуочи, незважаючи на</i>	<i>Незважаючи на дощ, прогулянка вдалася.</i>
обставини зі словами <i>завдяки, унаслідок, усу-переч, попри, залежно від, відповідно до, у зв'язку з, на відміну від, особливо</i> можуть бути відокрем-лені за бажанням автора	<i>Чемпіонат України з плавання, у зв'язку з несприятливими погодними умовами, перенесено на тиждень.</i>

1. Перепишіть речення та розставте розділові знаки. Поясніть, у яких випадках відокремлення обставин обов'язкове, а в яких залежить від бажання автора.

- Корені рослин закріплюють ґрунт запобігаючи його руйнуванню.
- Більшість рослин живиться завдяки фотосинтезу.
- Рослини синтезують поживу використовуючи для цього світло.
- Шапкові гриби розмножуються розсіваючи мільйони крихітних спор.
- Незважаючи на нестачу води деякі рослини пристосувались до життя навіть у пустелях.
- В арктичній тундрі всупереч лютим холодам росте близько 400 видів квіткових рослин (Ш. Коннолі).

2. Перепишіть речення та розставте розділові знаки. Підкресліть ті обставини, які можна відокремити за бажанням автора.

- Завдяки своїм лікувальним властивостям тополя стала популярною не тільки у фольклорі а й у медицині.
- Копаючи криницю кидали шматок вербової колоди для очищення води.
- Дуб символізує світову вісь з'єднуючи верхній і нижній світи.
- Чорнобривці попри осінні холоди тішать наше око до сивих морозів.
- Барвінок здобув славу завдяки своїй живучості.
- Згідно з легендою барвінок назвали на честь кохання юнака Бара й дівчини Вінки.
- Усупереч морозам барвінок зеленіє навіть під снігом.
- Наши предки шануючи вербу широко використовували її в медицині.
- Зазвичай дівчата вплітали барвінок у вінок співаючи (О. Коваленко).

3. Прочитайте легенду та виконайте завдання.

ПРО МАК

Було це давно-давно, коли ще на нашу землю нападали кочівники-печеніги. В одному місті жили дуже вродливі дівчата. Хороводи водили співаючи. Побачивши це, печеніги вирішили захопити дівчат у полон. Підстерегли вони, коли загін воїнів пішов у похід, та й оточили місто. Зрозуміли дівчата, що можуть загинути, і вирішили не сидіти склавши руки, а тікати з міста через підземний хід. Вийшовши на широке зелене поле, кинулися тікати до лісу.

Та побачили їх вороги й оточили з усіх боків. І звернулася тоді найвродливіша дівчина, донька воєводи, з проханням до матінки-землі:

— Матінко-земле, усупереч долі, урятуй нас від неволі, від життя страшного в печенігів-нечестивців. Допоможи нам знищити їх!

І зглянулася земля-матінка на слізозі дівчат-полонянок. Тільки доторкнеться до дівчини печеніг, як вона стає квіткою-маком, червоною, як жар, і красивою, як самі дівчата.

Так і не змогли вороги захопити в полон жодної дівчини. Потомившись, печеніги сіли спочити. Розсідлавши коней, тільки лягли на землю, як поснули непробудним сном. Це дівчата наслали на них сон-дрімоту, відплативши за себе.

Рано-вранці воїни поверталися з походу. І побачили вони червону, як жар, долину маків, а біля них сплячих ворогів-печенігів. Кинулися воїни на печенігів і повбивали всіх. І коли пролилася остання крапля крові печенігів, кожна квітка маку ожила, перетворившись на дівчину.

І земля-матінка залишила на згадку про цей бій квіти маку. Щороку, виростаючи на цій долині, вони радували людей своєю красою (*Нар. тв.*).

- A.** Знайдіть і прочитайте відокремлені члени речення.
- B.** Поясніть причини їхнього відокремлення.

4. Перепишіть текст і виконайте завдання.

ЛІСОВИЙ ГОТЕЛЬ

Напевно кожному доводилося бачити цю гарну квітку синій дзвіночок. Але не кожний знає що він і є лісовим готелем для багатьох комах. Уночі особливо під ранок коли в лісі стає прохолодно й випадає роса комахи замерзають їхні крильця намокають. Ось тут і стає їм у пригоді дзвіночок який незважаючи на холод на ніч не закриває своєї квітки. Тож заповзають і залітають туди всі хто хоче переночувати в теплі. Адже у квітці попри нічну прохолоду температура на 4–5 градусів вища ніж зовні. Рятую комах дзвоник і вдень не закриваючись навіть у дощ. Перш ніж зірвати цю яскраву квітку красиву й добру подумай адже це чиясь домівка (*B. Садовнича*).

- A.** Розставте розділові знаки.
- B.** Підкресліть відокремлені обставини.

До речі...

Типовою помилкою є безпідставне відокремлення обставин, виражених іменником, числівником або прислівником: Наприкінці вісімнадцятого століття, жінки використовували квіти картоплі для прикрашання зачісок і капелюшків, вважаючи що рослину декоративною. Кома, якою відокремлено обставину часу наприкінці вісімнадцятого століття, є пунктуаційною помилкою.

- 5.** Перепишіть текст і виконайте завдання.

КАКТУС-ВЕЛЕТ

Цей кактус-велет відомий кожному хто мандрував Мексикою чи південно-західними районами США. Здалеку стовбур і гілки сагуаро (так називають рослину місцеві жителі) подібні до постстаті людини яка підняла руки до неба. Але незважаючи на свій велетенський розмір кактус це рослина яка росте дуже повільно особливо перші 10 років за цей час стовбур виростає менше ніж на 2 сантиметри щороку. Рослина не утворює бічних гілок не досягнувши 5 метрів заввишки. Потім колючий страж пустелі підростаєчи за рік на 2,5 сантиметра досягає висоти 15 метрів. Цвісти ж рослина може починаючи з 50 років. Найстарішим рослинам 200 років і важать вони майже 10 тонн (*I. Орлова*).

- A.** Розставте розділові знаки.
- B.** Підкресліть відокремлені члени речення.

ЗАУВАЖТЕ!

Згадайте, що порівняльні звороти в реченні здебільшого відіграють роль обставини: *Дівчина йде, як пава*. Їх треба відокремлювати комами.

- Перегляньте в інтернеті експрес-урок «“Ви добре виглядаєте” — чи правильно так сказати?» (автор О. Авраменко) і запишіть речення з порівняльними зворотами. Розставте в них розділові знаки.

«*Ви добре виглядаєте*» — чи правильно так сказати?

- 6.** Розгляньте ілюстрацію. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Доглядати за орхідейними рослинами досить просто, оскільки ці дивовижні квіти зовсім невибагливі. На відміну від зимових місяців, улітку рясно поливайте їх щотижня, бажано, щоб вода намочила коріння та добре стекла. Орхідеї зовсім не зашкодить, якщо ви по-справжньому промочите її коріння. Починаючи з травня, раз на два тижні підгодовуйте орхідею розчинним рідким добривом. У холодну пору року тримайте рослину в теплі, скротивши частоту поливу. У зимові місяці орхідеї бояться не тільки холоду та протягів, а й дуже сухого повітря, тому їх необхідно обприскувати не рідше одного разу на тиждень (*M. Петренко*).

Обприскувати — обдавати дрібними краплями, бризками якої-небудь рідини; оббрізкувати.

- A.** Опишіть у зошиті, як ви доглядаєте за домашніми рослинами.
- B.** Використайте кілька відокремлених обставин.

- 7.** Поясніть значення стійких сполучок слів. Складіть і запишіть речення, використавши фразеологізми.

Збрехати не моргнувши оком, ходити задерши ніс, бігти висолопивши язика, піти спіймавши облизня, сказати поклавши руку на серце, працювати обливаючись потом.

ЗАУВАЖТЕ!

Розрізняйте прийменник **незважаючи на** та дієприслівник із заперечною часткою **не зважаючи на**. Іноді їх важко розрізнати. Запам'ятайте: за допомогою прийменника **незважаючи на** в речення вводять обставину допусту, яка має значення «усупереч чомусь», цей прийменник можна замінити на синонім **попри**. Дієприслівник **не зважаючи на** має значення «не реагуючи на». Порівняйте:

Дієприслівник не зважаючи на (= не реагуючи на)	Прийменник незважаючи на (= попри)
<i>Спортсмени пересуваються, зважаючи на світлові сигнали й не зважаючи на звукові.</i>	<i>Незважаючи на численні клопоти, мама завжди була привітною (П. Федченко).</i>

- Поміркуйте, у якому з наведених речень **незважаючи на** — прийменник, а отже, його треба писати разом.

Він говорив і говорив, майже не/зважаючи на несміливі спроби Григорія Дмитровича вставити й собі хоч слово (П. Загребельний). У колодязі, не/зважаючи на його страшенну глибину, води не виявилося (М. Старицький). Той, хто переходить дорогу, не/зважаючи на світлофор, ризикує життям. Не/зважаючи на дощ, ми все ж таки пішли на пляж.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A.** Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Кропивá, осокá, вербá, горошíна, фенóмен.

- B.** Установіть відповідність між частинами прислів'їв. Запишіть їх у зошит.

1	Де волошки,	A	там здорова водиця.
2	Капуста гарна,	Б	там хліба трошки.
3	Де срібліє вербиця,	В	та звівся на сміх.
4	Був колись горіх,	Г	тому бог здоров'я прибавляє.
5	Хто житній хліб вживаве,	Д	та качан гнилий.

- B.** Запам'ятайте фразеологізми.

- Груші на вербі — безглазда вигадка; щось неможливе.
- Дісталося на горіхи — бути кимось покараним.

- Перепишіть речення та виконайте завдання.**

1. Зимовий вечір закуривши люльку розсипав зорі (В. Симоненко). 2. Грає море хвилю підіймаючи круту (А. Малишко). 3. Золоті бджілки гули метушилися в пелюстках ховаючись між ними в чашечках і з'являючись звідти ще золотішими (За Олесем Гончаром). 4. Пряме дерево й умирає стоячи (Нар. тв.). 5. Чорнобривці попри морози стоять сміються та чарують (О. Гнаткевич). 6. Довгасті примруживши вії мрійливі озера синіють (Л. Тендюк). 7. На шальках терезів історії всі ми рівні незалежно від віку й табеля про ранги (Г. Гайовий). 8. Летить напнувши срібні паруси за обрії моя чарівна яхта (Д. Луценко). 9. Краще вмерти біжачи ніж жити гниючи (І. Багряний). 10. Прокинувся ранок і не поздоровкавшись зі світлом ясного сонця закутався в сивий туман (Панас Мирний). 11. Здається слово криком закричить але воно мовчить зціпивши зуби (Л. Воловець). 12. Дерева хиталися та від страху наїживши голі віти ніби силувалися втекти (В. Винниченко). 13. Усеукраїнський радіодиктант укладено згідно із чинним правописом (Л. Тарасова).

- A.** Розставте розділові знаки.

- B.** Підкресліть ті обставини, які ви відокремили (або не відокремили) за власним бажанням.

§ 44. КОНСПЕКТУВАННЯ ЯК РІЗНОВИД СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ ПРОЧИТАНОГО НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ. ТЕМАТИЧНІ ВИПИСКИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте правила. На основі цього теоретичного матеріалу складіть розповідь у науковому стилі про конспект і тематичні виписки. Проаналізуйте, у чому полягає між ними відмінність.

Конспект – це коротко записаний виклад змісту певного тексту або стислий письмовий переказ тексту.

Конспектування – форма запам'ятовування потрібної інформації, яку людина сприймає, читаючи текст або слухаючи його. Результатом конспектування є запис (конспект), що дає змогу його автору відразу чи через деякий час швидко відновити в пам'яті зміст тексту.

Види конспектування		
конспектування своїми словами	конспектування лише за допомогою цитат	zmішане конспектування (своїми словами з використанням цитат)

Тематичні віпписки – це дослівно записаний уривок тексту щодо конкретної теми з посиленням (прізвище, ініціали автора, назва книжки, рік і місце видання, сторінка).

Наприклад:

«Він був сином мужика і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим».

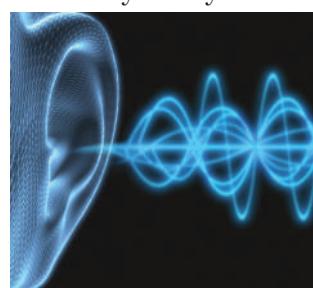
Франко І. Я. Присвята Тарасу Шевченку / Зібрання творів: в 50-ти т. — Київ, 1983. — Т. 39. — С. 255.

- Прочитайте текст і виконайте завдання.

МЕХАНІЧНІ КОЛИВАННЯ

Механічні коливання — це один із видів механічного руху. Найпростішими механічними коливаннями є так звані гармонічні коливання. Вивчення їх дає можливість досліджувати й більш складні коливання та рухи, оскільки останні можна в багатьох випадках вважати такими, що складаються з певної кількості простих гармонічних коливань.

Коливання — найпоширеніша форма руху в навколошньому світі та техніці. Коливаються дерева під дією вітру, поршні у двигуні автомобіля. Ми можемо розмовляти й чути звуки завдяки коливанням голосових зв'язок, повітря і барабанних перетинок; коливається серце. Це все приклади механічних коливань. Світло — це також коливання, але коливання електромагнітні. За допомогою електромагнітних коливань, які поширяються в просторі, здійснюють радіозв'язок і радіолокацію, передають телевізійні програми, а також лікують певні хвороби. Вухо людини може чути тільки ті коливання, частота яких становить від 16 до 20 000 за 1 секунду. Її вимірюють у герцах (Гц). Коливання із частотою до 16 герців називають інфразвуком, понад 20 000 герців — ультразвуком, і вухо їх не сприймає.

Надзвичайно важливим є дослідження коливань у техніці. Деякі коливання можна виявляти лише за допомогою спеціальних датчиків. Такими коливаннями є, наприклад, коливання різних споруд, корпусів і деталей машин, літальних апаратів тощо. Датчики сприймають коливання, петретворюють їх здебільшого на електричні сигнали, які реєструють вимірювальні прилади, електронні осцилографи та ін. (С. Яковлев).

- A.** Назвіть тему й основну думку тексту. Визначте його стиль та аргументуйте ваші міркування.
- B.** Визначте смислові частини тексту, у кожній укажіть основні фрази та слова, розділіть головну й додаткову інформацію.
- C.** Запишіть план тексту.

2.

Прочитайте правила конспектування. Складіть конспект до тексту «Механічні коливання», дотримуючись прочитаних рекомендацій.

Правила конспектування

1. Записуйте автора (авторку) і назву статті чи книжки, яку конспектуєте.
2. Якщо конспектуєте статтю, то запишіть, у якому журналі, збірнику або в якій газеті її вміщено.
3. Складайте конспект після того, як продумаете план тексту.
4. Записуйте лише основне: спочатку головну думку, потім (дуже стисло) докази її приклади.
5. Намагайтесь, щоб записи були чіткими, змістовними та лаконічними. Для цього використовуйте схеми й таблиці.
6. Для зручності користування конспектом підкреслюйте найважливіші думки, до розділів і підрозділів добирайте заголовки.
7. Цитуйте правильно й точно, зазначайте сторінку, з якої взято цитату.
8. Робіть помітки, які виявляють ваше ставлення до того, що конспектуєте. Використовуйте для цього свої умовні позначки, наприклад:
 - а) знак окилику на березі — дуже важливо;
 - б) знак питання — здивування, незгода з автором (авторкою), нерозуміння якоїсь думки.
9. Учіться конспектувати відразу начисто.

3.

Виберіть із підручника географії, хімії чи історії текст (*одна-две сторінки*). Складіть конспект цього тексту.

1. Виберіть із журналів, книжок, сторінок у мережі «Інтернет» тексти на одну з тем.
 - Сучасні дослідження космосу.
 - Мова — душа народу.
 - Фауна Українських Карпат.
 - Цікавий підводний світ.
2. Зробіть відповідні тематичні виписки. Користуючись виписками, підготуйте усний виступ у науковому стилі на вибрану тему.

§ 45. ВІДОКРЕМЛЕННЯ ДОДАТКІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте речення.

Наші пращури поклонялися Перунові,
Ярилові та Сварогу.

Багата фантазія наших предків розселила
мавок і русалок у полях, лісах і водоймах.

З розповідей друзів я найбільше боялася
вовкула^{ку} й упиря.

Наші пращури, окрім Перуна, поклонялися
Ярилові та Сварогу.

Мавок, на відміну від русалок, багата фантазія
наших предків розселила в полях і лісах.

З розповідей друзів я боялася різних перевертнів, особливо вовкула^{ку} й упиря.

- Порівняйте додатки обох колонок і з'ясуйте, чи є відмінності в змісті цих речень. У чому вони полягають?
- За допомогою яких слів вводять відокремлені додатки?
- Поміркуйте, чому слова, якими вводять у речення відокремлені додатки, є прийменниками.

Додатки відокремлюємо **комами**, якщо вони мають значення винятку, виокремлення та введені в речення словами **крім, окрім, опріч, за винятком, на відміну від, замість, особливо, наприклад, зокрема**: *А я не знаю нічого ніжного, окрім берези* (Леся Українка).

Відокремлені додатки можуть:

- означати предмет, який чимось відрізняється від інших, названих у реченні (*крім, окрім, на відміну від, за винятком*);
- указувати на заміщення предмета (*замість*);
- конкретизувати зміст сказаного (*наприклад, зокрема*).

Слова *крім, окрім, опріч, за винятком, на відміну від, замість* — прийменники, бо їх вживають при іменниках (займенниках): *на відміну від брата, крім винограду*.

Додатки з прийменником *замість* не відокремлюємо, якщо це слово можна замінити на прийменник *за*. Порівняйте: *Замість (= за) домовика в хаті залишився кіт і Я, замість казок, почав читати міфи*.

- Прочитайте текст і виконайте завдання.

Коли в предковічні часи премудра Лада, богиня світової гармонії, творила Всесвіт, ковалъ небесного вогню Сварог қував і розміщував на небі зодіак — 12 сузір'їв. Уміли трудитися наші діди-прадіди! Недаремно Сварог, окрім плуга, навчив їх виготовляти ще й борони. Боронами назвали сузір'я *Kassiopeї*. Зробивши колесо, а потім — віз, наші предки гордо помістили свій винахід на небі. Так з'явилася українська назва *Великої Ведмедиці* — Великий Віз. Малу Ведмедицю назвали *Пасікою*, бо наші пращури, крім коней, корів і кіз, приручили ще й бджіл. Славні були наші праberryки, за що їх любили їх боги (*За В. Войтовичем*).

- Знайдіть відокремлені члени речення.

- Б.** Поясніть причини відокремлення.
В. Прокоментуйте орфограми у виділених словах.

2. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Наші сучасники на відміну від далеких пращурів не вірять у мавок. 2. Мавки окрім добрих справ робили й прикроці. 3. Мавки приваблюють хлопців різними способами зокрема співом. 4. На відміну від звичайних дівчат у мавок волосся зеленого кольору. 5. Іноді мавки замість господарів доглядають худобу на полонині (*Н. Степенко*).

- А.** Розставте розділові знаки.
Б. Підкресліть відокремлені додатки.

3. Перепишіть текст і виконайте завдання.

Вовкулака популярний персонаж українського фольклору належить до не звичайних, напів/фантастичних істот. Поширені версії про вроджених і зачарованих або обернених. Уродженим вовкулакою можна стати народившись під певною планетою. Зачарованими вовкулаками стають люди яких обертають на вовків чаклуни та відьми. За вказівкою відьми перекинувшись трич(і/и) через (в/ув)іткнутий у землю ніж людина могла залишатися у вовчому образі кілька років. На/відміну від зачарованих вовкулаків уроджені живуть у сім'ях як звичайні люди лише в певний час найчастіше вночі перетворюючись на вовків об'єднуються з вовчими зграями. Наперекір відьомським чарам можна повернути вовкулаці людську подобу перевівши через хомут чи розірвавши шнурок на шиї (З народних переказів).

- А.** Розставте розділові знаки та підкресліть відокремлені додатки.
Б. Поясніть написання слів з орфограмами.

4. Утворіть із кожної пари речень одне, ускладнене відокремленим додатком.

1. Змій є одним з основних образів світової міфології. Це і творець світу, і уособлення стихій, і втілення нечистої сили, і володар вод і підземного вогню, і постійний казковий супротивник лицаря.
 2. Змій може набувати людської подоби. Змій може мати ще й крила.
 3. Заманюючи дівчат, Змій підкидає на дорогу дорогі речі. Змій може підкинути навіть коштовний перстень.

5. Пригадайте зображені на ілюстрації героїв українських міфів. Складіть речення, використовуючи відокремлені додатки з прийменниками *крім*, *замість*, *за винятком*, *на відміну від*.

С. Караффа-Корбут. Лісова пісня

- Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Я люблю рибалку чи рибальство?» (автор О. Авраменко) і знайдіть у ньому відокремлений додаток. Перекажіть зміст уроку, використавши цей додаток.

Я люблю рибалку чи рибальство?

- 6.** Перепишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені члени речення.

Лісовик міфологічний образ що уособлював небезпеку яка підстерігає людину в лісі. Часто лісовика уявляли лісовою нечистю що може прибирати різного вигляду вихору свічки людини тварини. Найчастіше його змальовували як страшного діда старезного кошлатого який на відміну від людей не має тіні. Були й інші версії за якими лісовики це лісові люди пастухи звіра завданням яких було охороняти звірів від хижаків мисливців різних небезпек. Вважали що лісовики бувають не лише чоловічої а й жіночої статі «лісниці» «лісові дівки». На відміну від спровідників «нечистих» лісовики ще й ведуть своє лісове господарство створюють сім'ю та живуть як звичайні люди. Функції лісовика як господаря лісовых звірів пізніше переходят до святого Юрія опікуна диких звірів. Окрім лісовика у лісі живуть і мавки гарні молоді дівчата які співом і своїм привабливим виглядом заманюють до себе хлопців і лоскочуть їх до смерті (За В. Войтовичем).

- 7.** Прочитайте уривок із казки та виконайте завдання.

У ніч на Івана Купала вся середина Лисої гори блищаєла.

Опівночі звідусіль почали злітатися гості. Було то велике, урочисте зібрання всієї Невидимої Сили з усіх кутків світу — «міжнародний конгрес». Крім місцевих українських Чортів, одягнених у пишні старовинні різnobарвні козачі жупани, Відьом, Водяників, Лісовиків, Упирів, чудових Мавок і Русалок, гарнесеньких, пухнатих Хух та інших подібних сил, прилетіли на зібрання багато представників різних чужоземних сил. Були тут молоді, красні юнаки Диви з Персії та їхні друзі Джини з міста Мазандерана. За ними прибули надзвичайно гожі дівчата Пері з палкою Індії. Потім з'явилися маленькі Тролі й Ельфи з прозорими крильцями. Вони поприлітали з Німеччини та Швеції. Далі прибула ціла ватага струнких, чепурних Леді із Шотландії, Коррігани та Нічні Прачки із Франції. За ними, мов блискавка, з'явився знаменитий польський чорт Борута з Водяницею Гопланою. З іншого боку підлетіли італійські відьми — сумні, бліді Стріги та веселі й балакучі Бефани...

Коли вже всі сиділи на призначених їм місцях, із сусіднього кришталевого залу відчинилися двері. Два струнких молодих Чорти, уbrane в блискучі козацькі шати, повільною ходою вивели під руки найстарішого й найповажнішого в Україні Чортового діда — Вія. Він був у темно-синій довгій киреї, обшитій золотим галуном. Довгі-довгі вії затуляли йому очі.

Вій запитав стоячи:

— Прибули всі запрошені?

— Майже всі, ясновельможний пан! — відповів йому старий вусатий Біс. — Немає тільки зимовиків, наприклад Дюді, бо їх не можна влітку добудитися (За В. Королевим-Старим).

A. Доберіть заголовок до тексту.

B. Ускладніть два-три речення відокремленими додатками й прочитайте їх (усно).

B. Поясніть, чому в цьому тексті, на відміну від попередніх, слова *Мавки*, *Русалки*, *Чорти* написано з великої букви.

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Вíпадок, засúха, жéвріти, рукóпис, одинáдцять.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
перебудувати наступним чином	перебудувати таким чином
бувші однокласники	колишні однокласники
носити ім'я	мати ім'я
музей під відкритим небом	музей просто неба
тобі так везе	тобі так щастить

В. Законспектуйте текст, звернувши увагу на типові помилки у вживанні назв сузір'їв.

Назви багатьох сузір'їв в українській, як і в інших мовах, це кальки відповідних грецьких і латинських найменувань. Наприклад, *Велика Ведмедиця*, *Мала Ведмедиця*, *Лебідь* – це буквальний переклад із грецької *Megali Arktos*, *Mikra Arktos*, *Кюкнос*, з латинської *Ursa Major*, *Ursa Minor*, *Cynosus*. Чимало сузір'їв має суто українські народні назви: Велика Ведмедиця – *Віз*, *Великий Віз*; Мала Ведмедиця – *Малий Віз*, *Пасіка*. Оскільки давньогрецька й латинська мови пов'язані з античністю, то за наявності кількох українських відповідників під час перекладу назв перевагу віддавали найбільш архаїчному, з відтінком урочистості.

Наша мова має такий синонімічний ряд на позначення маляти корови: *теля, бичок, телець*. Перші два слова нейтральні зі стилістичного погляду, а третє – застаріле. Його вживають у текстах з урочистим забарвленням: «Чабани, / Веніамінові внучата, / Тельця отрокам принесли, / Щоб їм дозволено співати / У сінях царських» (Т. Шевченко). Саме це слово відтворює грецьку назву одного із зодіакальних сузір'їв *Таврос* – *Телець*. Корінь у нього той самий, що й у слова *теля* (а не *тило*). Тож немає жодних підстав писати *Тілець*, до чого вдаються деякі газети, друкуючи гороскопи.

У засобах масової інформації вживають перекручену з погляду фонетичних і морфологічних норм української мови назву сузір'я *Козоріг*. Грецьке найменування *Айгокерос* складається з коренів слів *айга* – «коза» і *керас* – «ріг». Воно пов'язане з рогом кози Амальтей, яка, за давньогрецькими переказами, вигодувала своїм молоком батька всіх богів і людей – Зевса. Нормативна українська назва – *Козоріг*. Таку форму рекомендують «Українська енциклопедія» (Київ, 1961. – Т. 6. – С. 545) і «Словник іншомовних слів» за ред. акад. О. Мельничука (Київ, 1974. – С. 266). Використовуваний на сторінках преси варіант *Козорог* – не рівноцінний переклад із грецької, а непотрібне запозичення з російської мови (За О. Пономаревим).

Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Ніхто із живих істот крім людини не піде на смертельний ризик в ім'я істини (Р. Іванічук).
2. Ні птиць ані людей oprіч ясної зірки в високості (А. Малишко).
3. Творчість це завжди ненасить і самоспалення. На все інше навіть на любов Творцеві залишаються крихи (Т. Севернюк).
4. Дай мені Боже мудрості нічого собі не прохати крім насущного хліба за вічні мої труди (В. Терен).
5. Окрім легенд є дані наукові теорії складніші теорем (Л. Костенко).
6. Це залишання всім упало в очі навіть батькові (І. Нечуй-Левицький).
7. На лівобережжі замість верб і чагарників видно погорблені смуги темені (М. Стельмах).
8. Серця в браконьєра немає. Замість серця в нього торбочка з м'язів (Остан Вишня).
9. Шукав я правди по світах широких коло престолів золотих високих і бачу що шкода її шукати окрім своєї взброєної хати (П. Куліш).

А. Розставте розділові знаки.

Б. Поміркуйте, чому в другому реченні порушення правила милозвучності (чергування *у–в*) виправдане.

§ 46. УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте текст і виконайте завдання.

Перша Червона книга України побачила світ у 1980 році. Тут, *саме в цій книзі*, було здійснено перелік 151 виду вищих рослин і 85 видів і підвідів тварин, які опинилися на межі зникнення. Пізніше, *у 1994 році*, з'явилося друге видання Червоної книги України, що складалося з двох томів: «Тваринний світ» і «Рослинний світ». А питання збереження рідкісних видів безхребетних організмів, *зокрема комах*, тривалий час узагалі не розглядали (*З інтернету*).

- Яку роль відіграють у реченнях виділені слова та словосполучення? Чи можна сказати, що вони конкретизують, уточнюють попереднє слово?
- Якими членами речення є уточнювальні слова?

Уточнювальні члени речення конкретизують або пояснюють значення інших членів речення. Здебільшого уточнювальними бувають обставини й прикладки. Їх на письмі відокремлюємо **комами**, а в усному мовленні — **інтонацією**.

Відокремлюємо	Приклад
обставини зі значенням уточнення місця, часу чи способу дії, виражені прислівником або іменником із прийменником. При цьому обставин має бути не менше двох, друга — вужча за значенням	<i>За селом, біля старої криниці, бачили вепрів. Метелики з'являться пізніше, з настанням тепла. Самка обережно, поматеринськи, доглядає своє потомство.</i>
уточнювальні прикладки, уведені в речення словами тобто, або (= тобто), чи (= тобто), наприклад, особливо, зокрема, у тому числі	<i>В Україні популяція степової лисиці, або корсака, залишилася тільки на Луганщині.</i>

ЗАУВАЖТЕ!

До уточнювальних обставин можна поставити питання **де сáме? коли сáме? як сáме?**

Не є уточнювальними, а отже, не відокремлюємо різні за значенням обставини: *Серед ночі в стелу не сплять лише гризуни. Серед ночі (коли?)* — обставина часу, а *в стелу (де?)* — обставина місця.

- Прочитайте речення, виділяючи уточнювальні члени інтонаційно. Визначте, яку синтаксичну роль відіграє кожний з уточнювальних членів речення.

- Пристосування, або адаптація, дає змогу кожному виду тварин добувати потрібну їжу. 2. Риби з'явилися на Землі раніше за всіх інших хребетних тварин, близько 500 мільйонів років тому. 3. Амфібії, або земноводні, не можуть самі підтримувати температуру тіла на постійному рівні. 4. Жаби повертаються у воду тільки під час розмноження, навесні. 5. Окрім рептилій, наприклад змії та крокодили, полюють на живу здобич. 6. На островах Галапагос, у Тихому океані, живе гіантська слонова черепаха. 7. Більшість рептилій полює із засідки по-особливому, близкавичною атакою (*O. Погрібний*).

2.

Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Крапчастий ховрах живе на сході України на території Харківської та Луганської областей. 2. Рись дуже довго інколи більше доби може без жодного руху лежати в засідці де її дуже важко помітити. 3. Слово *миша* утворено від стародавнього іndoєвропейського слова *муш* тобто злодій. Як засвідчили експерименти ці гризуни найбільше люблять не сир а солодку їжу наприклад цукор і фрукти. 4. Бурого ведмедя найбільшого з наземних хижаків України можна побачити в Карпатах зокрема в Горганах. 5. У Південній Америці у вологих тропічних лісах живуть сотні видів жаб. 6. Найчастіше саламандри живуть біля води у заростях очерету й трави. 7. Риба пересувається своєрідно хвилюючим згинанням тіла та хвостового плавця (*Ш. Коннолі*).

- A.** Розставте розділові знаки й підкресліть відокремлені уточнювальні члени речення.
- B.** Прокоментуйте правила написання назв тварин і географічних об'єктів з великої та малої літер (усно).

3.

Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Тепер на старість вовк осліп. 2. Чепіжний світив сірник по сірникові задкував лісом від Сіроманця та ускочив у болото у воду в мочарі. 3. У весь вечір у верболозі Сашко з білого алюмінієвого дроту плів Сіроманцеві намордник. 4. Петро Лях заточуючись і провалюючись у темно-блілі снігові вирви подався до лісосмуги до вовчого пристановиська (*М. Вінграновський*). 5. На тому боці ген під обрієм примостилося село а над ним посotalись угому сірими верболозами дими з коминів. 6. Звук летів знизу від річки. 7. Подібне відчуття вже приходило до лося саме тоді коли восени в чорному бору його почала переслідувати вовча зграя (*Є. Гуцало*).

- A.** Розставте розділові знаки й підкресліть відокремлені уточнювальні члени речення.
- B.** Пригадайте, з яких творів, вивчених на уроках української літератури, ці речення.

4.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Кожний знає, що кішки не зовсім свійські тварини, вони завжди схильні до пошукув пригод на волі. Їхні родичі, зокрема дики лісові коти, цілком комфортно почувають себе далеко від людського житла.

Лісові коти мешкають у Північній Азії, Африці, Європі та на Британських островах. Вони водяться і в Україні, у глухих лісах Полісся та Карпат.

Дики кішки селяться в глибині лісу, у густих заростях. Навіть середньоазіатські підвіди не відходять далеко від заростей очерету або саксаулу. Вони полюють у сутінках, увечері або на світанку. Основна здобич — дрібні тварини, тобто миші, водяні щури, молоді зайці та кролики.

Удень вони відпочивають де-небудь у затишному лігві, у закинутій порі лисиці або борсука (*І. Орлова*).

- A.** Визначте речення з уточнювальними обставинами та прикладками.
- B.** Поясніть пунктоограми.

5. Перепишіть текст і виконайте завдання.

Сови, дивовижні й таємничі птахи, розселені по всьому світу, від екватора до холодних північних країн. Їх можна знайти всюди: і на морському березі, і в горах, і в пустелі, і в степу, і навіть у містах. Більшість сов селиться подалі від людей, у гущавині лісу, ховаючись у коронах дерев. А от болотна сова віддає перевагу відкритим місцям, плавням і сільськогосподарським угіддям. Деякі сови, наприклад сич хатній, або сипуха, охоче селяться під дахами й на горищах. Гніздами слугують потаємні місця, зокрема дупла старих дерев, причому яйця відкладають без жодної підстилки (*З інтернету*).

- A.** Підкресліть відокремлені члени речення.
- B.** Поясніть вживання розділових знаків.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

— Опишіть процеси, які відбуваються з метеликом. Хто почне?.. Ну мо?.. Це лише метелик...

Пам'ятаючи першу лекцію професора, клас ніяково мовчав.

— Метелик створений, — тихо сказала Ніка, — із двох видів хімічних елементів: водню, який виник у результаті Великого Вибуху більше 10-ти мільярдів років тому, і з вуглецю, азоту, кисню та сірки, які утворилися набагато пізніше, під час термоядерного горіння масивних зірок. Наприкінці своєї еволюції ці зірки вибухнули як наднові. Вибуховими хвилями рознесло в космосі й докинуло до нашої Сонячної системи хімічні елементи, важчі від гелію, — вуглекислий газ, кисень та інші. Під час спалаху наднової зірки виникли й найважчі хімічні елементи (від заліза до урану), які теж можна знайти в метелику. Ця комаха складається з найдавнішої речовини. Метелик зберігає в собі сліди як перших хвилин народження Всесвіту, так і життя та смерті багатьох зірок... Досить? — запитала Ніка Ван-Теллера.

— Ні... — зачаровано промовив професор. — Я б ще послухав.

— Метелик ефективно оперує часом та енергією. Відповідно до теорії Ейнштейна, метелик та його крила, рухаючись із різною просторовою швидкістю, мають різну швидкість часу в кожній точці крила й корпусу. Молекули повітря рухаються з найбільшою швидкістю в просторі та з найменшою — у часі. Результат співудару молекул повітря з молекулами крил можна описати науково, мовою класичної фізики, як явище або передавання енергії, але краще розглядати це як обмін просторово-часовими параметрами між атомами.

Густі брови професора піднімалися дедалі вище (*Н. Гор'кавий*).

- A.** Визначте, до якого стилю мовлення належить текст. Аргументуйте свою думку.
- B.** Знайдіть і прочитайте відокремлені члени речення.

До речі...

У білоруському місті Бобруйську встановлено пам'ятник бобру. Цю тварину зображені на канадських центах. У маслянистій рідині, якою покрито хутро бобра, міститься багато аспірину. А що ви знаєте про цю тварину?

7. За матеріалами рубрики «До речі...» складіть невелику розповідь, використовуючи уточнювальні члени речення.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте прислів'я та приказки, поясніть їхнє значення.

- Знає кіт, чиє сало з'їв.
- Дружній череді вовк не страшний.
- Дай, боже, нашому теляті вовка з'їсти.
- Дивиться лисичкою, а думає вовчиком.
- На те щука в морі, щоб карась не дрімав.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
рідкий вид комах	рідкісний вид комах
боятися морської качки	боятися хитавиці
тварини з питомника	тварини з розплідника
на Україні	в Україні
два роки тому назад	два роки тому

В. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Час» (автор О. Авраменко) і складіть речення, використавши уточнювальну обставину часу.

Час

ЗАУВАЖТЕ!

Іноді буває так, що дві обставини місця сприймають як уточнення, а насправді вони мають різні обставинні відтінки. У таких випадках другу обставину не відокремлюємо, бо вона не уточнює попередньої: **Далеко за річкою** блиснуло щось (М. Коцюбинський). **Понад Россю над самим берегом** росли довгими рядками верби та лози (І. Нечуй-Левицький). Іноді важко відчути цей нюанс, тому відокремлення обставин **за річкою** та **над самим берегом** не варто вважати грубою помилкою. Під час написання диктанту орієнтуйтесь на інтонацію (наявність чи відсутність пауз).

Перепишіть текст і виконайте завдання.

Їжак маленький сірий колючий... Хто ж не знає їжака? Судячи з кількості безглуздих вигадок про його спосіб життя ніхто не знає.

Повсюди в книжках казках мультфільмах рекламі ми бачимо образ їжака з рум'яним яблуком на спіні. Хто таке бачив у реальному житті? Ніхто не бачив але всі впевнені що яблука й гриби їжак запасає собі на зиму. А взимку довгими вечорами гризе в себе в нірці промерзлі яблука сухі гриби й чекає весни...

Відкриємо страшну таємницю: їжакам не потрібні запаси їжі. Тварини сплять солодким сном кілька місяців із листопада по квітень. А вві сні витрачають потихеньку підшкірний жир накопичений аж ніяк не на яблуках. Їжак тварина комахоїдна. Рослинну їжу варену картоплю рис груші сливи горіхи насіння й ті ж *горезвісні* яблука їдять тільки ті їжаки яких утримують у неволі. Так то ж неволя! У природному середовищі раціон їжаків зовсім не вегетаріанський жуки черв'яки равлики (*H. Budna*).

А. Розставте розділові знаки.

Б. Підкресліть відокремлені члени речення.

В. Виділений прикметник у тексті в словнику має позначку *ірон.* і значення «який має сумнівну або погану славу». Чи в такому значенні вжито це слово в тексті? Обґрунтуйте свою думку.

§ 47. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-РОЗДУМ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

ПОВТОРЕННЯ

- A.** Розгляньте схему. Пригадайте, що таке *роздум*, або *міркування*. Розкажіть про будову тексту-роздуму.

Будова тексту-роздуму

- B.** Чим відрізняється текст-розвідка від тексту-роздуму? Чи можливе поєднання в одному тексті різних типів мовлення?

- 1.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

ПРИТЧА ПРО БЛУДНОГО СИНА

В одного чоловіка було два сини. Батько поділив між ними маєток. Молодший син подався в далікій край, жив марнотратно й усе розтриньковав. А як усе прожив, то став бідувати.

Тоді він опам'ятився та сказав: «Піду я до батька свого й скажу, що прогрішив я проти неба та супроти нього... Недостойний я зватися його сином...»

І пішов він до батька свого. А батько вгледів його й переповнився жалем: і кинувся на шию йому, і почав цілувати його! І наказав рабам своїм: «Принесіть негайно одежду найкращу, і його одягніть, і персня подайте на руку йому, а сандалі на ноги. Приведіть теля відгодоване та заколіть, будемо їсти й радіти, бо цей син мій був мертвий та ожив, пропав і знайшовся!»

А старший син його був у полі. І коли він наблизився до дому, почув музики й танці. І спитав одного зі слуг: «Що відбувається?» А той каже йому: «То повернувся твій брат». І розгнівався старший син, і ввійти не хотів. Тоді вийшов батько його й сказав: «Ти завжди зо мною, дитино, і все мое — то твое! Веселитись і тішитися треба, бо брат твій був мертвий та ожив, був пропав і знайшовся!» (З Біблії).

- A.** Визначте тему й основну думку тексту.
B. Доведіть, що це розвідка з елементами роздуму.

- 2.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

У Т. Шевченка блудний син — українець, сучасник поета. Традиційно подався шукати кращої долі в чужих краях. Гуляка, картяр, п'яниця. Що його чекає в чужому краї? Кара колодкою символізує те, що в нього відбирають навіть рідну мову, він мусить мовчати. А потім — він просто гарматне м'ясо для Російської імперії (З інтернету).

Сéпія — вид графічної техніки, у якій використовують відтінки коричневого.

- A.** Визначте, чи можна вважати текст тезою до твору-роздуму.
B. Розгляньте кілька сепій Т. Шевченка із циклу «Причча про блудного сина».
C. Доберіть заголовок до твору та запропонуйте власні аргументи.

3.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Українці на імперській службі — це велика тема. Про вирваних і занесених вітром, про пропалу силу, про блудних синів і слуг. Для одних це була трагедія, драма життя, для інших — комедія і фарс. Для всіх — це дорога блудного сина, який не взяв на плечі батьківського спадку, щоб припомножити його, а взяв легшу ношу — служіння в чужих панів.

Уся історія людства свідчить, що найбільшу силу має той, хто бере на плечі найважчий хрест — і бере на плечі долю свого народу. Тоді він — Антей.

Досвід людства вчить, що людину робить сильною віра батьків, традиція, пам'ять народу. Дитина спирається на плечі батьків, дідів, постійно живиться зі свого кореня — від відомих людей, яких породила рідна земля. Тоді їй не треба витрачати багато сил для пристосування до умов, чужих і несприятливих, для того щоб знайти, пізнати й удосконалювати саму себе. Тоді їй легше прищеплювати чужу гілку, і на міцному власному корені та гілка буде давати плоди.

Але ми виросли в імперії та застали умови імперії, яка породжує людину відчужену. Це не рідна матір, яка береже й плакає свій рід, а мачуха, яка потребує слуг.

Оскільки українцям відводили роль сировини й будівельного матеріалу імперії, то було винишено інтелігенцію і, зрештою, четверту, морально найактивнішу частину нації.

Відсутність індивідуального домашнього виховання та вся казенна освітньо-виховна система змалку робили дитину пристосованим жителем казарми. Блудні сини двадцятого століття перестають перейматися проблемою дому отця.

Вони узаконюють свій статус-кво — їх єднає бездомність і відсутність святині.

Отож у нас багато відкритих проблем. Найголовніша з них — відновити й засвітити дім отця, щоб він здалеку мерехтів, як маяк бездомним. Коли буде батьківський дім, українці у світі почуватимуть себе зовсім по-іншому й найобдарованіші потягнуться на світло (*За Є. Сверстюком*).

A. Визначте, до якого стилю мовлення належить цей текст. Аргументуйте відповідь.

B. Складіть план тексту, дотримуючись структури твору-роздуму (теза, аргументи, висновок).

ЗАУВАЖТЕ!

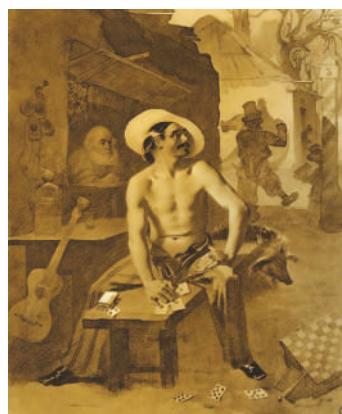
Теза роздуму — це відображення поглядів автора. Вона має бути чіткою, зрозумілою, точною. **Аргументи**, які використовують як докази тези, повинні узгоджуватися один з одним і бути достатньою підставою для висновку.

4.

Послухайте в інтернеті пісню Кузьми Скрябіна «Країна». Дайте відповідь на запитання: «Чому біблійний сюжет залишається актуальним і досі?» (за бажанням).

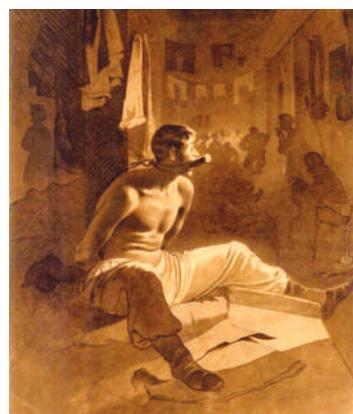

Напишіть твір-роздум у публіцистичному стилі, висловивши власну думку щодо того, чи актуальні проблеми, порушенні в біблійній притчі, на малюнках Т. Шевченка, у книжці Є. Сверстюка та пісні Кузьми Скрябіна, для українського народу.

Т. Шевченко.

Програвся в карти

Т. Шевченко.

Кара колодкою

§ 48. РОЗБІР УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

ПОВТОРЕННЯ

- Прочитайте текст. Визначте відокремлені члени речення.

Історія людського суспільства поклала на батьків головну відповідальність — виховання дітей. Рідна мати — перший педагог. Любляча й разом із тим відповідальна, вона ніколи не залишить дитину в біді, не кине її напризволяще. Мати завжди зрозуміє дитину, завжди поспішить їй на допомогу. Не вагаючись, віддасть останній шматок хліба чи навіть життя. Народна педагогіка наголошує і на великому авторитеті батька, голови родини, у вихованні. За добрими народними традиціями активними вихователями дитини є також усі інші члени сім'ї: бабуся, дідусь, сестри та брати. Особливо вагомий вклад у виховання дітей роблять представники старшого покоління — бабуся та дідусь. У душах онуків на все життя залишається казка, розказана ними (За М. Стельмаховичем).

Зразок розбору простого речення з відокремленими другорядними членами

- Дати загальну характеристику простого речення:
 - розповідне, питальне чи спонукальне;
 - окличне чи неокличне;
 - односкладне чи двоскладне;
 - поширене чи непоширене;
 - повне чи неповне.
- Указать, чи ускладнене речення відокремленими членами, якими саме.
- Визначити спосіб вираження відокремленого члена речення.

Батьки завжди люблять своїх дітей, віддаючи їм тепло й ласку.

Зразок усного розбору

Речення розповідне, неокличне, двоскладне, поширене, повне; ускладнене відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом *віддаючи їм тепло й ласку*.

Зразок письмового розбору

Речення розп., неокл., двоскл., пошир., повне; ускл. відокр. обст., вираж. дієприсл. звор.

ЗАУВАЖТЕ!

Просте речення може бути ускладнене не тільки відокремленими членами, а й звертаннями, вставними словами й однорідними членами. Визначте, чим ускладнені речення, виконавши тестове завдання (відповідь запишіть у зошит).

Ускладнювальний компонент		Приклад (розділові знаки пропущено)	
1	звертання	A	Де соколи літають там ворони не пускають.
2	вставне слово	B	Горе кажуть за горе чіпляється.
3	однорідні члени речення	C	Семене іди сядь коло мене.
4	відокремлений член речення	D	Не зоравши не посієш.
			Не перо пише а розум.

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

В Україні найпопулярнішими були іграшки, які відтворювали доросле життя, — предмети хатнього вжитку, знаряддя сільськогосподарської праці, транспортні засоби, свійські тварини.

Політ творчої фантазії дітей справді великий. У руках дитини кожна річ, зокрема паличка, черепок, тріска, камінь чи шишіка, можуть стати іграшкою. Хлопчик, наприклад, може, «осідлавши» палицю, «скакати», наче на справжньому коні; листок, що впав із дерева й плаває по воді, у дитячій уяві перетворюється

на корабель. Таких символічних іграшок дитина знаходить навколо себе безліч. Хлопчики здебільшого люблять майструвати, наслідуючи своїх батьків, прагнучи самостійно виготовляти спочатку лише іграшкові, а згодом хоч і дитячі, але вже знаряддя праці — возики, водяні млини, човни тощо.

Діти охоче роблять іграшки з різних матеріалів, наприклад із глини, воску, гарбузів, маку, трави, качанів капусти. Так, пізно восени, коли дорослі шаткують капусту, діти виготовляють із качанів різний посуд — діжечки та чашечки, миски й горщики (*За М. Дмитренком*).

Шаткувати — різати на тонкі довгі смужки (переважно капусту).

- A.** Визначте речення з відокремленими членами.
- B.** Поясніть пунктограми.

2. Зробіть синтаксичний розбір простих речень.

Наймилішою іграшкою для дівчат є лялька, яку оздоблюють, наслідуючи місцеві традиції, різними прикрасами: квітами, кольоровими стрічками, вишиваними узорами. Найдавніша лялька, невелика скульптурка із сіро-жовтої глини, знайдена на території України, походить з Ольвії. Особливу роль відігравали ляльки-мотанки, традиційні для України. Якщо дитина хворіла, таку ляльку, символічно «зашивши» у неї недугу, спалювали. На Прикарпатті робили дивовижні іграшки із сиру, смачні та поживні, у вигляді кіз, овець, оленів чи коників. З маленьких гарбузів, із кульками всередині, виготовляли брязкальця, а для безпеки обмотували їх тканиною (*Н. Гапоненко*).

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У кожного народу свої звичаї, традиції та обряди. Так само і свої методи виховання та розвитку дітей.

У США всі турботи про дитину лежать на плечах молодої мами, яка не поспішає виходити з декрету. До дітей ставляться терпляче й демократично.

Англія відома своїм суверіністичним вихованням. Дитинство маленького англійця сповнене вимог, спрямованих на формування англійських традиційних звичок, поглядів та особливостей характеру й поведінки в суспільстві. З маленького віку дітей навчають стримувати прояви своїх емоцій. Англійці постійно хвалять дітей та вважають, що це підвищує самооцінку й упевненість у собі.

«Діти повинні рости вільними» — таке основне правило жителів Нідерландів. Дітям дозволяють абсолютно все, аби тільки це не загрожувало їхньому здоров'ю. Навчання теж повинне бути радісним і приємним.

В Ірландії, навіть якщо малюк розбив щось у магазині, ніхто не стане його лаяти за це — швидше, увічливо поцікавляється, чи він не злякався. Незважаючи на те що жінки Ірландії зазвичай народжують у досить зрілому віці, дітей у сім'ях багато, найчастіше четверо чи п'ятеро.

Китайці не мають змоги завести більше однієї дитини, тому вони практично однаково виховують як хлопчиків, так і дівчаток. У звичайній китайській родині найчастіше немає поділу на чоловічі й жіночі обов'язки. До того ж більшість китайських дітей вирізняються ввічливістю та хорошими манерами (*З інтернету*).

- A.** Знайдіть прості речення.
- B.** Перебудуйте кілька простих речень, ускладнивши їх відокремленими членами. Запишіть.

4. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Чи українське слово **ждати**?» (автор О. Авраменко) і виконайте завдання.

Чи українське слово **ждати**?

- A.** Дайте відповідь на заявлене в темі експрес-уроку запитання (усно).
- B.** Випишіть останнє речення переглянутого уроку й зробіть його синтаксичний розбір (письмово).

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Козацькою системою виховання, зокрема козацьким вищколом Запорозької Січі, здавна писалися в Україні. Загальнонаціональним ідеалом на тривалі часи стає запорозький козак — лицар честі й мужній захисник незалежності нашої Батьківщини. У ньому народ утілив споконвічне прагнення до волі, своє розуміння національної гідності українця. Саме він, мужній, сильний і розумний, є уособленням народного розуміння фізичної вправності, чоловічої вроди, а також високих моральних якостей — поваги до старших, співчуття до скривджених, почуття справедливості, товариськості, душевної щедрості й тонкого гумору.

Не було й немає вищої оцінки для нашої молоді, ніж оцінка «козак». Цей ідеал, перевірений роками, і тепер допомагає молодому поколінню усвідомлювати державотворчі інтереси народу, спонукає до активної діяльності в ім'я України (О. Власенко).

- A.** Знайдіть і назвіть відокремлені члени речення.
- B.** Поясніть вживання розділових знаків.
- C.** Зробіть синтаксичний розбір першого й останнього речень.

6. Прочитайте казку та виконайте завдання.

СИН БАТЬКА НА ЛУБКУ ВИВОЗИТЬ

Колись, кажуть, у сиву давнину, старих, немічних людей недобрі діти вивозили на лубку в провалля. В одного чоловіка був старий батько. Набридло йому й жінці коло нього панькatisя та годувати, і надумали вони відвезти батька в провалля. Посадив син батька на лубок і потягнув його за двір. Не просився старий у сина, бо знов, що нічого не поможе. Слідом за ними побіг синів синок, дідів онучок.

- Вернися, вражай сину! Куди ти йдеш? — крикнув до нього батько.
- Тату, я піду за вами, а то як трапиться і мені таке робити, то не знатиму, куди везти, — просився синок.

Батько, мабуть, гаразд не розчув або не розібрав, що сказав синок, бо нічого на це не сказав. Ідуть вони далі. От притяг син старого батька до провалля та й укинув його туди разом із лубком.

- Тату, навіщо ж Ви й лубка з дідусем у провалля вкинули? — питав хлоп'я батька.
- Не питай, бо старий будеш, — одказує батько синові.

— А на чому ж я Вас одвозитиму в провалля, як і Ви будете такі, як дідусь? — знову питав хлоп'я.

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

Схаменувся тоді батько, що це він зробив недобре, що й із ним те ж учинять його діти. Шкода йому стало старого батька. Витягнув він його з провалля, привіз додому та з того часу годував його й доглядав аж до самісінької смерті, а в провалля не тільки не думав ніколи відвозити, а й інших відмовляв це робити (*Nar. тв.*).

Лубóк — виріб із лубу — кори листяного дерева (кузов воза, саней і т. ін.); віз, сани з таким кузовом.

- A.** Визначте, до якого стилю мовлення належить текст. Аргументуйте свою думку.
- B.** Запишіть речення з відокремленими членами.
- C.** Зробіть синтаксичний розбір виписаних речень.

7. Розгляньте ілюстрації. Пригадайте, у яких українських народних казках дід і баба отримують дитину на старість як дарунок долі. Складіть про це невелику розповідь, використовуючи відокремлені члени речення.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A.** Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.
Підлітковий, дónька, дочкá, вітчýм, навчáння.
- B.** Установіть відповідність між частинами прислів'їв. Запишіть їх у зошит.

1	Який кущ, така й хворостина,	A	а бажай йому розуму.
2	Шануй старших —	Б	як замісив, так і виросло.
3	Не бажай синові багатства,	В	а дитиною — коли росте.
4	Дитятко — що тісто:	Г	який батько, така й дитина.
5	Любуйтесь калиною, коли цвіте,	Д	молодші тебе пошанують.

Перепишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Зробіть синтаксичний розбір простих речень.

Цікавою словесною грою для дітей старшого віку веселою та захопливою є скромовки чудовий витвір народної логопедії. Вони складаються із жартівливих висловів скомпонованих із важких для швидкого вимовляння слів якими часто розважаються діти випробовуючи свої орфоепічні можливості та вдосконалюючи власне мовлення. В українській етнодидактиці скромовок багато. Це підтверджує і сама скромовка: «Усіх скромовок не перескоромовиш, не перевискоговориш». Переймаючи їх від дорослих діти із задоволенням розважаються (*За М. Стельмаховичем*).

§ 49. СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ (повторення)

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Відомості про перші школи ми знаходимо в історії стародавнього Сходу. Шумери — давнозниклий народ. Про нього ми дізналися тільки в дев'ятнадцятому столітті. Шумери жили в низинах річок Тигру та Евфрату й створили високорозвинену культуру. Уміли дуже багато: зрошували поля, пряли й ткали, кували з міді та бронзи знаряддя праці, знали гончарне мистецтво. За 3000 років до нашої ери шумери вже мали писемність, володіли основними правилами алгебри й навіть уміли добувати квадратний корінь із будь-якого числа. Були в них і школи, які називали «будинками табличок», тому що учні там писали на глиняних табличках. Археологи знайшли таблички, на яких записані імена богів, назви тварин і рослин, перераховані всі городові й храмові посади та звання, — словом, усе, що учень був зобов'язаний добре знати (З енциклопедії).

- A.** Випишіть із кожного речення по одному словосполученню та побудуйте до кожного з них схему.
- B.** Пригадайте, які сполучки слів не є словосполученнями. Випишіть кілька таких сполучок.

2. Перепишіть текст і виконайте завдання.

Якою була єгипетська школа давніх часів? Уявіть двір при храмі бога Амона (Ра) — головного єгипетського божества. У тіні сидять дванадцятирічні хлопчаки, перед ними — учитель. На ньому білий набедренник, голова на знак чистоти гладко виголена, на грудях підвіска, що зображає павіана. Цю мавпу вважали священною твариною бога Тота, який був покровителем знань, магії та медицини. Біля ніг учителя лежить неодмінний атрибут навчання — трихвостий батіг. Учні сидять на плетених циновках, у кожного плетена сумка, у якій дощечка із заглибленнями для чорної та червоної фарби, пенал із китицями, посудина для води й глиняні таблички для письма (на папірусі дозволяли писати тільки старшокласникам). Учитель диктує, а учні пишуть на своїх табличках (А. Рудик).

- A.** Визначте вид кожного речення за метою висловлювання.
- B.** Підкресліть граматичні основи.
- C.** Поясніть вживання розділових знаків.

3. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Перші світські навчальні заклади стали з'являтися в одинадцятому столітті а ще через два століття в Європі найбільші єпископські та світські школи починають перетворюватися на університети.
2. Після прийняття християнства в Русі-Україні князь Володимир наказав віддавати «на книжкове навчання» дітей «кращих людей».
3. Ярослав Мудрий засновник школи в Новгороді для 300 дітей старост і духовних осіб.
4. Найдавнішою визначеною пам'яткою педагогічної літератури є «Інструкція про виховання дітей».

ратури в Україні вважають «Повчання Володимира Мономаха своїм дітям» (1117) у якому автор учитить своїх дітей бути розумними правителями захищати інтереси Батьківщини самим учитися та поширювати освіту. 5. Найдавнішим офіційним документом педагогічної думки в Україні є «Порядок шкільний» 1586 року. 6. При Андріївському монастирі в Києві онука Ярослава Мудрого Анна Всеволодівна відкрила школу де вчили не лише хлопців а й дівчат. У школі крім грамоти дівчата навчалися співу шиття іншого рукоділля що для середньовічної Європи було новизною (A. Москаленко).

- A.** Розставте розділові знаки.
- B.** Підкресліть граматичні основи.
- C.** Надпишіть над кожним присудком його вид.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У школах Стародавньої Греції вчилися лише хлопчики. Там існували свої правила: «Голосно не говори, не клади ногу на ногу, устань, коли заходить старший». У програму навчання, крім письма й читання, входили 7 вільних мистецтв. На першому етапі вивчали граматику, риторику, діалектику, а на другому — арифметику, геометрію, музику й астрономію. Велику увагу приділяли фізичним вправам. З 12-ти років школярі другу половину дня проводили в палестрі. Тут учні бігали, стрибали, навчалися верхової їзди, метали диски.

У Стародавньому Римі хлопчиків починали навчати із 7-ми років. Діти бідняків відвідували початкову школу, де протягом 5-ти років навчалися читати, писати та рахувати. Цим їхне навчання і закінчувалося. Діти заможних батьків початкову школу не відвідували, освіту здобували вдома під керівництвом батька або спеціально найнятих учителів. Навчивши дітей читати й писати, їх віддавали до граматиків. Це були освічені люди, які займалися історією, літературою, критикою та іншими науками. Вони тлумачили тексти стародавніх авторів, складали довідники. Їхне завдання полягало в тому, щоб навчити дітей правильно говорити й писати, ґрунтovanо ознайомити з літературою, дати початкові поняття з різних галузей знань — від філософії до астрономії (З підручника).

Палестра — гімнастична школа для хлопчиків у Стародавній Греції.

- A.** Визначте речення, ускладнені відокремленими членами (усно).
- B.** Випишіть речення, ускладнені однорідними членами. Підкресліть у них усі члени речення. Поясніть розділові знаки.

5. Перепишіть текст, розкривши дужки. Виконайте завдання.

Традиція починати навчальний рік першого вересня прийшла до нас у п'ятнадцятому столітті з (В/в)ізантії де цього дня відзначали початок нового (не тільки навчального) року. Коли ж починають учитися діти в інших країнах? Першого вересня відчиняються двері школ у Чехії Білорусі у країнах Прибалтики. А ось у дітей Німе(чч/ч)ини немає чіткого графіка початку навчального року: у кожній із ші(стн/сн)адцяти федеральних земель навчальні заклади починають працювати протягом серпня—вересня. В Іспанії також у різних провінціях навчальний рік починається по/різному залежно від строків збирання врожаю про/те не пізніше першого жовтня. У Франції немає чіткого терміну початку занять. В одних школах навчальний рік розпочинається першого вересня а в інших п'ятнадцятого. Із середини серпня навчаються діти в Данії а в Англії Канаді та США навчальний рік завжди розпочинається в перший вівторок вересня (A. Москаленко).

- A.** Розставте розділові знаки.
- B.** Зробіть синтаксичний розбір простих речень.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

— Ой, і нащо мені ота спеціалізована музична школа! — ридав Кося Вухань, ідучи з мамою додому. — Та ще й із ведмежою мовою викладання! Ой, я нещасний!

— Мовчи, синку! Мовчи, дурненъкий! — казала мама-зайчиха. — Нічого ти не розумієш. Усі зараз оддають своїх дітей у спеціалізовані школи.

Колько Колючка теж ридав, ідучи додому. І його мама-їжачиха казала, що він дурненъкий і нічого не розуміє, що без знання іноземних мов нікуди зараз не поткнешся...

Нарешті на ганок вийшов директор Бурмило Михайлович Ведмідь. За ним учителі — пантера, жирафа, лисиця, слон, мавпа й бегемот.

— Здрастуйте, діти! — урочисто сказав Ведмідь. — Вітаю вас із початком навчального року в нашій школі. Дозвольте представити ваших учителів. Класним керівником у вас буде Пантера Ягуарівна. Вона викладатиме лісову математику. Лісознавство викладатиме Лісавета Патрикіївна. Лісторію, тобто лісову історію, — Мамонт Африканович. Лісографію, тобто лісову географію, — Жирафа Жирафіївна. Фізкультуру — Макак Макакович. Спеціальний музичний предмет сольфеджію — Бегемот Гіпопотамович. А ведмежу мову викладатиму я... Сподіваюся, що всі ви будете вчитися старанно й сумлінно, не завдаватимете клопоту вчителям і мені не доведеться викликати в школу ваших батьків... А тепер — у клас! Починаються уроки (*За Вс. Нестайком*).

- A.** Пригадайте, з якого твору цей уривок.
- B.** Назвіть ускладнені речення.
- C.** Випишіть із тексту речення з прикладками та неповні речення. Поясніть розділові знаки в цих реченнях.

7. Виконайте тестові завдання (відповіді запишіть у зошиті).

1. Установіть відповідність.

Приклад		Вид словосполучення	
1	кілька підручників	A	іменникове
2	надзвичайно грамотно	B	прикметникове
3	бажання творити	B	займенникове
4	багатий на білок	G	числівникове
		D	прислівникове

2. Установіть відповідність.

Приклад (виділене слово)		Член речення	
1	<i>Свій</i> розум май.	A	обставина
2	Хто знання має, той <i>мур</i> ламає.	B	означення
3	Навчання і труд <i>поруч</i> ідуть.	B	присудок
4	Корінь науки гіркий, а плід <i>смачний</i> .	G	додаток
		D	підмет

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

3. Установіть відповідність.

Приклад (виділене слово)		Член речення	
1	Неуцтво — тяжкий <i>тягар</i> .	A	обставина
2	Читати — нові світи відкривати.	B	означення
3	На світі все <i>колись</i> було вперше.	B	присудок
4	Немало треба знань, щоб приховати своє <i>незнання</i> .	G	додаток
		D	підмет

4. Установіть відповідність.

Приклад		Вид односкладного речення	
1	Після заголовка крапки не ставлять.	A	узагальнено-особове
2	Знання за плечима не носити.	B	неозначенено-особове
3	Уперше складатиму іспити.	B	означенено-особове
4	Вік живи — вік учись.	G	безособове
		D	називне

5. Установіть відповідність.

Приклад		Вид односкладного речення	
1	Прочитайте останній абзац тексту.	A	узагальнено-особове
2	Цього року карантину не було.	B	неозначенено-особове
3	Питай не старого, а бувалого.	B	означенено-особове
4	Київський університет.	G	безособове
		D	називне

6. Установіть відповідність.

Відокремлений член речення		Приклад	
1	додаток	A	Орфографію та пунктуацію, або правопис, має знати кожна культурна людина.
2	обставина	B	Крім знань, у житті знадобляться вміння й навички.
3	означення	B	На нашу думку, уже треба переходити на електронні підручники.
4	прикладка (різновид означення)	G	Літературу, написану до виходу «Енеїди», називають давньою.
		D	Не знаючи броду, не лізь у воду.

До речі...

Кожний учень «Steve Jobs School» (Амстердам, Нідерланди), замість того, щоб навчатися за класичною системою разом з усіма, іде власним шляхом і власними темпами. Учні розпочинають навчання зі складання індивідуального плану розвитку, який оцінюють і коригують кожні шість тижнів дитина, її батьки та тренер (школа не використовує слова *вчитель*). Користуючись цим планом, дитині пропонують нові схеми навчання та інструментарій, який вона може вибрати для цього самостійно.

«Saunalahti» (Еспоо, Фінляндія) цікава вже своєю архітектурою. Зовні вона подібна до музею, центру сучасного мистецтва, наукового або оздоровчого центру — до будь-чого, тільки не до загальноосвітнього навчального закладу. Під час уроків діти можуть сидіти, стояти та навіть лежати там, де їм хочеться. Педагоги підтримують спілкування між учнями під час заняття, а роль шкільної дошки виконує великий екран, підключений до спільної мережі.

КУЛЬТУРА СЛОВА

Прочитайте прислів'я та поясніть їхнє значення. За одним із них складіть роздум (*усно*).

- Здобудеш освіту — побачиш більше світу.
- З усіх скарбів знання — найцінніше.
- Не соромно не знати — соромно не вчитися.
- Хто багато питає, той багато знає.
- Учений іде, а невчений слідом спотикається.

НОВЕ В ПРАВОПИСІ

Правопис іншомовних слів

Звук [j] звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою *й*, а в складі звукосполучень [je], [ji], [ju], [ja] буквами *е*, *ї*, *ю*, *я*: *буєр*, *конвеєр*, *плеєр*, *флаєр*, *круїз*, *феєрверк*, *ін’екція*, *проєкт*, *проєкція*, *траєкторія*, *фос*, *Гайті*, *Гоя*, *Савоя*, *Феєрбах*, *Ісая*, *Йоганн*, *Соєр*, *Хаям*, *Хеєрдал*, *Юнона*.

У словах, що походять із давньогрецької та латинської мов, буквосполучення *ai* звичайно передаємо через *ав*: *автентичний*, *автомобіль*, *автор*, *лавра*, *Аврора*, *Мавританія*, *Павло*. У запозиченнях із давньогрецької мови, що мають стійку традицію передавання буквосполучення *ai* шляхом транслітерації як *ay*, можливі орфографічні варіанти: *аудієнція* і *авдієнція*, *аудиторія* і *авдиторія*, *лауреат* і *лавреат*, *пауза* і *павза*, *фауна* і *фавна*.

Прочитайте матеріал рубрики «До речі...», розгляньте ілюстрації та напишіть твір-мініатюру «У якій школі я б хотів (хотіла) навчатися».

§ 50. ДІАЛОГ ДИСКУСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ, ПОВ'ЯЗАНИЙ ІЗ ЖИТТЄВИМ ДОСВІДОМ

ПОВТОРЕННЯ

- Пригадайте, що таке *дискусія*.
- Поміркуйте, чим відрізняється діалог-дискусія від діалогу-обміну думками.
- Як ви вважаєте: сучасні засоби комунікації розширяють можливості ведення дискусій чи, навпаки, звужують?

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

ЛЮДИНА З ГАРЯЧИМ СЕРЦЕМ

Вузенькою стежкою ішли два подорожні. З одного боку хлюпотіли хвилі синього моря, з іншого — стояли сиві гори.

Подорожні йшли довго. Вони шукали Красу. Один із них — Людина з гарячим серцем, другий — Людина з холодним серцем.

Людина з гарячим серцем глянула на море — їй очі її стали захоплені та ласкаві. Вона їй каже:

— Яке воно сильне, могутнє та вічне — море.

А Людина з холодним серцем каже:

— Так, багато води.

Прийшли подорожні до сірого каменя. У Людини з гарячим серцем радісно засяяли очі:

— Глянь, яка гарна квітка. Це ж і є та Краса, що ми шукаємо.

— Де ти бачиш ту квітку? — дивується Людина з холодним серцем. — Це ж сірий камінь.

— Так, камінь, але в ньому квітка троянди, — каже Людина з гарячим серцем. — Треба тільки відхилити зайве — і квітка заграє.

Людина з гарячим серцем багато днів лупала їй тесала сірий камінь. А Людина з холодним серцем сиділа на бéрезі й із сумом в очах дивилася на море.

Нарешті з-під скалок каменя з'явилася гарна-прегарна квітка. Світ затамував подих і вдивлявся в Красу, визволену з кам'яного полону. Навіть гори піднялися вище, навіть хвилі морські притихли, море стало мов дзеркало.

Тільки Людина з холодним серцем була байдужа. Вона доторкнулася пальцем до квітки й сказала:

— Так, міцний камінчик... (За В. Сухомлинським).

- Визначте в тексті діалог і прочитайте його за особами.

- Поясніть, які дві протилежні життєві позиції висловлено автором у цьому діалозі. Чи можна вважати цей діалог *дискусійним*?

2. Прочитайте прислів'я та виконайте завдання.

- Він завжди правду каже, коли не бреше.
- Кожну людину по справі впізнають.
- Чуже бачить під лісом, а свого не бачить під носом.
- Зробить із малого велике, а із чорного — біле.
- Гарно

щебече, та погано слухати. 6. Краще гірка правда, ніж солодка брехня. 7. Не все те золото, що блищить. 8. Сьогодні не празник, а ти нам не вказник. 9. Стук-грюк, аби з рук. 10. Косо, криво, аби живо (*Нар. тв.*).

A. Висловте свої міркування стосовно прочитаного. Як ви вважаєте, на чиєму боці правда?

B. Які з прислів'їв можна використати як епіграф до оповідання (*вправа 1*)?

ЗАУВАЖТЕ!

Суть дискусії в тому, щоб дібрати переконливі аргументи на користь власної позиції.

3. Складіть і запишіть діалог (*десять–дванадцять реплік*) дискусійного характеру на одну із запропонованих тем. Розіграйте складений діалог за особами.

1. Краще бути мудрим чи освіченим?
2. Сім'я та кар'єра: чи можливе гармонійне поєднання?
3. Чи буває благородною брехня?

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

ЦИРК!

Коли я був у другому класі, нас возили на екскурсію до Києва й повели сюди, на площу Перемоги, у цирк...

Усе захопило мене там страшенно. Але найбільше вразив мене клоун Олег Попов.

Він був для мене най-, най- і ще раз най-: найталановитіший, найсимпатичніший, найвеселіший. Недосяжний, неперевершений.

Удома, у селі, я взяв нову татову кепку, розфарбував її білою олійною фарбою на квадрати, щоб вийшла знаменита «шахматка», як у Попова, почепив, потім спіймав на сусідньому городі білого півника (у нас були тільки зозулясті) і в той же день на вигоні влаштував для хлопців циркову виставу. І хоча сусідський півник не хотів лягати на землю та засинати, як у Олега Попова, подзьобав мене й утік, а кепка прилипла до волосся — хлопці були дуже задоволені: оплески лунали на весь вигін. Значно менше були задоволені сусіди: оплесків не було (півника так і не знайшли). І вже зовсім був незадоволений тато: кепку довелося викинути. Тато надавав мені таких оплесків нижче спини, що вистави на певний час довелося скасувати — з технічних причин.

Але ніцо вже не могло збити мене з пантелику — я вирішив раз і назавжди: буду клоуном. Як Олег Попов. Сонячним клоуном, який приносить людям радість і втіху, який примушує їх забувати про свої неприємності та невдачі, свої двійки з математики, який викликає нестримний веселий сміх на всіх континентах, у всіх кутках земної кулі (*За Вс. Нестайком*).

Вýгін — простора вільна ділянка біля села або в селі, куди виганяють пастися худобу, птицю.

A. Визначте стиль і тип мовлення.

B. Сформулюйте тему й основну думку тексту.

B. Складіть і розіграйте діалог дискусійного характеру, у якому висловте різні точки зору.

- Чи варто мріяти, якщо твої мрії не мають підтримки навіть серед найближчих тобі людей?
- Професія клоуна — хіба це серйозно?

Відповіді до ключів:

- с. 7 — пугач;
с. 16 — цукор;

- с. 66 — прокладаю шлях;
с. 80 — узнаєш.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

A

Альфа і омега — початок і кінець, основне.

Ані рудої миши — безлюдно.

Ахіллесова п'ята — слабке, вразливе місце.

B

Байдики бити — ледарювати, нічого не робити.

Баляндраси (ляси) точити — веселі розповіді, розмови про щось незначне, несерйозне.

Бачити смаленого вовка — потрапляти в небезпечні ситуації, бути досвідченим.

Бити лихом об землю — не зважати на сумні обставини, не журитися.

Бити у хвіст і в гризу — дуже старатися, сильно діяти.

Бісики пускати — дивитися на когось грайливо, залишатися.

Брати бика за роги — діяти рішуче, енергійно.

Брати на крини — насміхатися.

Бути на коні — мати успіх.

Бути на съомому небі — радіти, бути задоволеним.

B

Вавилонське стовпотворіння — метушня, безладдя, сум'яття, галас.

Веремію закрутити — затягти щось неприємне, спричинити сум'яття.

Вивести на чисту воду — викрити кого-небудь у нечесних діях.

Вилами по воді писано — невідомо, як буде.

Вискочити як Пилип із конопель — зненацька, недоречно.

Витрішки продавати — дивитися на когось (щось) із надмірною цікавістю.

Від букв до букв — від початку до кінця, дуже уважно.

Віддати пальму першості — визнати чиюсь перевагу.

Вітер у голові — несерйозний, легковажний.

Воду решетом носити — даремно витрачати сили.

Г

Годувати жданиками — обіцяти, але не виконувати обіцянного.

Гордіїв вузол — складне переплетіння різних обставин; заплутані питання.

Горобина ніч — темна ніч із дощем, градом, блискавицями.

Грати очима — кокетувати.

Гріти чуба — виконувати важку роботу, докладати великих зусиль.

Д

Давати відкоша — виявляти рішучу протидію, гостро заперечувати, різко відповідати.

Дамоклів меч — постійна небезпека.

Дати гарбуза — відмовити під час сватання.

Десята вода на киселі — дуже далека рідня.

Дивитися вовком — дивитися неприязно, сердитися.

Дрижаки хапати — мерзнути; перебувати в нервовому стані.

Душа в душу — жити дружно.

З

Заговорювати зуби — задурювати голову кому-небудь.

За холодну воду не братися — ледарювати.

Знову за рибу гроши — наполягати на чому-небудь, настирливо домагатися чогось, повторювати те саме.

Золота молодь — так називають молодих людей, які не хочуть працювати, розтринькують гроші, марнують життя.

Золоте правило — найкраща в усіх випадках форма поведінки.

Золоті верби ростуть — нічого путнього не виходить.

З-під ринви на дощ — потрапити з однієї неприємності в іншу, ще гіршу.

I

І в ступі не втovкти — важко, неможливо розібратися в чиїх-небудь заплутаних, непослідовних діях.

Із себе вискачувати — дуже старатися.

K

Кадити фіміам — улесливо звеличувати, прославляти кого-небудь.

Кайнова печать — братовбивчий злочин.

Каліф на годину — людина, яка наділена владними повноваженнями або захопила їх на короткий час.

M

Міняти шило на швайку — робити зміни без користі.

H

На вербі груші — нісенітниці, дурниці.

На голові ходити — пустувати, бешкетувати.

На голову вилізти — поводитися зухвало.

Накивати п'ятами — утекти.

Накрити мокрим рядном — накинутися на когось із погрозами, докорами.

Не бачити лісу за деревами — не помічати головного.

Немає кебети — не мати вміння, хисту, здібностей до чогось.

Не обіратися лиха — мати багато клопоту.

Ні за цапову душу — цілком даремно.

Ні тепер ні в четвер — ніколи, ні за яких обставин.

O

Обдерти як липку — усе забрати в кого-небудь.

Обітovanа земля — заповітна мета, мрія.

Останній із могікан — найстаріший, єдиний у своєму роді представник покоління.

P

Пальці знати — зробити що-небудь недбало, невміло.

Пахне смаленим — загрожує небезпека.

Пекти раків — червоніти.

Перейти Рубікон — зробити вирішальний крок, прийняти безповоротне рішення.

Порости в пір'я — змужніти, набратися сил.

Пороху не видумає — мати пересічні здібності.

По струні ходити — підкорятися, виконувати всі побажання когось.

Прикусити язика — замовкнути.

Притча во язицех — об'єкт постійних пересудів.

Прокрустове ложе — надумана мірка, під яку підганяють усі явища, різні за своюю природою, ознаками, фактами.

П'яте колесо у возі — щось зайве, непотрібне.

P

Розбити глек — посваритися.

Руки нагріти — нажитися в нечесний спосіб.

Руки опускаються — утратити інтерес до чогось, стати бездіяльним.

Руки сверблять — дуже кортить.

Рукою сягнути — дуже близько.

Ряст топтати — жити.

C

Сидіти на двох стільцях — поділяти дві різні думки.

Сізіфова праця — виснажлива, важка й безрезультатна робота.

Сіль землі — найвидатніші представники певної суспільної групи.

Сім п'ятниць на тиждень — легко й часто змінювати погляди.

Скорчити Лазаря — прикинутися нещасним, безпомічним, безталанним.

Співати дифірамби — вихвалювати.

Спіймати облизня — залишитися ні з чим.

Сходити на пси — занепадати.

Y

У свинячий (собачий) голос — несвоєчасно, дуже пізно.

X

Хома невірний — людина, яка в усьому сумнівається, нікому не вірить.

Хоч в око стрель — дуже темно.

Хоч голки збираї — ясно, добре видно.

Хоч греблю гати — дуже багато.

Хоч з лиця воду тий — дуже вродливий.

Хоч кіл на голові теши — уперта, неслухняна людина.

Хоч конем грай — дуже просторо.

Хоч мак сій — тихо.

Хоч у вухо бгай — спокійна людина з м'яким характером.

Ч

Через дорогу навприсядки — не мати прямих родинних зв'язків.

Я

Яблуко розбратау — причина сварки, ворожнечі.

Як горохом об стіну — не можна вплинути на когось через його впертість.

Як горох при дорозі — беззахисна людина.

Як за гріш маку — дуже багато; щось малокоштовне.

Як з гуски вода — ніщо не впливає, не діє на когось.

Як із рога достатку — невичерпно, у дуже великій кількості.

Як кіт наплакав — дуже мало.

Як мокре горить — дуже повільно, ледве-ледве.

Як муха в окропі — моторна, вертка людина.

Як сніг на голову — несподівано, раптово.

Як собака на сіні — ні собі, ні іншим.

Як у бога за пазухою — почуватися спокійно, затишно.

Як у воду опущений — засмучений, розгублений.

З ОРФОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА

алегори́чний

алі́бр, -у

анекдóт, -у

анна́ли, -ів

анота́ція, -ї, op. -єю

аплодисмéнти, -ів

аристократ, -а

арф'я́р, -á, op. -éм, кл. -яре, мн. -í, -ів, д. -ám

баро́ко, невідм., с.

брúтто, незм.

В'єтнáм, -у

віря́чити, -чу, -чиш; нак. -яч

висо́кий

ві́шенька, -и, д. i м. -ці, мн. ві́шенькý, ві́ш-

ньо́к; ♀ дві, три, чотири ві́шеньки

ві́лла, -и (заміський будинок)

генуе́зький

готувáтися, -у́юся, -у́ешся

дéрево, -а, мн. -éва, -éв; ♀ два, три, чотири

дéрева

екстер'éр, -у

Ельбрúс, -у (гора на Кавказі)

емігра́нт, -а

емігра́нтський

ефéкт, -у

іммігра́нт, -а

іскрітися, -риться

камінчик, -а

контрреволю́ція, -ї, op. -єю

красу́нчик, -а

креатíвний

ле́в'ячий

легéнда, -и

лежáти, -жú, -жýш, -жимó, -жите́

марево, -а

медитáція, -ї, op. -єю

мénше, присл.

мимохíть, присл. (мимоволі)

морквя́ний

нез'ясо́ваний

нéтто, невідм., с.

няньчи́ти, -чу, -чиш; нак. няньч

об'єднáння, -я (дія)

об'єднання, -я, р. мн. -ань (організація)

оболонський

обу́рюватися, -юся, -юєшся

одіссéя, -ї, op. -єю (пригоди, мандри)

одкривáти, -аю, -аєш

озеро, -а, мн. -éра, -éр, ♀ два, три, чотири озе-
ра

олів'é, незм., с.

оптимíст, -а

оригіна́льний

освячений

пáм'ять, -i, op. -ттю

пéкар, -я, op. -ем, кл. -ю, мн. -i, -ів, д. -ям

пеленá, -й, мн. -лени, -лен

пилóка, -и, д. i м. -ці

пíца, -и

припорóшений

промінчик, -а

рálí, невідм., с.

речитатíв, -у

рільníцтво, -а

розривáтися, -аюся, -аєшся

роттердáмський

священник, -а

сенйóра, -и

сніжíнка, -и, д. i м. -ці, р. мн. -нок

стежíнка, -и, д. i м. -ці, р. мн. -нок

тка́цький

увертíра, -и

Уманцина, -и

хабáр, -я

хвилювáти, -юю, -юєш

химéрний

хóбі, невідм., с.

З ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА

Б

багвá, -и, ж., *dial.* Драговина, багно.

бónдар, -я, ч. Майстер, ремісник, який виробляє діжки, бодні, дерев'яні відра.

бúльба, -и, ж. 1. М'ясисте потовщення на коренях або взагалі на підземній частині рослини. 2. Кулька на поверхні рідини; пухир, бульбашка. 3. *dial.* Картопля. 4. Білоруський народний дівочий танець-пісня.

В

вельмóжний, -а, -е, *заст.* 1. Родовитий, знатний, багатий, який має значну владу. У знач. ім. **вельмóжний**, -ного, ч.; **вельмóжна**, -ної, ж. 2. У сполуч. зі словами *пан*, *пані* вживали у звертанні до особи (або в разомові про неї), яка посідала високе суспільне становище, мала значну владу.

вервéчка, *rídko* **вірвéчка**, -и, ж. 1. Один із чотирьох мотузків, на яких підвішено колиску; *rídko*. Мотузок. 2. *перен.* Ряд, валка кого-небудь, низка чого-небудь.

вýгода¹, -и, ж. Те, що дає добре наслідки в чому-небудь, якийсь зиск тощо. *Утрачена (упущена) вигода.*

вигóда², -и, ж. 1. Зручність у чомусь, сприятливі умови. 2. Обладнання, речі, що створюють певні зручності для людини в побуті.

виднокíл, -колу, ч., *poem.* Те саме, що **виднокóло**, -а, с., *poem.* Обрій, овид, небокрай, горизонт. Простір, який можна охопити зором. *На видноколі гроняться вже хмари, спішать громи на віче гомінке* (Т. Чубай).

водолáзка, -и, ж., *розм.* Тонкий светр із високим коміром.

воркувати, -ýю, -ýеш, *недок.* 1. Видавати своєрідні переливчасті звуки (про голубів, горлиць тощо). 2. *перен.* Ніжно розмовляти з ким-небудь.

Г

глýця, -і, ж. 1. Листя деяких дерев — голки, шпильки; хвоя. 2. Велика дерев'яна голка, на яку нанизують листя капусти, тютюну; дерев'яна голка, якою плетуть сіті, килими тощо. 3. *dial.* Поперечна планка, яка що-небудь з'єднує. 4. *dial.* Місток, зробл. із колод; кладка. 5. *архіт.* Те саме, що **балýсина** — виточений фігурний стовпчик поручнів балкона, сходів тощо.

горлíць, *присл.* Обличчям догори; протилежне — ниць.

грéбувати, -ую, -уеш. 1. Почувати огіду до кого-небудь. 2. Ставитися до кого-, чого-небудь заневажливо, гордовито, без поваги, нехтувати кимось, чимось. 3. *перев.* *із запереч. не.* Бути перевірливим; використовувати всі можливості.

Д

деревíй, -ю, ч. Трав'яниста запашна лікарська рослина родини складноцвітих.

деркáч¹, -á, ч. Невеликий перелітний птах із жовтувато-бурим оперенням, який характеризується характерним скрипучим криком.

дерка́ч², -á, ч. 1. Стертий віник. 2. *перен.* Про щось обсмикане, обірване.

дібрóва, -и, ж. Листяний ліс на родючих ґрунтах, у якому переважає дуб.

домна, -и, ж. Промислова піч для витоплювання чавуну із залізної руди.

дубильни́й, -а, -е. Такий, що призначений для **дублення** — оброблення шкур або іншої сировини вимочуванням у спеціальному розчині або настої певних рослин.

духівни́цтво, -а, с., збірн. Те саме, що **духове́нство** — служителі релігійного культу.

Е

есí, рідко, заст. Форма теп. ч. дієслова «е». *Добре єси робиш* (Т. Шевченко). *Вельможно виростає простір, і нескінчений ти єси, одцвів у Видубичах жостір і одлунали голоси* (В. Стус).

Ж

жайвороння, -я, с., збірне до жайворонок — польова чи степова співуча пташка ряду горобцеподібних.

З

запідпадьомкати, -аю, -аєш. Почати **підпадьомкати** — видавати своєрідні уривчасті звуки (про перепелів).

застуго́ніти, -ню, -ниш. 1. Почати стугоніти — ритмічно стукаючи, ударяючи по чому-небудь, утворювати тривалий шум, гул. 2. Почати сильно битися, пульсувати (про серце, кров).

збуру́нений, -а, -е. Дієприкм. пас. мин. ч. до **збуру́нити** — здіймати на воді хвилі, буруни; хвилювати.

К

кадильни́ця (кади́ло), -і, ж. Металевий посуд на довгих ланцюжках із прорізною накривкою для куріння ладаном під час відправи православного й католицького релігійного культу.

клубочити́ся, -иться. 1. Піdnімати́ся, знімати́ся клубами; текти, ви́рюючи, піdnімаючи́сь хвилями (про море, річку, струмок і т. ін.). 2. *перен.* Бурхливо, сильно виявляти́ся (про думки, почуття).

коромисло, -а, с. 1. Дерев'яна вигнута палиця із зарубками або гачками на кінцях, якою носять на плечах відра з водою тощо. 2. Рід важеля з точкою опертя посередині, який застосовують у вагах, паровій машині тощо. 3. Дитяча гра, сутність якої полягає в тому, що двоє стають одне до одного спиною та, переплівшись руками, почергово нагинаються вперед, піdnімаючи одне одного.

коструба́тий, -а, -е. 1. Який має нерівну поверхню; шорсткий. 2. *перен.* Невправний, незgrabний, недоладний (про стиль, мову тощо). 3. Кошлатий, розкуйовджений, наїжений (про волосся, брови тощо).

крижень, -жня, ч. Велика дика качка.

крислати́й, -а, -е. Який має розложисте гілля, розкішну корону (про дерево, кущ); гіллястий.

З тлумачного словника

кублó, -а, с. 1. Заглиблення в землі, часто під коренями дерев, де живуть і розмножуються звірі, плаузуни; лігво. 2. Місце, житло птахів, зроблене з галуззя, листя тощо, для відкладання яєць, висиджування та виведення пташат. 3. Звірята одного приплоду; виводок. *Вовче кубло.* 4. *перен.* Місце зосередження, притулок антигромадських або аморальних, злочинних елементів.

Л

лáден, -дна, -дне. Схильний, охочий що-небудь робити; готовий до певних учинків; згоден на певну дію, стан.

лéгінь, -геня, ч., зах. Юнак, парубок.

лубóк, -бка, ч. 1. Те саме, що **луб** — внутрішня частина кори листяних дерев, що межує з деревиною. 2. Виріб із луба (кузов воза, саней тощо). 3. *перев. мн.* Тверда накладка на місці перелому кістки; шина. 4. Липова дошка для малювання або гравірування картини, звичайно нескладної за виконанням. 5. *тільки одн.* Надрукована з такої дошки картинка з підписом, народна за походженням або розрахована на широкі народні верстви, що характеризувалася простотою образів і примітивністю зображення.

М

масть -і, ж. 1. Забарвлення волосяного покриву у тварин. || *розм.* Колір, забарвлення чого-небудь. 2. Один із чотирьох розрядів, що на них поділяється колода карт за кольором і формою очок.

мимохíдъ, присл. 1. Проходячи мимо кого-, чого-небудь; по дорозі. 2. *перен.* Не зосереджуючись на чому-небудь; між іншим.

мимохíть, присл. Те саме, що **мимоволі** — без певного наміру; без участі свідомості; несвідомо; усупереч власній волі, під тиском обставин; хоч-не-хоч.

Н

намíтка, -и, ж. 1. Покривало з тонкого серпанку, яким зав'язують поверх очіпка голову заміжні жінки. 2. Покривало, що його накладають поверх клубка православні монахи. 3. *перен.* Те, що вкриває, застеляє що-небудь; пелена.

недоторканий, -а, -е. 1. Якого ніхто не торкався, не чіпав і т. ін. || До якого ніхто не приступав, за якого ніхто не брався (про роботу). || *перен.* Непорочний, чистий, цнотливий. *Недоторканна дівчина.* 2. Який не терпить стосовно до себе жартів, фамільярності в поведінці, критичних зауважень, заперечень тощо; образливий.

недоторкáнний, -а, -е. 1. Який охороняється законом від посягань кого-небудь. 2. Якого не можна псувати, знищувати, паплюжити через значущість, важливість тощо.

нестя́ма, -и, ж., *розм.* 1. Стан розгубленості, замішання, хвилювання. 2. Крайній ступінь збурження, несамовитості. 3. Непритомний стан; втрата свідомості.

О

осónня, -я, с., *діал.* 1. Незатінене місце, яке освітлює та обігриває сонце. 2. Бокова частина будівлі, освітлювана сонцем.

очі́пок, -пка, ч. Старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки (часто з поздовжнім розрізом ззаду), що його зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся.

П

паланка, -и, ж., *icm.* 1. Невелике укріплення в запорожців, обнесене частоколом. 2. Адміністративний округ у запорожців, центральне управління певної частини запорозьких вольностей.

пацьорки, -рок, мн. (*одн.* пацьорка, -и, ж.), *dial.* 1. *тільки мн.* Намисто. 2. Мотузки, нитки, шнурки, пасма тощо; торочки; обірвані кінці, частини тканини.

пересип, -у, ч. Природний вал із піску або гальки, який відокремлює затоку від відкритої частини моря чи озера.

півники, -ів, мн. (*одн.* півник, -а, ч.). Багаторічна трав'яниста рослина з великими жовтими або фіолетовими квітками та вузьким мечоподібним листям; вирощують як декоративну; використовують у парфумерії; ірис.

підвіда, -и, ж. Запряжений кіньми або волами віз, візок, що використовують для перевезення вантажу, рідше — людей.

плавні, -нів, мн. (*одн.* плівня, -і, ж.). Заболочені, порослі вологолюбною рослинністю низькі береги річок, що затоплюються під час повені.

полоніна, -и, ж. Безліса ділянка верхнього поясу Українських Карпат, яку використовують для пасовиська та сінокосу.

попруга, -и, ж. 1. Частина кінської збрюї — широкий ремінь, що його затягують попід черевом коня, закріплюючи сідло (чи сіделко). 2. *перен.* Довга вузька смуга чого-небудь.

пором, -а, ч., *заст.* Укритий настилом із дощок великий човен (або два човни), баржа, пліт тощо, що звичайно пересуваються на канаті й призначені для перевезення людей, вантажів, машин, возів тощо через річку або озеро.

присмерк, -ку, ч. Сутінки.

пробесна, -и, ж. Рання весна, початок весни.

проща, -і, ж. 1. Богомілля, паломництво. 2. Відпущення гріхів.

Р

ратай, ратая, ч., *нар.-поет.* Плугатар, орач.

речитатів, -у, ч., *муз.* 1. Форма вокально-музичного твору, яка інтонаційно та ритмічно наближається до декламації; наспівне декламування. 2. *у знач. присл.* **речитатівом** — наспівно, протяжно.

розвірка, -и, ж. Розріз в одязі, зроблений відповідно до його крою, фасону.

румак, -а, ч. Старовинна назва породистого верхового коня в східних народів.

руно, -а, с. 1. Густа та довга вовна з овець, яка не розпадається на окремі пасма, а становить одне ціле. 2. *перен.* Густе, пишне волосся.

С

сват, -а, ч. 1. Людина, яка за дорученням того, хто хоче одружитися, або його рідних сватає обрану особу; староста у весільному обряді. 2. Батько або родич одного з подружжя щодо батьків або родичів другого; **сватій**, -ів, мн. Батьки одного з подружжя.

свічадо, -а, с., поет. 1. Дзеркало. 2. Підвісний свічник для багатьох свічок.

серпánковий, -анкóва, -анкóве. Прикм. до **серпáнок**. 1. Легка прозора тканина. 2. Легка, подібна до диму, поволока, що обмежує видимість, скрадає обриси когось, чогось.

скréснути, -ає. Звільнятися від криги (про річки, озера тощо). || Ламатися й починати рухатися (про лід).

стільníк¹, -а, ч. Лист, утворений чашечками з воску, який бджоли й оси роблять для зберігання меду, перги, виховання потомства та перебування дорослих комах.

стільníк², -а, ч., діал. Скатерка.

стільníк³, -а, ч. Телефонна мережа, площа покриття радіотелефонним зв'язком, що збільшується завдяки новим ретрансляторам та абонентам, на зразок бджолиних стільників.

стільникóвий, -а, -е. Прикм. до **стільник**. *Стільникові комірки*. || Який міститься в стільнику. *Стільниковий мед*.

стрáдница, -і, ж. Та, хто зазнає чи зазнала багато фізичних або моральних страждань.

стригáль, -я, ч. Робітник, який стриже овець і верблюдів; стрижай.

струг, -а, ч. Інструмент для грубої обробки деревини струганням.

сюрчáти, -чу, -чиш. Видавати різкі, переважно високі й часто повторювані звуки (про коників, цвіркунів, птахів тощо).

Т

трáпеза, -и, ж. У монастирі — обідній стіл, стіл з їжею та частуванням. || Обід, вечеря за таким столом. || *заст.*, також *жарт.*, *ірон*. Прийняття їжі взагалі; обід, банкет.

трембíта, -и, ж. Гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби без вентилів і клапанів.

тóлька, -и, ж. Дрібна морська промислова риба родини оселедцевих.

У

угамóуватися (вгамóуватися), -уюся, -уєшся, *недок.*; **угамувáтися (вгамувáтися)**, -уюся, -уєшся, *док.* 1. Заспокоюватися, переставати тривожитися, хвилюватися тощо; ставати тихим, спокійним, без галасу, метушні тощо. 2. Ставати слабшим за силою вияву, дією; припинятися, стихати, зникати. 3. Зменшуватися, задовольнятися (про голод, спрагу тощо). 4. Переставати бушувати, ставати спокійнішим, тихим (про море, річку тощо). 5. Припиняти щось робити, переривати якусь дію. Ставати врівноваженішим, спокійнішим у поведінці, заспокоюватися.

úпряж, -і, ж. Сукупність предметів для запрягання коней, волів, оленів та інших тварин // *перен.*, *розм.* Про тяжку, здебільшого примусову працю, службу.

Ф

фірánка, -и, ж. 1. *заст.* Шматок тканини або тюлю, яким запинають вікно, двері тощо; занавіска.
2. Невеличкі засклені дверцята у вікні для провітрювання приміщення.

Х

халабúда, -и, ж. 1. Убога оселя, хата. 2. Рід намету, що має основу із жердя, критого соломою, корою, шкірами тощо; буда, курінь. 3. Критий віз. 4. Невелике крите приміщення для собаки; конура, будка.

ху́га, -и, ж. 1. Сильний вітер із снігом; завірюха, хуртовина; 2. *перен.* Чвара, колотнеча, сварка.

III

шáнька, -и, ж., *діал.* Торбинка.

шуйця, -і, ж. Ліва рука.

шумовíння, -я, с. 1. Білувата пухирчаста маса на поверхні рідини, яка утворюється від сильного коливання, бовтання, кипіння, бродіння тощо; піна; *перен.* Щось легке, пишне, подібне до такої маси. 2. Сусальне золото; сухозлітка. 3. Декласовані елементи суспільства.

Я

яринá, -и, ж. 1. Сходи або посіви ярих культур. 2. *діал.* Городина, овочі.

ячáння, -я, с. Дія за знач. **ячáти** — жалібно кричати, квилити (про птахів, переважно лебедів); *розм.* Кричати, гомоніти (переважно про людей). Звуки, утворювані цією дією.

ЗМІСТ

Від авторів	3
-------------------	---

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 1. Мова — найважливіший засіб спілкування, пізнання і впливу	4
§ 2. Лексикологія	6
§ 3. Фразеологія	10
§ 4. Основні правила правопису	14
§ 5. Розвиток мовлення. Усний стислий переказ тексту публіцистичного стилю	18

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

§ 6. Словосполучення	20
§ 7. Види словосполучень	24
§ 8. Речення	28
§ 9. Розвиток мовлення. Ділові папери. Протокол	32
§ 10. Двоскладне речення. Підмет	34
§ 11. Присудок	38
§ 12. Означення	43
§ 13. Розвиток мовлення. Письмовий твір-оповідання на основі почутого (з обрамленням)	47
§ 14. Прикладка як різновид означення	49
§ 15. Додаток	53
§ 16. Обставина	57
§ 17. Розвиток мовлення. Опис місцевості. Стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі	62
§ 18. Односкладні речення. Означенено-особові речення	64
§ 19. Неозначенено-особові речення	68
§ 20. Узагальнено-особові речення	73
§ 21. Розвиток мовлення. Усний твір-опис місцевості на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	77
§ 22. Безособові речення	79
§ 23. Називні речення	84
§ 24. Повні й неповні речення	88
§ 25. Розвиток мовлення. Письмовий твір-опис місцевості на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	92
§ 26. Однорідні члени речення	94

§ 27. Однорідні й неоднорідні означення	98
§ 28. Розвиток мовлення. Опис пам'яток історії та культури. Усний вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії та культури в науковому стилі	102
§ 29. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами	104
§ 30. Звертання непоширені й поширені. Розділові знаки в реченнях із звертанням	108
§ 31. Розвиток мовлення. Письмовий вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії та культури в публіцистичному стилі	112
§ 32. Вставні слова (словосполучення, речення)	114
§ 33. Розділові знаки при вставних словах (словосполученнях, реченнях)	118
§ 34. Розвиток мовлення. Усний твір-опис пам'ятки історії та культури за картиною в публіцистичному стилі	122
§ 35. Поняття про відокремлення. Розділові знаки при відокремлених членах речення	124
§ 36. Відокремлення узгоджених означень	129
§ 37. Відокремлення неузгоджених означень	133
§ 38. Розвиток мовлення. Письмовий твір-опис пам'яток історії та культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	137
§ 39. Відокремлення прикладок	139
§ 40. Відокремлення прикладок (<i>поглиблення знань</i>)	143
§ 41. Розвиток мовлення. Докладний переказ тексту художнього стилю з творчим завданням	147
§ 42. Відокремлення обставин	149
§ 43. Відокремлення обставин (<i>поглиблення знань</i>)	153
§ 44. Розвиток мовлення. Конспектування як різновид стислого перекazu прочитаного науково-навчального тексту. Тематичні виписки	157
§ 45. Відокремлення додатків	159
§ 46. Уточнювальні члени речення	163
§ 47. Розвиток мовлення. Письмовий твір-роздум у публіцистичному стилі	167
§ 48. Розбір ускладненого речення	169
§ 49. Синтаксис простого речення (<i>повторення</i>)	173
§ 50. Розвиток мовлення. Діалог дискусійного характеру, пов'язаний із життєвим досвідом	178
Короткий словник фразеологізмів.....	180
З орфографічного словника	183
З тлумачного словника	184

Навчальне видання

АВРАМЕНКО Олександр Миколайович,
БОРИСЮК Тамара Василівна,
ПОЧТАРЕНКО Ольга Миколаївна

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти**

2-ге видання, перероблене

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

*В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань, що знаходяться
у вільному доступі; фрагменти картини І. Марчука «Зійшло сонце над Дніпром»;
малюнки художників: В. Єрка, Д. Левіна, М. Примаченко, А. Стефурак,
О. Боман, А. Василенка, Ю. Ясінської, Й. Кроузена, Дж. Тіссо, фото І. Мандрики, С. Криниці.*

Художник *Н. Гайдя*

Редактор *Н. Забаштанська*
Художнє оформлення *Т. Канарської*
Технічне редагування *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *О. Руденко*
Коректори *С. Бабич, І. Барвінок*

Формат 84×108/16.
Ум. друк. арк. 20,16. Обл.-вид. арк. 22,07.
Тираж 178 373 пр.
Зам. №

Видавництво «Грамота».
01033, м. Київ, вул. Паньківська, 25, оф. 15.
Тел./факс: (044) 287-11-88, (067) 407-50-73. Електронна адреса: info@gramota.kiev.ua
www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». 03680, м. Київ, вул. Антона Щедіка, 12.
Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.